

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ!

(Tutó niká = E jelben győzz!)

Krisztus-monogram a Kr. u. IV. századból

(Pécs, Szent István tér, Péter–Pál sírkamra, 2000.)

2010.

ŐSZ

BUZÁS GERGELY

A PÉCSI SZENT BERTALAN PLÉBÁNIATEMPLOM

A török dzsámiból kialakított, mai pécsi belvárosi plébániatemplom a város középkori Szent Bertalan plébániatemplomának az utóda. Az itt állott középkori templom maradványai először 1891-ben, vízvezeték-építés során kerültek elő, amikor a szentélyét találták meg.¹ 1930-ban a templom kerítésének építése közben rábukkantak a szentély, valamint a nyugati homlokzat falaira.² Az első átfogó kutatást 1939-ben, a mai épület északi részéhez csatolt modern kiegészítés építése során Török Gyula régész és Gosztanyi Gyula építész végezte. Ekkor feltárták a középkori templom hosszházának fő és déli mellékhajóját, valamint a szentély nyugati felét. Sajnos az előkerült falakat és rétegeket az építkezések miatt teljesen el is bontották. A feltárások eredményeit mindkét kutató publikálta.³ A középkori plébániatemplom építéstörténetét a kutatás azóta elsősorban az ő eredményeik alapján ismerte. Bár a 20. század második felében is folytak földmunkák, amelyek során a templom korábban ismeretlen részei kerültek napvilágra, ezek, még ha régészeti közreműködéssel végezték is őket,⁴ a kutatás számára természetlenek bizonyultak, eredményeik ugyanis soha sem kerültek nyilvánosságra.

2004-ben, a belvárosi plébániatemplom modern haranglábának építése miatt a középkori templom szentélyének területén Kikindai András végzett leletmentést. A munka során nem csak az 1939-es ásatás egy részét sikerült hitelesítenie, de a középkori szentély korábban ismeretlen részleteit is feltárta, így pontosíthatta a korábbi építéstörténeti elképzeléseket.⁵

2006-ban, közműépítés során a Janus Pannonius Múzeum régésze, Tóth Zsolt végzett leletmentést a mai templomtól északra, ahol a középkori templom északi falának jelentős maradványait tárta fel. 2009-ben újabb közműépítések révén módja nyílt ezen a területen a kutatások folytatására. Ezzel egy időben, a Széchenyi tér új díszburkolatának építését kísérő közmű-felújítási munkák révén a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat végzett nagy területű leletmentési munkálatokat Ács Zsófia vezetésével. Ezek a kutatások a középkori templomnak az 1939-es ásatások során érintetlenül hagyott részeit hozták a felszínre, így lehetővé tették a középkori épület teljesebb megismerését, és az 1939-ben felállított építéstörténet korrekcióját. Az alábbi tanulmány az utóbbi évek ásatásvezetőinek közreműködésével, az ő kutatási eredményeikre támaszkodva, e feladat elvégzésére tesz előzetes kísérletet. A középkori templom történetének és rekonstrukciójának valóban véglegesnek tekint-

¹ Gosztanyi Gyula: A várostemplom építéstörténete. Pécs, é. n., 12. p.

² Gosztanyi... i.m. é.n., 11–12. p.

³ Török Gyula: A pécsi belvárosi plébániatemplom bővítésénél előkerült római leletek = Folia Archaeologica III–IV. 1941, 125–137. p.; Gosztanyi... i.m. é.n.

⁴ A templom területén Kárpáti Gábor és Kováts Valéria is végzett ásatásokat. Kikindai András: Újabb adatok a pécsi Szent Bertalan templom építéstörténetéhez = Tanulmányok Pécs történetéből, 18. Pilkhoffer Mónika–Vonyó József szerk. Pécs 2006, 15–41, főképp 34, 106. jegyzet.

⁵ Kikindai... i.m. 2006.

hető megírására azonban csak további régészeti, történeti és művészettörténeti kutatások elvégzése után nyílik majd lehetőség.

Pécs Szent Bertalan apostol tiszteletére szentelt plébániatemplomát először az 1293–1305 között a pécsi püspökséget birtokló Pál püspöknek⁶ a *Pécsi Mis-*

A Szent Bertalan templom periodizált alaprajza. 1. Árpád-kor, 2. 14. század vége, 3. 15. század eleje, 4. 15. század második fele, 5. 15. század vége, 6. 16. század eleje, 6. 16. század közepe

saléban fennmaradt rendeletében említik meg, miszerint az Úrnap másnapján tartandó körmenetet a Szent Bertalan templom plébánosának kell vezetnie. 1309-ben e templomban került sor a pécsi püspökvárat törvénytelenül a kezében tartó Miklós éneklőkanonok kiközösítésére, mint erről a pécsi káptalannak Gentilis pápai követhoz írott levele megemlékezik. A későbbiekben a török hódításig számos írott forrás említi még a templomot, papjait és oltárait.⁷ A templom 1305 előtti létezésére vonatkozó adat ellenére Árpád-kori templomépület maradványai mindeztidáig nem kerültek elő a feltárások során. Gosztonyi Gyula ugyan úgy vélte, hogy a templom főhajója és nyugati homlokzata, valamint egy, a szentélyben talált falszakasz egy egyhajós, négyzetes szentélyű, torony nélküli XIII. századi templomépület maradványait alkotják, ám elképzelését az újabb kutatások több ponton cáfolták. A 2009-es ásatások kimutatták, hogy az első, egyhajós templom délnyugati tornya és a nyugati homlokzat támpillérei nem utólagos hozzáépítések, hanem a főhajó falai-

⁶ Koszta László: A püspökök és városuk a 14. század közepéig = A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümegi József szerk., Pécs 2009, 57–107, főképp 83–89. p.

⁷ A templomra vonatkozó történeti adatokhoz lásd: Petrovich Ede: Adalékok a pécsi Szent Bertalan templom történetéhez, Pécs 1953. A téma legújabb összefoglalása: Kikindai... i.m. 2006. 17–22. p.

A Szent Bertalan templom rekonstrukciója 1400 és 1500 körül

val egykorúak.⁸ A legkorábbi templomépület Árpád-kori datálásának leginkább a szentély alatt feltárt, nagyméretű, négyzetes, aknaszerű építmény mond ellent. Ezt az építményt már Török Gyula megtalálta és római sírépítménynek vélte, amelyben elhamvasztott halottak csontjait temették volna el.⁹ Azonban egy ilyen jellegű római temetési rítus, illetve sírépítmény, amelyben legalább 1750 hamvasztásos sír tartalmát egyetlen kamrába öntenék össze, példa nélkül állna.¹⁰ Az ásatáson készült fotókon ugyanakkor jól látható, hogy az építményben feltárt hatalmas mennyiségű csont nem hamvasztásos sírokból származik, akkor ugyanis ezek sokkal apróbb darabokra hullottak volna szét. Az ásatás során megfigyelt égésnyomok a csontokon sokkal inkább az építmény fafödémének leégéséből eredhetnek. A csontok felett Török Gyula által megfigyelt épületomladék-réteg arra vall, hogy a földalatti csontkamra felett egy kápolna is állhatott.¹¹ Az építmény sokkal inkább tűnik egy szokványos középkori csontháznak, amelybe a temetőből az új sírok ásásakor kikerült csontokat elhelyezték. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a gótikus plébániatemplom poligonális záradéku, támpilléres szentélyének építése során a szentélyt pontosan e csontház falaira illesztették rá, tehát a gótikus templom építésekor még állhatott a csontház épülete, és betöltésére, megszüntetésére csak ekkor kerülhetett sor. Ez elképzelhetetlen lenne, ha valóban egy római sírépítmény lett volna.

⁸ A Gosztonyi által egyenes szentélyzáradékként azonosított falmaradvány értelmezése problematikus. A falról nem maradt fenn fotó, Gosztonyi különböző alaprajzain pedig nem egészen egyformán ábrázolja. Nem tartom kizártnak, hogy e fal a 16. századi szentély diadalív-alapozásához tartozott.

⁹ Török... i.m. 1941, 132–133. p.

¹⁰ Erre Kikindai András hívta fel a figyelmet, aki feltételelesen megkérdőjelezte az épület római kori keltezését is: Kikindai... i.m. 2006, 27–28. p.

¹¹ Az omladékrétegből római téglák is előkerültek (Török 1941, 132–233), ez azonban a római Sopianae városa és temetője fölé épült Pécssett a római építőanyagok középkori újrahasznosításával is magyarázható.

Amennyiben azonban a templom szentélye alatt feltárt csontház középkori építmény, akkor feltételez egy templom körüli temetőt a gótikus templom területén, amelynek temploma ezek szerint nem azonos a gótikus templommal, és nem is annak helyén állott, hanem valamivel távolabb. E korai templom helyére vonatkozóan csak találgathatunk. A gótikus templom első sekrestyéjétől északra, a második periódusban kibővített sekrestye fala alatt 2006-ban előkerült egy ismeretlen korú, de a második gótikus periódusnál biztosan korábbi, a gótikus templomtól kissé eltérő tájolású kelet-nyugati irányú falszakasz. Elképzelhető, hogy ez az Árpád-kori plébánia-templom maradványa, amely így a gótikus templomtól északra állhatott volna.

Az új gótikus templom a csontház megszüntetése és a felette álló kápolna bontása után épülhetett fel. A bontást, így a gótikus templom építését is, a csontkamra betöltésének felső rétegéből Török Gyula ásata során előkerült leletek datálják: egy „*honfoglalás-kori bronz hajkarika, IV. István és Zsigmond pénzei*”.¹² Mivel a régészeti leletek mindig *terminus post quem*ként datálnak, így valódi datálóértéke a legkésőbbi leletnek, Zsigmond király (1387–1437) pénzének van.¹³ Amennyiben az új templom Zsigmond király korában épült, úgy elképzelhető, hogy a régi épület és a mellette álló csontház a Horvátiak 1387-es pécsi pusztításának esett áldozatul.¹⁴ A gótikus templom háromszakaszos, boltozott, támpilléres, poligonális záródású szentéllyel épült. A szentély északi oldalához sekrestye kapcsolódott.¹⁵ Később a sekrestyét egy helyiséggel kelet felé, egészen a szentélypoligon északi saroktámpilléreig megnyújtották, a régi sekrestye és az új bővítmény csatlakozási pontját pedig támpillérrel erősítették meg. A templom hosszháza egyhajós, boltozatlan épület volt északnyugati sarkán átlós támpillérrel, délnyugati sarkánál pedig toronnyal. A szintén átlós saroktámpillérekkel erősített, rézsús profilú, faragottkő lábazattal ellátott toronynak eredetileg nem nyílt kifelé kapuja. Felső szintjeire egy lépcsőtorony vezetett fel a nyugati homlokzaton, a hosszház és a torony találkozási pontjánál. A toronyalj belső terét a nyugati falon egy ülőfülke tagolta.¹⁶ E tér feltehetően sírkápolna szerepét töltötte be: a templomhajóra nyíló árkádívének sávalapozásában egy falazott sírt képeztek ki, majd a belső tér délkeleti sarkában is egy sír épült. A hosszházban is

¹² Török... i.m. 1941, 132–133. p.

¹³ Kikindai András szerint a pénzek keltező értékét csökkenti, hogy – bár Török Gyula e leleteket kifejezetten a csontkamra betöltésének felső rétegéhez köti – nem lehetünk benne teljesen biztosak, hogy nem későbbi sírokkal bolygatott területről kerültek-e elő (Kikindai 2006, 30. p.) A szentély területén egyébként Kikindai András is talált Zsigmond-dénárt, de már a gótikus templom szentélyzáródása feletti földben (Kikindai 2006, 30–31. p., 86. jegyzet).

¹⁴ Erre a pusztításra, mint a plébániatemplom egyik átépítésének lehetséges okára utalt Petrovich Ede is (Petrovich 1953, 47–48. p.). Ezt erősíti meg a pusztításról beszámoló oklevél is melyre Fedeles Tamás hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton is szeretnék neki köszönetet mondani. Eszerint: „*ad castrum et civitatem Quinqueecclesensem in despectum et vilipensionem ac opprobium nostre maiestatis manu potentí venientes, ipsa civitate Quinqueecclesensi penitus derobata et predam posita, claustris eciam et ecclesiis Dei in quibus divinatorum administratores variorum habituum videlicet persone religiose et seculares perseverassent, destructis et devastatis, castrum predictum fortiter circumvallando et obsidendo expugnare machinati extitissent, ac plerisque locis possessiones nobilium fidelium regni nostri cremari et depredari, nonnullos homines utriusque sexus captivari et abduci, homicidia non modica perpetrari fecissent*” (A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Géresi Kálmán szerk. Budapest, 1882. I. 422. p.)

¹⁵ A szentélytől délre előkerültek olyan falszakaszok, amelyeket egyelőre nem tudunk sem értelmezni, sem pontosan keltezni. Elképzelhető, hogy ezek korábbiak az első gótikus templomnál, de vele egykorúak vagy kissé későbbiek is lehetnek.

¹⁶ Kikindai... i.m. 2006, 34. p.

Gázvezeték árka a Szent Benedek templom északi oldalhajójának területén a templom északi falával

épültek falazott sírok. A főhajó középtengelyében feltárt falazott sírsor ugyanis a későgótikus kriptáknál sokkal mélyebben került elő.¹⁷

A gótikus templomot később két periódusban jelentős mértékben kibővítették. Az első bővítés során lebontották a régi szentélyt és egy jóval nagyobb újat emeltek a helyére. Az új szentély hossza nagyjából a hosszházával egyezett meg. Déli falának legalább a közepét megtámasztották egy támpillérrel.¹⁸ A szentélyzáradéknak keleti sarkain valószínűleg nem voltak támpillérek, talán a főtér keleti házsorának közelsége miatt hagyták el őket.¹⁹ A szentély teljes hosszában egy nagyméretű új sekrestye épült. Ennek keleti fala a szentélypoligon északkeleti sarkához csatlakozott. A sekrestye belső terét egy válaszfalal két részre osztották. A nagyobb, keleti részbe, úgy tűnik, befoglalták a korábbi sekrestye keleti bővítményét is. A sekrestye nyugati folytatásaként épült meg a templom északi mellékhajója, ami valójában inkább egy oldalkápolnaként funkcionálhatott. Keleti végét, feltehetően az oltár környékét négy lépcsőfokkal megemelték. Elképzelhető, hogy a régi hosszházat beboltozták, esetleg erre vallhat, hogy a déli falának közepéhez egy támpillért építettek. Feltehetően ebben a periódusban épült ki a templom cinteremfala is, amelynek egy szakaszát a torony délnyugati sarkánál sikerült feltárni, és ott megfigyelhető volt, hogy utólag építették a torony támpillére mellé. A kerítésfal további részleteiről Joseph de Haüy Pécsről készült 1687-es térképe tájékoztat, amely feltünteti a főtéren álló dzsámi kerítését. A kerítésfal északi és nyugati szakasza a legújabb ásatások eredményei alapján jól azonosítható a későgótikus templom északi és nyugati falaival, illetve délnyugati szakasza a középkori templom részlegesen feltárt délnyugati cinteremfalával. A kerítés keleti oldala a szentélypoligon támpillérének irányát követi, majd dél felé fordul. A térképen a kerítésfal déli részén egy, a ferdén haladó délnyugati kerítésből kiugró, derékszögű, a középkori templom falaival párhuzamos falsarok figyelhető meg. E falsarok semmilyen összefüggést nem mutat a keleti végét elvágó, teljesen eltérő tájolású török dzsámmal. Valószínűnek tűnik, hogy itt is – akárcsak az északi oldalon – egy korábbi épület falait foglalták be a dzsámi török-kori kerítésébe. Ez lehetett például a plébániaskola vagy valamely más, a plébániához tartozó intézmény épülete.

A második bővítés sokkal mélyrehatóbban érintette a templomot. A nyugati homlokzat és a torony kivételével lényegében a teljes hosszházat, valamint a szentély nyugati szakaszát is elbontották. Erre a területre egy háromhajós új hosszház épült, amelynek északi falaként megtartották a régebbi északi mellékhajó külső falát, amelyet az északnyugati sarok közelében egy támpillérrel támasztottak meg. Az újonnan épült déli mellékhajóba bevonták a toronyaljzat. A torony keleti falát le-

¹⁷ A sírok keltezéséről lásd: Kikindai 2006, 31. p.

¹⁸ A támpillért még 1939-ben találták meg. Tőle nyugatra nem volt nyoma hasonló támpillérnek, bár itt a templom hosszházának későbbi bővítése során épült déli mellékhajó keleti fala, illetve egy ehhez hozzáépült késői krypta esetleg el is tűntethette a nyomait. A szentély déli falának keleti fele még feltáratlan, így nem tudhatjuk, hogy volt-e még egy támpillére.

¹⁹ Csak az északkeleti sarok környékét lehetett megvizsgálni. Tóth Zsolt itt végzett feltárása nem találta nyomát saroktámpillérnek, viszont ahol a támpillér lehetett volna, ott egy török-kori téglacsatorna egy szakasza került elő, bizonyítva, hogy ezen a sarkon támpillér nem is állt. Esetleg a délnyugati sarkon feltételezhetünk egy átlós támpillért, ugyanis Haüy térképén itt a dzsámi kerítésének egy saroktámpillérnek megfelelő irányú falszakasza figyelhető meg.

Kripta maradványa az északi oldalhajóban

bontották, északkeleti sarkát pedig egy új pillérrel váltották ki. Valószínűleg a torony megerősítésének érdekében tömören befalazták az északnyugati sarkán emelkedő csigalépcső alsó részét is. A lebontott régi hosszház alapfalaira alapozták az új hosszház pilléreit. A nagyméretű pillérek alatt a régi alapfalakat megköpnyezték. Maguk a pillérlábazatok kváderekből rakott, négyzetes alaprajzú tömbök voltak, a pillérek lábazat feletti részei nem maradtak fenn. A déli pillérsor mindhárom alapozása, illetve lábazata felszínre került az 1939-es ásatás során. A nyugati pillér a másik kettőnél erősebb volt, nyilván mert felette a torony sarka emelkedett. Minden bizonnyal alaprajzi helyzetének szabálytalansága is a meglévő torony kötöttségével magyarázható. Az északi pillérsorból csak a keleti és a középső elem lábazata került elő 1939-ben. Ezek pontosan a déli párjaik vonalában álltak. A nyugati pillér lábazata akkor az ásatási területen kívül esett, 2009-ben pedig a helyén egy modern közműalagút került elő, így annak pontos helyét nem tudták a kutatók megállapítani. Amennyiben nem a délnyugati pillérhez igazodott, úgy lehetséges, hogy az északi pillérsor – a délivel ellentétben – teljesen szabályos kiosztású volt. A feltárt maradványok önmagukban nem teszik lehetővé, hogy a hosszház térszerkezetét bazilika, álbazilika vagy csarnok rendszerként azonosítsuk. Erre talán majd a templom boltozati elemeinek feldolgozása teremthet lehetőséget.

Az új hosszház padlószintjét jelentősen megemelték a régihez képest. Az újonnan épülő síremlékeket már ehhez a magasabb padlószinthez igazították. Ezek bolto-

zott, négyszögletes kripták voltak. Nyílásukat falcos kőkeret vette körül, amiben eredetileg a sírkő feketett. Némelyik kriptá külön lejárattal is rendelkezett. Ugyanilyen síremlék épült a torony déli oldalához csatolt kápolnában. A kápolnába a toronyaljából nyitottak egy, már az új, megemelt padlószinthez igazodó ajtót. A kápolna másik bejárata kívülről, dél felől nyílt. E déli ajtónak még 1939-ben feltárták az egyik lábazati követ.²⁰ A kápolna poligonális szentélyzáradékának északi falát a torony délkeleti átlós támpillére alkotta. A szentély többi sarkát kisméretű támpillérekkel erősítették meg. A kápolna nyugati falát a korábbi cinteremfal alkotta. Azon a ponton, ahol a kápolna déli fala becsatlakozott hozzá, kívülről egy kis támpillérral erősítették meg.²¹

Az északi mellékhajó keleti végébe egy észak felé nyíló ajtót vágtak. Az ajtó miatt a fal külső síkját egy szakaszon itt visszavésték. Mivel a külső járószint a templom padlójánál jóval magasabban húzódott, az ajtó mögé három fokból álló, félköríves alaprajzú lépcsőt építettek.

Az északi mellékhajó nyugati falán, két kriptá felett, egy-egy nagy méretű falifülkét alakítottak ki. Sajnos ezek igen töredékesen maradtak ránk: belső részüket az 1960-as években lefektetett gázvezeték elpusztította, ezért eredeti szerkezetük és funkciójuk meghatározása némiképp bizonytalan. A legjobban a nyugati fülke keleti fele maradt fenn. A falsík elé kiugró lépcsőfok felett kőkeret indul, amely a lábazati részén tagolatlan. A kereten belül téglából készült falsíkot alakítottak ki. E fülkék talán reneszánsz fülke-síremlékek lehettek.

A háromhajós hosszház kiépítése során a templom szentélyét nyugat felől lerövidítették és új diadalívvel zárták le. A sekrestye nyugati helyiségét és az eddig még álló korai sekrestyebővítményt is lebontották, így egy nagyméretű, egyterű sekrestyét kaptak, amelynek keleti falát egy rövid, de széles támpillérral erősítették meg. A szentély és a déli mellékhajó szögletébe kívülről egy kis négyzetes helyiséget emeltek.

E nagy, későgótikus átépítés keltezésére jelenleg kevés támponttal rendelkezünk. Bodó Balázs figyelt fel arra, hogy a torony déli oldalához épített kápolna kapulábazatának néhány sajátos vonása megegyezik a pécsváradi apátság egyik későgótikus kapujának lábazatáéval.²² Mivel a pécsváradi építkezések 1491 körülre keltezhetőek és Ernuszt Zsigmondhoz köthetőek,²³ így valószínű, hogy a pécsi plébániatemplom újjáépítése is a 15. sz. végén, vagy a 16. sz. elején folyhatott. Ezt támasztják alá a templom 1939-es feltárása során előkerült egyéb faragványok is. Ezek közül egy bordatípus köthető talán a templom valamely fő részének a bol-

²⁰ Gosztonyi... i.m. é.n., 9. rajz

²¹ A kápolnát Petrovich Ede és Kikindai András próbálta azonosítani az 1467-ben és 1483-ban említett Piéta kápolnával (Petrovich 1953, 19–21; Kikindai 2006, 33–34.). A Kikindai által felvázolt értelmezés, miszerint az 1467-es adat még a toronyaljban lévő kápolnára, az 1483-as pedig az átépítés miatt megszüntetett toronyalj-kápolnát helyettesítő új déli kápolnára vonatkozna, egy lehetséges értelmezés. Nem zárhatjuk azonban ki azt sem, hogy mindkét adat a templom első nagy átépítéséből származó északi oldalkápolnára vonatkozik, és a második átépítésre – amikor az északi oldalkápolna helyét az új mellékhajó foglalta már el – csak 1483 után került sor.

²² Bodó Balázs: Késő gótikus és reneszánsz építkezések a pécsváradi apátságban = Reneszánsz látványtár, Virtuális utazás a múltba. Buzás Gergely–Orosz Krisztina–Vasáros Zsolt szerk., 2009, 404–417. p. 10. jegyzet, 17. ábra

²³ Bodó... i.m. 2009, 405. p.

Az északi oldalhajó északi fala elé épített bejárati lépcső maradványa egy korábbi falra ráépítve

tozatához: egy nagyméretű, a székesegyház 1505-ben elkészült szentély- és mellékhajó-boltozataival egyező profilú,²⁴ két homorlattal tagolt ékborda.²⁵ Említést érdemel egy másik, másodlagos helyről, de a plébániatemplomtól nem túlságosan távol előkerült, nagyméretű háromujjas bordákból szerkesztett bordacsomópont. Ez a kő a templomtól mintegy 200 m-es távolságban, a Kulich Gyula (ma Papnövelde) utcai általános iskola mellől, bontásból került be a Janus Pannonius Múzeumba. A faragványt elsőként Székér György közölte, lelőhelyének megjelölése nélkül, feltételezve, hogy a székesegyház főhajóboltozatából származik.²⁶ A székesegyház mellett azóta nagy számban kerültek elő pácstagos, kétszerhornyolt profilú bordák, amelyek sokkal több alappal köthetők a székesegyház főhajóboltozatához.²⁷ Bár a nagyméretű, háromujjas profilú bordatípusnak is van olyan bordája, amely talán a püspökvár területéről került elő, így a boltozat lokalizálása elég bizonytalan, ám a nagy bordaméret alapján mégis elképzelhető, hogy ez a típus, a plébániatemplomnak a székesegyházéval azonos fesztávú főhajó- vagy szentélyboltozatából származik. A két, egymást 60°-os szögben keresztező, emelkedő borda szimmetrikus X csomópontot alkot, ami a lapos emelkedési szögből következően valahol a boltozat

²⁴ Buzás Gergely: Az egyházmegye építészeti emlékei = A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József szerk., 2009, 611–713, p., főképp 667, 707, 427. jegyzet.

²⁵ Gosztonyi... i.m. é.n., 7. rajz, második sor jobb szélső ábrája. Az itt lépték nélkül közölt profil méretét néhány más, ugyanezen a rajzon közölt és a JPM kőtárában ma is meglévő kő méretei alapján lehet meghatározni.

²⁶ Székér György: Demetrius Lapidica. Egy pécsi kőfaragó mester az 1500 körüli időkből = Műemlékvédelmi szemle 1992/2, 15–24. p., főképp 19–20. p., 9. ábra

²⁷ Buzás... i.m. 2009, 667. p.

Az északi oldalhajó északi fala mellé toldott török hódoltság kori falszakasz

felső zónájában helyezkedett el. Ez egy 60°-os rombuszsháló rajzolatú boltozatot valószínűsít.²⁸ Egy másik, ismeretlen lelőhelyű csomópont-töredék egy homlokív-darab, becsatlakozó bordával.

A késő gótikus Szent Bertalan-templom 47 m-es hosszával, 24 m-es szélességével és 10 m körüli főhajó-fesztávjával és hálóboltozataival a korabeli Magyarország nagyobb átlagos városi plébániatemplomainak sorába tartozott. A templom belsejében egykor legalább 11 oltár állt.²⁹

Az 1543-as török hódítás után a templom megsérült, ám az épen maradt részeket válaszfalakkal lezárva tovább használták. Ilyen válaszfalak alapozásai kerültek elő 1939-ben a hosszház keleti pillér-párja között a templom főhajójában, valamint a déli diadalív-pillér és a hosszház délkeleti pillére között a főhajó és a déli mellékhajó határán. E falrendszerhez tartozhatott a 2009-ben, az északi pillérsor keleti pillére és az északi mellékhajó fala között feltárt gerendavázis török-kori fal. A hosszház északi középső pillérétől nyugatra, valamint a toronyaljnak a főhajó felé néző árkádja alatt 1939-ben találtak ilyen falakat.³⁰ Ezek a falak arra vallanak, hogy a templom déli fala, déli mellékhajójának és főhajójának, sőt talán az északi mellékhajójának a boltozata is összeomolhatott, emiatt a szentélyt és a sekrestyét,

²⁸ A csomópont értelmezésében Szőke Balázs volt segítségemre

²⁹ Kikindai... i.m. 2006, 36–37. p.

³⁰ Gosztonyi é. n., 22. E falakról Kikindai András felvetette, hogy ezek egy későközépkori letner alapfalai lehettek (Kikindai 2006, 35). Ennek a feltevésnek ellentmond a 2009-ben feltárt hasonló, egyértelműen török-korinak meghatározható falszakasz.

A templom északi oldalhajójának északnyugati sarka

valamint a tornyot, továbbá az északi mellékhajó nyugati szakaszait használhatták tovább.

A 16. század közepén a romos templom déli oldalán Gázi Kászim pasa felépítette a ma is álló dzsámit. Építéséhez a középkori templom köveit is felhasználták.³¹ A dzsámi építésének idején még minden bizonnyal állt a középkori templom tornya, a dzsámi előcsarnokának alapfalait ugyanis szemmel láthatóan ehhez igazították hozzá.³² A tornyot egy ideig minden bizonnyal minaretként használták, amíg fel nem épült a Haüy térképén jelzett minaret az előcsarnok és a dzsámi találkozási pontjánál. A gótikus templom oldalfalainak csonkjai azonban a dzsámi kerítésfalába befoglalva még a 17. század végén is álltak. Ezt nem csak a már említett Haüy-térkép, hanem az északi falon végzett régészeti megfigyelések is igazolják, amelyek az északi templomfal belső oldalán egy kőlapokból álló török-kori járószintet figyeltek meg. Ez a burkolat egy szakaszon ráfedett a templomfal tetejére is, ott, ahol Haüy térképe éppen egy kertkaput jelöl. Ezeket a középkori eredetű falakat végül a dzsámi 18. századi átépítése tüntette el végérvényesen, így Pécs középkori Szent Bertalan plébániatemplomának az emlékezete is évszázadokra feledésbe merült.

³¹ Gosztonyi... i.m. é.n., 28. p.

³² Gosztonyi... i.m. é.n., 4. rajz

G. SÁNDOR MÁRIA

Pécs–Fünfkirchen AZ ELSŐ MAGYAR EGYETEM (1367) ÁSATÁSA ÉS ÉPÜLETKUTATÁSA

Pécs a római és a középkorban a Dunántúl egyik legjelentősebb városa volt Magyarországnak. A római és a középkori településkontinuitás vizsgálata szempontjából Pécs különleges helyet foglal el.

Sopianae – a római kori Pécs – a 2. század elején alakul ki a lankás és a sík terület találkozásánál. Területén már a 2. században nagy középületek emelkedtek. A 4. század elején – tartományi székhellyé emelése után – a városban nagyarányú építkezések folytak. A temetkezések alapján a 4. század elejétől feltételezhető a kereszténység elterjedése a város lakói között.

A város kezdettől fogva dél felé terjeszkedik, temetője azonban a várostól északra-északkeletre húzódott. A 4. századi ókeresztény temetők északon a mai székesegyház területéig, északkeleten pedig a mai Széchenyi tér pereméig húzódtak.

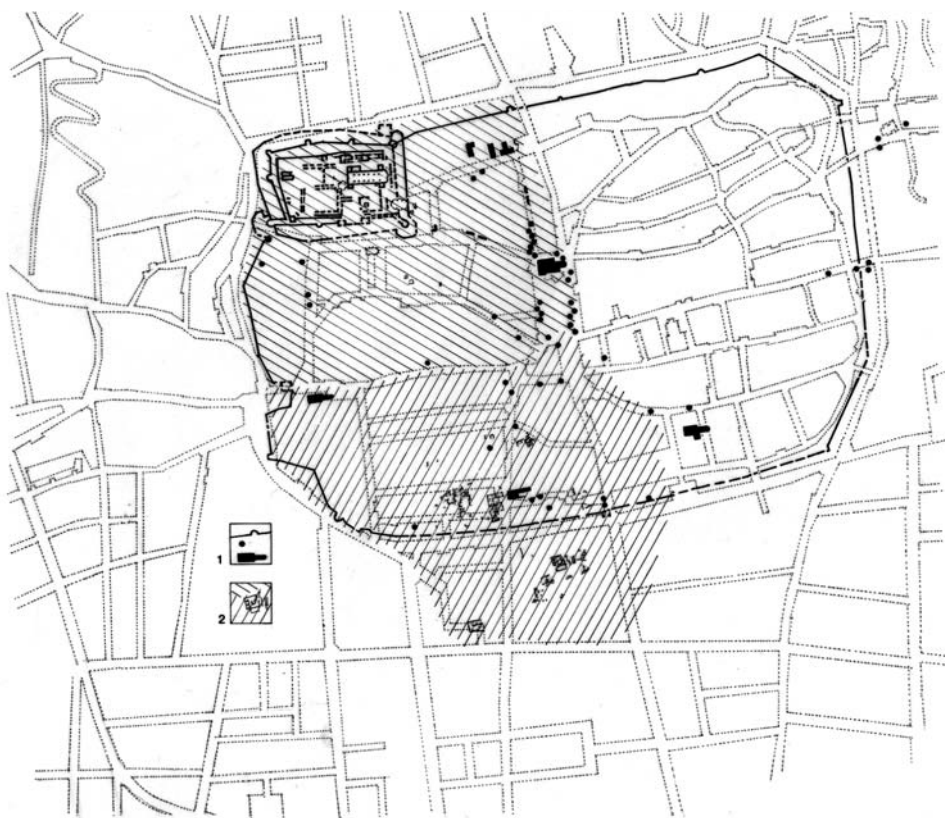
Az ókeresztény temetőben számos festett és festetlen sírkamra és sírkápolna volt. A város területén az élet gyér nyomai a népvándorlás idején is kimutathatók. A 11. század közepén egy írott forrás *Quinque Basilicae*, a 10. században *Quiqueecclesiae* néven említi az egykori római várost. Ezzel teljesen összecseng a város német neve: Fünfkirchen.

Pécs Szent István király korában (1001–1038) az első tíz magyar püspökség egyike volt. A 11.–12. századi településmagot az 1009-ben Szent Péter tiszteletére alapított püspökség jelenti a székesegyházzal és a hozzátartozó épületekkel. Az elpusztult középkori épületek egy részét a közelmúltban végzett ásatások tárták fel.

A püspöki város északnyugati sarkában áll a Püspökvár. A csaknem szabályos négyszög alaprajzú várost valószínűleg a tatárjárás után kőfallal veszik körül. A részben a római városra települt középkori Pécs utca- és térhálózata teljes mértékben eltér a római városszerkezettől. A középkori várost egy észak-déli és egy kelet-nyugati út szeli át, amelynek kereszteződésében alakult ki a városközpont és helyezkedtek el annak közintézményei. A városfalat négy kapu törte át, délen a Siklósi, északon a Mecsekbe vezető Vaskapu. A nyugati oldalon állt a Szigeti kapu, a város keleti végében pedig a Budai kapu nyílt.

A város Szent Bertalanról elnevezett plébániatemploma a Főtéren – a mai Széchenyi téren – állt, míg a 13. század folyamán betelepülő szerzetesrendek a kapuk közelében építették fel kolostoraikat.

Maga a város a középkorban laza beépítettségű volt, amely településszerkezet mindvégig tovább él. Figyelemre méltó, hogy Joseph de Haüy francia származású császári hadmérnök Pécsről 1687-ben közvetlen a töröktől való visszafoglalás után Pécsről készített első hiteles városalaprajza azt mutatja, hogy a város utca és térhálózata mind máig megőrizte a középkori állapotot.

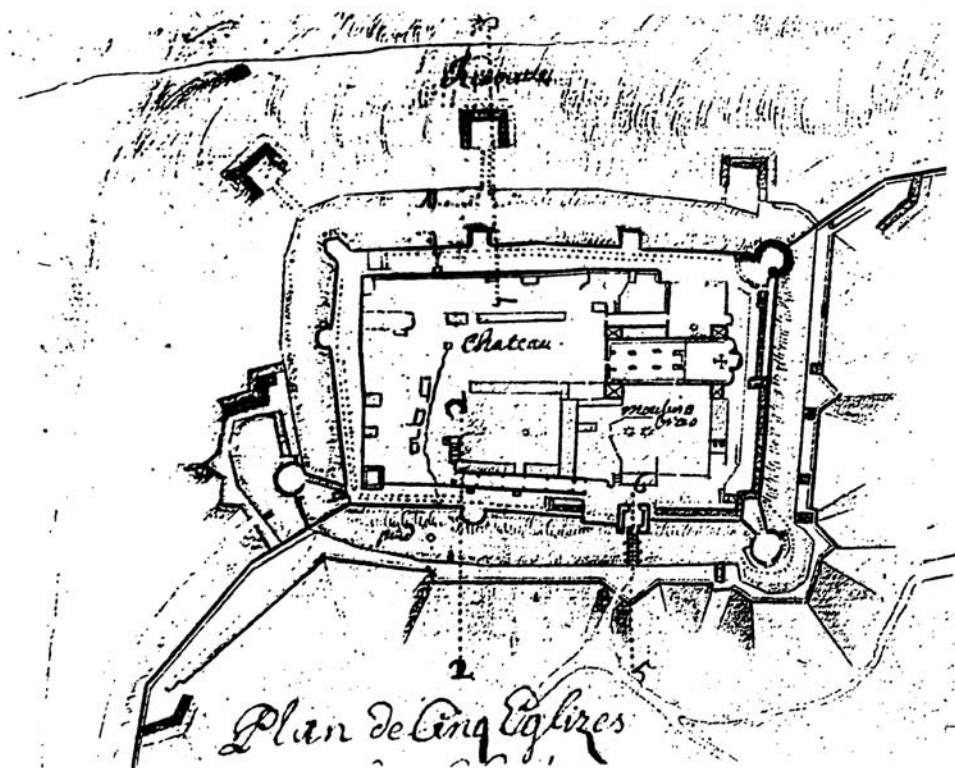

Pécs római kori települési térképe. 1. középkor, 2. római kor

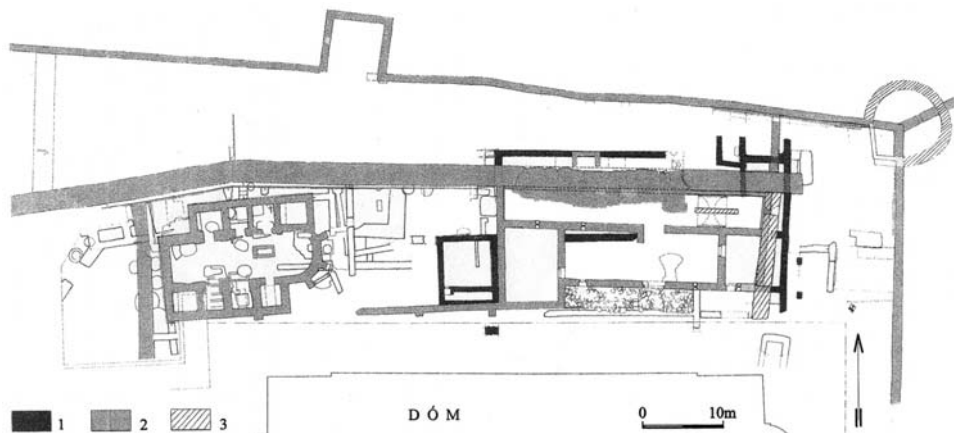
Összehasonlítva a római város eddig ismert alaprajzát a középkori város-alaprajzzal arra a megállapításra jutottunk, hogy a két alaprajz csak részben fedi egymást. A római város a középkori városfalon túl tovább terjed déli irányban.

A kelet-nyugati főtengelytől – mai Ferencesek utcájától – északra már a római, illetve az ókeresztény temető helyezkedik el. A középkori székesegyház körül elhelyezkedő ókeresztény temetőkápolnák egyike egyes kutatók véleménye szerint még megérte a 11–12. századot. Az itt állott sírkápolnáknak és temetői bazilikának mint szakrális központnak feltételezhetően meghatározó szerepe volt abban, hogy annak helyén alakult ki a Püspökvár.

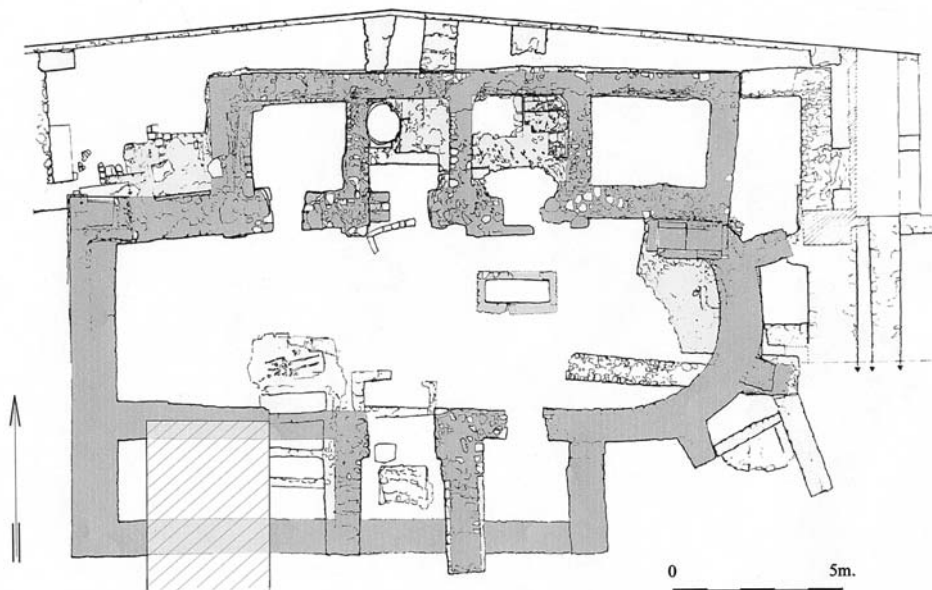
A székesegyházon kívül az oklevelek 1217-ben említették először a Keresztelő Szent János társaskáptalan kápolnáját a várban. A kápolna helyét Haüy 1687-ben készült térképe is jelzi, valamint Hermann 1754. évi helyszínrajzán is megtaláljuk maradványainak alaprajzi jelölését. A középkor folyamán a kápolnát többször átépítették és az fennmaradt a török hódoltság végéig. Maradványait és építési korszakait az ásás és az épületkutatás tisztázta.

Pécs Püspökvár helyszínrajza. 1687. Joseph de Haüy hadmérnök felmérése

Az ásatás áttekintő alaprajzának részlete. 1. románkori, 2. gótika, 3. török

Az Aranyos Mária kápolna feltárás utáni alaprajza.

A tatárjárás (1241–1242) után egyházi kővár épült Pécssett, melynek célja a székesegyház, a püspöki palota, valamint az ezekhez tartozó épületek védelmének biztosítása volt. Feltételezhetően a korai védelmi rendszernek maradványai kerültek elő a Barbakán ún. „nyaktagja” alatti részben az ásatások során. A korai várfalra vonatkozó eddigi ismereteinket a legújabb ásatások eredményei más megvilágításba helyezik. A székesegyháztól délnyugatra a 14. századtól a püspöki palota állt. A déli homlokzata a belső várfalon ül. A fallal és bástyákkal megerősített várban közvetlen a székesegyház mögötti területen (3. kép) az oklevelekből már korábban ismert Aranyos Mária kápolna állott, amelyet Poroszlói Neszmélyi Miklós püspök 1355-ben alapított. Helyét és alaprajzát a közelmúltban végzett ásatások határozták meg. A kápolna feltárása során került elő a magyar gótikus szobrászat egyik igen jelentős együttese, amely a 14. században készült.

Az Aranyos Mária kápolna közvetlen közelében, a belső várfaltól délre, az egykori püspöki gyümölcsös kertben tárta fel az ásatás az 1367-ben alapított első magyar egyetem épületének maradványait. Alapítója Anjou Nagy Lajos király, javadalmazója és fenntartója pedig Vilmos pécsi püspök, aki Rajna-pfalzi származású volt. A feltárt épületmaradványoknak az egyetemmel történt azonosítása a régészeti és a történeti forrásanyag egybevetésének eredménye volt.

Az egyetem, az Aranyos Mária kápolna, illetve a falszoros feltárása során korábbi, románkori épületmaradványok kerültek elő, melyek a terület 11–13. századi beépítettségére utalnak.

Pécsett a törökök 1543-ban foglalták el és 1686-ig töretlenül birtokolták. A várat a törökök foglalást követően kijavították és megerősítették. A várat birtokba véve elsőként a székesegyházat alakították át dzsámivá, és azt a várost elfoglaló Szulejmán szultánról nevezték el. Az altemplomból a katonaság raktára lett. Az egyetem egykori épülete a török katonaság szálláshelyévé vált. Erről részletes leírást közöl Evlia Cselebi török világutazó, aki 1664–1666 között többször is járt Pécsen. A várról és a városról szemléletesen számolt be. Az egyetem épületének helyére vonatkozóan jelentős írott forrásnak kell tekinteni leírását. Az egyetemet annak mintegy bizonyításaként „dar al-ulum” azaz „a tudomány házána” nevezi. „Főiskolái (medresze): A korán magyarázóknak és ulémaknak öt iskolájuk van. Többi között az isteni Eflatunnak (Platón) a belső várban lévő régi, tudományos főiskolája (Evlia itt a régi pécsi egyetemről beszél). A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló tanult, jelenleg azonban e szobácskákban a várkatonaság lakik.”

Az egyetem épületének közelében álló Aranyos Mária kápolna sírjait feldúlták és kirabolták, gótikus szobraikat összetörték, épületét pedig lerombolták. Az 1664. évi téli hadjárat során Zrínyi Miklós magyar főúr és horvát bán katonáival átmenetileg elfoglalta és felgyújtotta a várost, a várat pedig az északi oldalon egy szakaszon aláaknázták és felrobbantották. A középkori egyetem épületét a robbanás romba döntötte, de Zrínyi a várat nem tudta elfoglalni. Csapataival ezután elhagyta Pécsen.

Női Szent-Mária szobrának részlete

Füstöltőt tartó angyal részlete

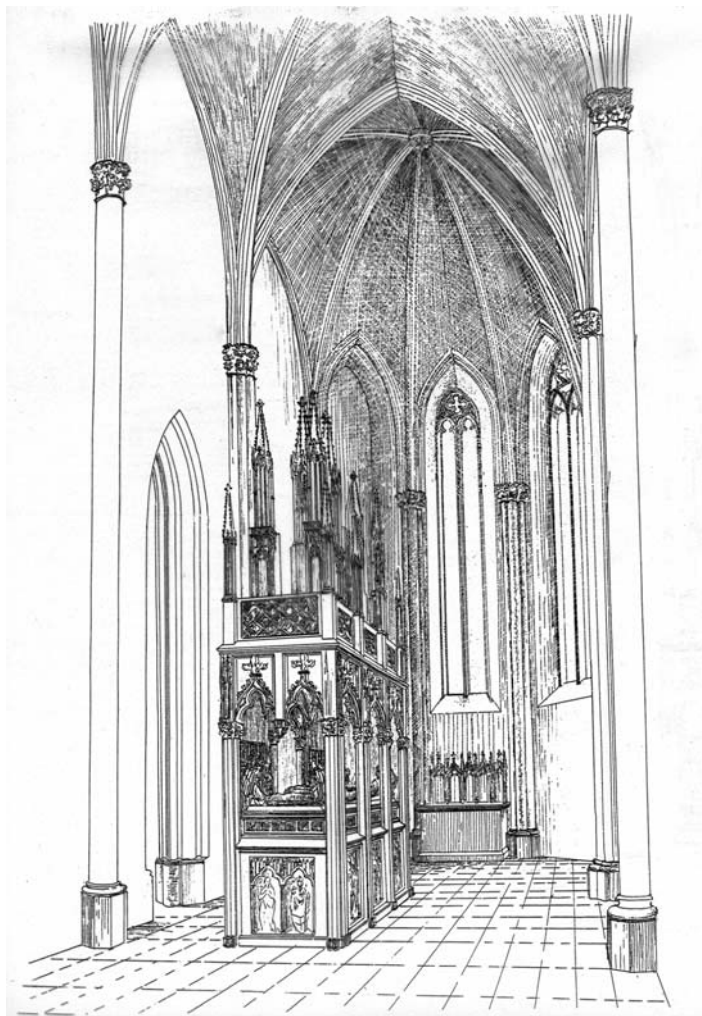

Az egyetem emeletének berobbantott ablak részlete.

A törökök az egyetem romjait feltöltötték, és annak helyén a vár fokozott védelme érdekében ágyúpadot alakítottak ki. Újjáépítették a ledől északi várfalat, megerősítették a vár keleti falát, és a robbanás következtében erősen megrongálódott északkeleti sarkon megépítették a bástyatornyot. Buda 1686-os visszafoglalását követően, Badeni Lajos (az ún. Türkenlouis) csapatai Pécsét is visszafoglalták a töröktől.

Az Aranyos Mária kápolna

Az oklevelek a püspökvárban az előzőekben említett Keresztelő Szent János kápolnán kívül még egy középkori kápolnáról tesznek említést. Ez a források szerint

Az Aranyos Mária kápolna elméleti rekonstrukciója. Vilmos püspök síremlékével.

az „Aranyos Szűz” kápolnája volt, amelyet 1355-ben Poroszlói Neszmélyi Miklós püspök alapított. A Vatikáni Levéltár magyar vonatkozású okiratai között 1401-től kezdve több olyan oklevelet találunk, amelyekben a Mária kápolnát a „Deaurata”, tehát „Aranyos” jelzővel illették, és amelyek arról tudósítanak, hogy az „in castro”, azaz a várban állott. A Vatikáni Levéltárban őrzött 1389-ben kelt irat a Mária kápolnát a várban említi. A pécsi Káptalani Levéltárban lévő 1503-ból származó oklevél az említett kápolnát „ad latus ecclesiae cathedrális”-hoz építtetnek mondja.

A korábbi helytörténetírás a székesegyháztól északra több helyre is próbálta lokalizálni a középkori oklevelekben és a 18. századi forrásokban sokat emlegetett

kápolnát, amelynek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az 1970-es évek végén a székesegyháztól északra, az északi és keleti várfal által határolt területen, a volt püspöki gyümölcsös kertben régészeti feltárások kezdődtek. Mint ismeretes, Haüy 1687-ben készült felmérése a várról és a városról Pécs legkorábbi térképe. Ezen a térképen az Északi „kertben” középkori épület, illetve annak maradványai nincsenek jelezve. Ez arra enged következtetni, hogy a töröktől történt visszafoglalása után itt annak nyomai már nem voltak láthatók.

A feltárt kápolnának nagyrészt a járószint alatti alapfalai maradtak meg, és csak néhány helyen figyelhető meg a felmenő fal kisebb-nagyobb szakasza. E tekintetben talán a legjelentősebb részlete az északnyugati sarok, ahol in situ megmaradt a lábazati párkány egy tagja. Mint az ásatás során kitudt, és az oklevelekből is ismert volt, hogy a kápolnát temetkezőhelyül is használták. A hajóban egy szabadon álló, kiemelt helyen lévő falazott sír került elő, amely az egyetemalapító Vilmos püspök sírja volt. Az alaprajz ismeretében és a sírból előkerült építészeti és szobortöredékek alapján megkíséreltük a kápolna elméleti rekonstrukcióját.

Tudomásunk van arról, hogy az egyetemalapító Vilmos pécsi püspök (1361–1374) is e kápolnában volt eltemetve. A kápolna az egyetemalapítást követően egyetemi kápolnaként is szolgált, amint erre külföldi párhuzamok is utalnak. A heidelbergi középkori egyetem kápolnája ugyancsak különálló épület volt.

Pécs 1543. évi török foglalását követően a kápolna sírjait kirabolták. Belső díszítéseit és szobrai összetörték, és annak egy részével az említett sírgödört betöltötték. Ezt bizonyítja a sírgödör alján talált jellegzetes török zöldmázás talpastál töredéke. A kápolnában és annak közvetlen környékén több török verem került elő. Az innen származó török kerámia a 16. század harmadik negyedére datálható. A kápolna romjait feltöltötték és a 18. századtól püspöki gyümölcsös kert lett annak területe.

A székesegyháztól északra húzódó területen elsősorban a középkori egyetem épületétől északra és nyugatra, valamint keleti irányban egy nagyobb román kori épületegyütteshez tartozó falmaradványok kerültek elő az ásatás során. Ezek a falmaradványok, valamint az itt talált finoman faragott román kori oszlopfő a 12. századból arra engednek következtetni, hogy e helyen állhatott a korábbi, 12–13. századi püspöki palota.

Az összefüggéseiben nagyrészt tisztázott épületrészletek közül a legjelentősebb az a négyzet alaprajzú helyiség, amelynek déli bejáratánál a román kori oszlopfő előkerült. Az eddig feltárt maradványok egy olyan nagyobb épületkomplexumra engednek következtetni, amely a jelenlegi északi külső várfal vonaláig terjedt. Az utóbbi évek kutatásai során több olyan kisebb részlet került elő, amelynek segítségével az itt állott épületegyüttesnek az alaprajza nagyrészt kirajzolódott.

Az esztergomi Árpád-kori érseki palota, valamint számos lengyel párhuzam is arra mutat, hogy a püspöki paloták a 11–13. században szinte kivétel nélkül a székesegyháztól északra, de mindenképpen a székesegyházak közvetlen közelében helyezkedtek el. Alaprajzuk általában keskeny hosszanti téglalap.

A feltárás során előkerült román kori faragványok is bizonyítják, hogy ezen a helyen egy jelentős épület állott.

A középkori egyetem épülete

Közép-Európában a 14. sz. közepe az egyetemalapítások korszaka volt. 1348-ban IV. Károly császár Prágában, 1364-ben Nagy Kázmér király Krakkóban, 1364-ben Rudolf herceg Bécsben, 1367-ben Nagy Lajos király Pécsen alapított egyetemet. V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén írta alá Viterbóban a pécsi egyetem alapításának engedélyezését. A pécsi egyetem volt az első magyarországi intézmény egyetemi szintű tanulmányokra. Míg a felsorolt három közép-európai egyetem az uralkodók székhelyén létesült, az első magyar egyetem nem a fővárosban volt, hanem attól távolabb, egy dél-magyarországi püspöki városban. Ebből is látszik, hogy a javaslattevő a Rajna-pfalzi (Bergzaberni) Vilmos pécsi püspök (1361–1374), aki királyi alkancellár is volt. Adottságai alapján a pécsi Püspökvár (templommal, palotával) igen alkalmas volt egyetem alapítására és elhelyezésére.

Mint hogy Vilmos püspök sugalmazta a hely kiválasztását, magára kellett vállalnia az intézmény fenntartását, ezzel nyerhette el a királyi döntést és a pápai jóváhagyást. Az egyetemi vizsgák vezetését és elfogadását a pápa ugyancsak a pécsi püspökre bízta. Az egyetemen (*studium generale*) kánon- és római jogot, valamint filozófiát oktattak, de a teológiai fakultást V. Orbán pápa nem engedélyezte.

A karok szervezetének tekintetében az intézmény a bolognai egyetem modelljét követte. Az egyetem egyetlen ismert jogászprofesszora a Galvano di Bologna néven is ismert jogász: Galvano di Bettino doctor 1370–72 között működött Pécsen. A forrásokból tudjuk, hogy bőséges javadalmakkal látták el, ennek ellenére hamarosan visszament Bolognába.

Vilmos püspök halála után Alsáni Bálint (1374–1408) püspök vezette az egyetemet (adatok 1376-ból és 1386–1389-ből). A 14. század végén megindult az egyetem hanyatlása, és az a század végére már nem mint egyetem: 1543-ig, a török foglalásig hanem az „*scola maioris ecclesiae*”-ként működött az egyetem épületében.

A pécsi egyetem épületének helye már az 1900-as évektől kezdődően foglalkoztatta az egyetem történetével foglalkozó kutatókat. A kutatók Evlia Cselebi török történetíró leírása alapján az egykori épület helyét közvetlenül a székesegyház közelében feltételezték. E feltevést a későbbi helytörténetírás részben kétségbe vonta. Az első magyar egyetem hatszáz éves jubileuma kapcsán fellendülő egyetemtörténeti kutatások során azonban – újraértékelve Evlia Cselebi közlését – az egyetem helyét továbbra is a székesegyház körüli épületek valamelyikében feltételezték.

Az épület pontos helyét azonban csak az ásás tudta meghatározni. A feltárt épület helyét és rendeltetését igazolja az ott előkerült – az alapítóra utaló – címerkő, „*aula magna*”-ban – a Nagyteremben – a bejárat fölött volt kifüggesztve. Az egyetem megszűnésének illetve annak „*scola maioris ecclesiae*ként” történő továbbélésének kérdésével szorosan összefügg az egyetem épületének elhelyezése.

A vár keleti felében, a székesegyháztól északra – azon a területen, ahol Joseph de Haüy térképe egy fehér foltot jelöl, és az északi belső várfal megszakad – a párhuzamosan húzott észak-déli kutatóárkokban jelentős vastagságú falak kerültek elő, amelyek egy nagyméretű építmény maradványaira engedtek következtetni. A mintegy 6 m vastagságú feltöltés alól egy nagykiterjedésű helyiség részle-

Az egyetem XIV. századi címere

tei kerültek felszínre. A további feltárás során egy 19 m hosszúságú, és 6 m széles terem bontakozott ki, amely az egyetem „aula magna”-ja azaz a Nagyterme volt. Az épület székesegyházra néző déli homlokzata feltárult, s bár nyugati szakasza jelentős mértékben elpusztult, keleti szakasza az ablak magasságában állt. Kőkeretes, tölcsérbélletes ablaka 14. századi. A középkori egyetem mintegy 35 m hosszú és 10 m szélességű, eredetileg egyemeletes épület volt. Csúcsíves, kőkeretes bejárata a déli oldalon, a „aula magna” középtengelyében volt. Az aula magnától keletre nyíló kis terembe kőkeretes, ugyancsak csúcsíves élszedéssel díszített ajtó vezetett. Az aulához nyugatról egy nagyobb méretű terem csatlakozott, míg

az északi oldalon, az épület teljes hosszában egy 3 méternél valamivel szélesebb folyosó húzódott. E belső folyosóba az aula magnából a bejárat tengelyének vonalában egy csúcsíves átjáró vezetett.

A folyosó feltárása során leomlott fal összefüggő maradványát tártuk fel a folyosó szintjén. Ezek a faltömbök egy nagy erejű robbanás következtében omlottak le, amely 1664 januárjában következett be, amikor a téli hadjárat során Zrínyi Miklós megkísérelte visszafoglalni a várat a töröktől. Ezért az északi várfalat és az egyetem északi falát aláaknázták, majd felrobbantották. A robbanás olyan nagyerejű volt, hogy az bedöntötte az épület emeleti homlokzatának több mint két méter vastag északi falát, amely ma is mementóként őrzi a középkori egyetem épületének pusztulását. Ezt a homlokzati falat eredetileg három, egyenes záródású kőkeretes gótikus ablaknyílás törte át, amelynek egyike még a keretben lévő vasráccsal in situ került elő.

A feltárás eredményeit összegezve sikerült az egyetem épületének teljes földszinti alaprajzát tisztázni. Eszerint az épület egy Nagyteremből és egy abból nyíló, keskeny folyosóból állt, s a nagyteremhez keletről és nyugatról egy-egy terem csatlakozott. A feltárt „in situ” műformák, valamint a leletanyagból előkerült – az egykori épülethez tartozó – faragott kövek lehetővé teszik az épület tudományos rekonstrukcióját.

Az egyetem építése során elbontott románkori palota maradványait részben felhasználták. Az egyetem nyugati záró fala részben a volt palota négyzet alaprajzú tornyának falára épült (az ásatás során ez „in situ” került elő). Ez is azt bizonyítja, hogy Vilmos püspök az egyetem épülete számára a régi palota helyét engedte át.

Az egyetem épületének 1664-ben történt pusztulását követően a romokat a törökök feltöltik, annak helyén ágyúpadot alakítanak ki, és a vár keleti részének megerősítéseként egy észak-déli irányú belső várfalat építenek, s ezzel egy fal-szorost alakítanak ki.

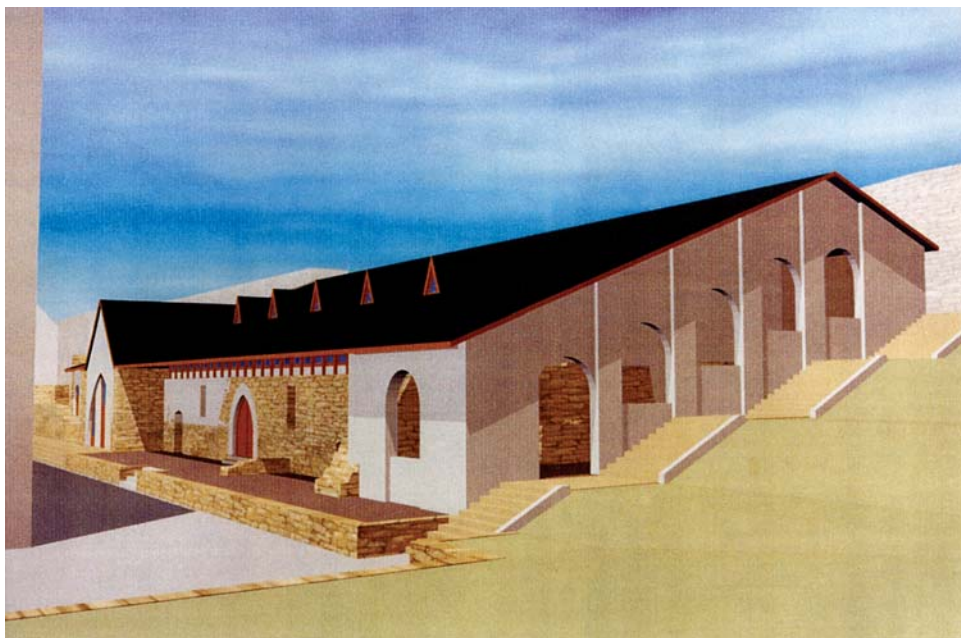

A „Nagyterem” helyreállítás közben.

Az egyetem megszűnését a legújabb kutatások a 14. század végére teszik, az óbudai egyetem megalapításának idejére. Gábrriel Asztrik megfogalmazása szerint már nem teljes létezésében él tovább. Bár a székesegyházi főiskola nem egyetemenként működött, de az az egykori egyetem épületében oktatási funkciót töltött be annak épületében. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az épület e korszakára utaló régészeti leleteket sem.

Az egyetem északi homlokzatához egy kisebb, négyzet alaprajzú építmény csatlakozott – feltehetőleg szemét, vagy emésztőgödör – amelyből velencei üvegszálak nagyszámú töredéke, valamint igen sok kerámia, köztük ép darabok is napvilágra kerültek, koruk a 15. század második felére datálhatók. A leletek között több, Corvin Mátyás korából származó pénz volt.

Mindezek a leletek arra utalnak, hogy az egyetem megszűnését követően a „scola maior” tovább élt, és abban feltételezhetően jogi oktatás folyt. A scola maiorra és annak működésére vonatkozó jelentős kutatásokat végzett Petrovich Ede káptalani levéltáros. Petrovich tanulmánya elsőként ismertette a bécsi National-Bibliothekban őrzött, ún. Veresmarthy Ipoly-kódexet, amelybe négy külföldi szerző négy latin nyelvű tanulmányát másolta „in scola Quinqueecclesiae” 1431–32-ben. Véleményünk szerint ez is a „scola maioris” 15. század eleji működésére enged következtetni. 1460-ban is értesülünk a scola maiorról Hundler Vitus, Janus

Az egyetem épületének látványterve.

Pannonius segédpüspökével kapcsolatosan. A scola maiorra vonatkozó utolsó közlés 1540-ből származik. Pécszet a törökök 1543-ban foglalják el.

A négyzet alaprajzú románkori torony szorosan csatlakozik az egyetem nyugati falához. Bejárata délről nyílik és a bejárat jobb falába épített keskeny, valószínűleg falépcső feljárt nyomai voltak megfigyelhetők. Itt került elő a bejárat küszöbén a már korábban említett akantusz leveles nagyméretű 12. századi oszlopfő, amely az egyetemmel együtt élt és azzal együtt pusztult el. A középkori tornyot az egyetem dr. Kühtreiber feltételezése szerint csillagvizsgálóként használhatta. Ez az oszlopfő támasztotta alá a földszinti helyiség boltozatát. Amíg a pécsi egyetem tornya egy korábbi épületmaradvány felhasználásával, addig a bécsi egyetem tornya az azzal szervesen együtt épült. „A bécsi egyetem épületrészlete Albrecht idejében 1384/85 Codex Guilelmus Duranti, Rationale Divinorum officiorum fol. 1.r.)

A középkori egyetem helyreállítása során az az igény merült föl, hogy a jelentős középkori maradványokat őrző épület az egyetem történetének, illetve az ott előkerült gazdag leletanyag kiállításául szolgáljon. Az építészeti terveket Schönerné Pusztai Ilona készítette. Az egyetem épületének helyreállítási látványtervét mutatja be.

Az egyetem épületében rendezendő kiállítás címe „A Középkori Egyetem története és az egyetemi Aranyos Mária kápolna gótikus szobrai.” A kiállítás látványtervét Szijártó Kálmán grafikus készítette. Szeretnénk remélni, hogy az egyetem épületének helyreállítása mihamarabb befejeződik, hogy helyet adhasson a kiállítás az első magyar egyetem történetének és a páratlan gótikus szoborleletnek.

Megállapíthatjuk, hogy a pécsi Mária kápolna általunk ismert szobrászati emlékei Vilmos pécsi püspöksége alatt készültek 1351–1374 között.

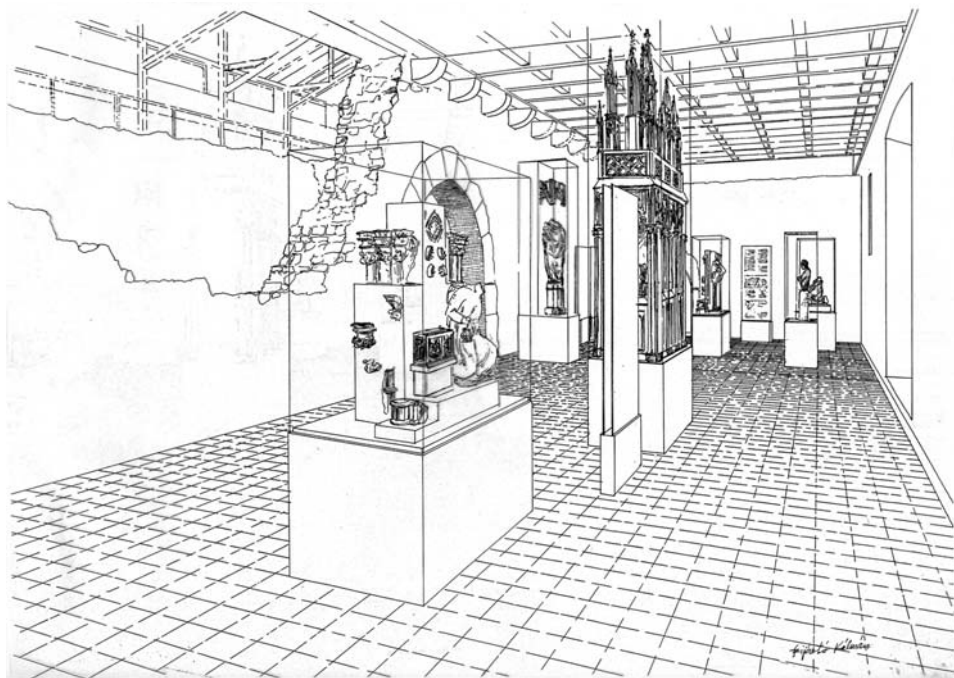
A Mária kápolna műhelyének két összetevője van egy avignoni és a bécsi szobrászat 14. század közepéről ismert francia hatású stílusa. Kutatásaink végeredménye oda vezetett, hogy a Mária kápolna kőfaragványainak korát a 14. század harmadik negyedére határozhatjuk meg.

Végezetül e helyen szeretnék köszönetet mondani mindazoknak az intézményeknek, amelyek hosszú időn át végzett Pécs-püspökvári kutatásaimat erkölcsileg és anyagiakkal segítették, valamint azoknak a hazai és külföldi szakembereknek, akik szakmai segítséggel járultak hozzá eredményes munkámhoz.

Ezúton szeretnék külön is köszönetet mondani dr. Thomas Kühtreiber kollégámnak, hogy volt szíves vállalni előadásom prezentációjának elkészítését.

Fotó: Hack Róbert, grafika: Szíjártó Kálmán

Elhangzott az Archäologie und Bangesischichte mittelalterlich-frühneuzeitliche Universitaten und Hoschsulen in ostmittelenkopa. Internationale Tagung Leipzig c. nemzetközi konferencián 2009. november 19-án. A német nyelven elhangzott előadás magyar nyelvű szerkesztett változata.

A kiállítás látványterve a „Nagyteremben”.

NAGY IMRE

SZEPESY IGNÁC ÉS A REFORMKORI PÉCS
IRODALMI MŰVELTSÉGE
(ÖTTORONY XV.)

„Alusztok-e ti Pécsiek, vagy meghaltatok? [...] Ekép írsz utolsó leveledben 's meg kell vallanom: nem helytelenek szemrehányásid. De hogy mi-is vagyunk 's élünk, még pedig előre haladva élünk, ezennel meglátod.”

Társalkodó. Pest, 1833. július 13.

Amikor Szepesy Ignác 1827-ben Pécs püspöke lett, a kor szokása szerint üdvözlő versek köszöntötték a már akkor hírnevet szerzett jeles főpapot. E szövegek közül különösen érdekes számunkra az a szonett, amely a *Hasznos Mulatságok* című lapban jelent meg *Nagy Méltóságú Báró Négyesi Szepesy Ignác Úrnak az Erdélyi Püspökségről a' Pécsire lett általtétetésére* címmel. Szerzője Egyed Antal plébános, Vörösmarty barátja, a költő „pécsi triászának” tagja, akiről előző tanulmányunkban részletesebben írtunk. Azért idézzük most e verset, mert szövegéből kibontható a kiváló reformkori püspök portréja.

„Pécs! tedd-le méltán felvett gyászodat,
A' felleg eltűnt, melly nyomott, egedről,
Mosolyogva néz rád szebb napod keletről,
Felejtst lesújtó és nagy károdát.

Szepesy váltá fel Királyodat;
Esméri Honnunk Őtet láng eszéről,
Erkölcsei, 's testi tündöklő díszéről,
Jobb nem vehette-fel kormányodat.

Ó! Jöjj hamar Reád váró Megyédbe,
Vágyódva vágyunk dűlni szent öledbe,
Vezess az Úrnak áldott útain.

Rontsd a' mi rontást vár, 's építs közöttünk,
Legyen szabad Veled soká örülnünk,
'S mind végig élj a' béke karjain!”

Szepesy Ignác 1780-ban született az Eger melletti Noszvajon, régi, előkelő nemesi család sarjaként, a család birtokát képező kastélyban. A Szepesy famíliát a katolizáló nagyapával emelte bárói rangra a király, ő kapta nádori adományként

Négyest, innen származik a vers címében is szereplő előnév. Szepesy Ignác alsóbb iskoláit Eperjesen, Miskolcon és Egerben végezte, majd 1802-ben a pesti egyetemen bölcsészeti, a bécsi egyetemen pedig teológiai doktorátust szerzett. 1803-ban szentelték pappá, 1805-ben egri plébános, 1808-ban kanonok, 1819-ben erdélyi püspök.¹ Itt szerkesztette 1822-ben a *Statua* című egyházi törvénykönyvet,² amely a szekularizálódó állam és az egyház közti feszültségek következtében mindkét fél részéről vitákat váltott ki.

Szepesyt Erdélyből helyezték át Pécsre, ezért írja Egyed, hogy *keletről* virrad fel Pécs szebb napja. „Ó! Jöjj hamar Reád váró Megyédbe” – szólítja fel a vers címzettjét a költő, s a szavakból sugárzó felfokozott várakozást nem csupán az indokolja, hogy a pécsi püspöki státusz három éve betöltetlen volt (Király József 1825-ben bekövetkezett halála után átmenetileg a tudós Koller kanonok kormányozta az egyházmegyét), hanem főként az a körülmény magyarázza, hogy a pé-

Szepesy Ignác arcképe Peitler Antal könyvéből

¹ Szénánszky Mária: Szepesy Ignác kulturális és könyvtárfejlesztő tevékenysége. Pécs, 2006. 15–32. p.

² *Statua almae dioecesis Transsilvanicae...* Claudiopoli, 1822.

csi műveltség a 19. század első évtizedeiben, Klimó fénykora után, hullámvölgybe került. A szabad királyi város műveltséggel kapcsolatos polgári intézményei még nem alakultak ki, a püspökség kultúrateremtő ereje pedig a megváltozott körülmények között meggyengült. Király József, aki csaknem két évtizedig állt az egyházmegye élén, rokonszenves öregúr volt, de inkább csak a püspökség belső dolgaival foglalkozott, a kultúra ügyeivel nem igen törődött. Pécs szellemi élete veszített korábbi gazdagságából. Erre utal az intézményhálózat kedvezőtlen átalakulása. Az 1785-ben II. József által ide, az öt tankerület egyikének székhelyére helyezett Királyi Akadémiát 1802-ben I. Ferenc „a' tanuló ifjúságnak egy szerencsétlen tette” miatt visszahelyezte Győrbe.³ Ehhez hozzá kell tennünk, hogy egyes hallgatók léha életmódja, duhaj kocsmázásai, fékezhetetlen magatartása, amely az egyházi szobrok meggyalázásáig, rongálásokig, vagyon elleni bűncselekményekig terjedt (egyesekek, a polgárok nagy megbotránkozására, még tanszereik zálogba vetésétől sem riadtak vissza), valóban fontos okként szerepelt az ügyben. Erre nem volt mentség. De abban már politikai előítélet sejtethető, hogy – a forradalmi eszmék terjedésétől tartva – az egyházi és városi előljárók azt is felrötták a diákoknak, hogy felkeresték az 1799 nyarán a városon keresztül szállított, s itt pihenőt tartott francia hadifoglyokat, s elbeszélgettek azokkal. Korábban azt is említettük már, hogy országos vitát váltott ki az akadémia egyik legismertebb professzorának, a kantianus Dellling Jánosnak eltávolítása (ebben a kínos ügyben még a Delllinget védelmező Helytartótanács és a Kancellária sem értett egyet).⁴ Az akadémia elvitelének legfőbb oka azonban Pécs korábbi centrális helyzetének elvesztése volt. Horvátország és Szlavónia közigazgatási és műveltségbeli eltávolodása, és a zágrábi centrum megerősödése következtében Pécs a kulturális tér déli peremére került, s ennek következtében vonzásköre beszűkült.

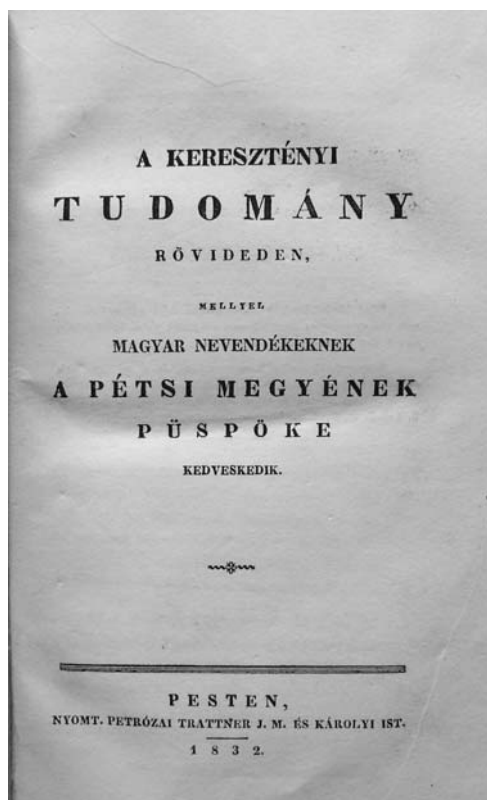
A város tehát felsőoktatási intézmény nélkül maradt. A könyvtár állapota is válságosra fordult: „mivel Klimó halála után több új könyvekkel [...] soha sem szaporított, most se ezek, sem más újabb könyvek benne nem igen találhatók” – írja Jankó János idézett tanulmányában. Majd hozzáteszi: „Bár még egy Klimó támadna, a' ki azon hasznos és szent igyekezettel számosítaná a' Könyvtárt új könyvekkel, mellyel amaz ezt régiekkel felállította”.⁵ (Az idézett tanulmány szerzője Jankó János (1797–1872) pécsi kispap, majd 1831-től Pécssett lelkész, a tanítóképző oktatója, 1836-tól lyceumi tanár és plébános Kárászon. A kárászi temetőben, a saját költségén emeltetett kápolnában kapott halála után nyughelyet. Gazdasági tárgyú, főként a szőlőműveléssel foglalkozó tanulmányok mellett verselt is, egy költeményét a Szépliteraturai Ajándék közölte 1821-ben.)

Klimó szellemi tűzhelyének kialvó tüze kevés írástudót vonzott. A már korábban bemutatott Koller József és Vörösmarty legutóbb tárgyalt „pécsi triász” mellett csupán a Batsányi Jánossal, a radikális gondolkodású költővel levelező pécsi nagyrépostot, Juranits Lászlót (1765–1850) említhetjük, aki Keszthelyen diákként

³ Jankó János: Pécs Szabad Királyi Városnak rövid leírása. Tudományos Gyűjtemény 1822. I. 75. p.

⁴ Lengyel Alfréd: A pécsi Királyi Akadémia története (1785–1802) = Jubileumi tanulmányok. A pécsi egyetem történetéből. Szerk.: Cszimadia Andor. Pécs, 1967. 261–285. p.

⁵ Jankó... i.m. 1822. 85. p.

Szepesy Keresztény tudomány c. kiadványának címlapja (Klimo Könyvtár)

osztálytársa volt Batsányinak, a tapolcai saruvarga fiának. 1799-ben, majd 1822-től tizenhat éven át levelezett az ekkor már linzi internálttal. Ebből az anyagból Gálos Magda tizenhét szöveget közölt, ezekből kettő Pécssett íródott.⁶ Juranits mecénásként is említésre méltó szerepet játszott, részben saját költségén adatta ki Batsányi verseskötetét 1835-ben, amelyet a költő neki ajánlott: „Főtiszteletű Juranits László pécsi kanonok úrnak, több vármegye táblabírájának, mint legrégebb szíves jó barátjának küldi s ajánlja a szerző.” Keresztury Dezső joggal állapítja meg, hogy „magyarországi tisztelői közül csak egykori iskolatársa, Juranits László mert kapcsolatba lépni a kompromittált költővel, s mindenese lett a hazatérni nem tudó száműzötteknek. Megérdemelte tehát legalább a szűkszavú tiszteletadást. Ő is részese volt annak, hogy az egykor oly forradalmi verseket publikáló, kétszer is börtönbe vetett, jakobinus, majd bonapartista nézeteket valló, s emiatt hazájától távol élni kénytelen költő a dunántúli katolikus alsópapság köreiben tűnt fel újra.”⁷ A de-

⁶ Gálos Magda: Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz. Irodalomtörténeti Közlemények 1933. 317–332. p.

⁷ Keresztury Dezső: Batsányi János költői munkáinak kiadástorénete. Bp. 1980. 12.

rék pap készítette elő a kiadóval kötött megállapodást, és barátja kérésére a példányok terjesztésében is részt vett, egy részüket elajándékozta paptársainak és iskoláknak. Juranits leveleiből a Kisfaludy Sándorhoz kötődő, nyelvfelfogás és ízlés szempontjából konzervatív dunántúli írói kör Kazinczy-ellenes szemléletére derül fény. A pécsi pap közvetítő szerepet töltött be a *Himfy* költője és a linzi száműzött között. Juranits is ortológus volt, aki a csoport más tagjaihoz hasonlóan bírálta a nyelvújítást, amelytől nyelvünk eredeti színeit féltette, úgy vélte, a neológia megfosztja nyelvünket sajátos természetétől. „Meg egyezel velem a gondolatban – írja Batsányinak –, én is darab időtül fogva boszorkodom sok társaimmal edgyüt a nyelv rontók ellen. Biz igaz ha így engettetnek tovább is garázdálkodni, ma holnap szép nyelvünket nemzetiségébül egészen ki forgatják.”⁸ Juranitsról megemlítjük még, hogy intenzív kutató munkával próbált nyomára bukkanni Nunkovics György pécsi főpap irodalmi hagyatékának (aki állítólag Voltaire *Henriade* című eposzát is lefordította), e kutatása azonban nem vezetett eredményre.

Egyed azzal a felszólítással zárta szonettjét: „építs közöttünk”! És hozzáfűzte: „Legyen szabad Veled soká örülnünk”. Ez utóbbi vágya nem teljesült: Szepesynek pécsi püspökként egyetlen évtized adatott. 1838. július 16-án elhunyt.⁹ A tudatosan tervező elme és a lelki erő azonban ennyi idő alatt is szinte csodákra volt képes. Alkotásaival átformálta a város képét, és a polgárosuló város megváltozott körülményei között új lendületet adott a szellemi munkálkodásnak.

Szepesy papi tevékenységét leginkább prédikációi idézik fel számunkra. Ezeket Peitler Antal adta ki négy kötetben *Egyházi beszédek* címmel.¹⁰ Ezek a higgadt stílusban előadott szövegek, amelyek jobbára mellőzték a műfajban megkövesedni látzó barokk formulákat, mindvégig lekötik az olvasók (és feltételezhetően az egykori hallgatók) figyelmét. Pedig elmondva nemegyszer meghaladták az egyórás időtartamot. A legszínvonalasabb beszédek logikai felépítése meglepően racionális. Többnyire bibliai szövegmagyarázatokat foglalnak magukban. A második kötetben olvasható *Nagy-Pénteken* című beszédet azért emeljük ki, mert a tudatosan alkalmazott retorikai ismétlődés hullámaival kibomló, húsz lap terjedelmű szöveg mintegy összegyűjti Szepesy szónoki erényeit.¹¹ A beszéd az alkalomhoz kötődően Jézusnak a keresztfán elmondott szavait interpretálja, középpontba állítva az arámi nyelven megőrzött felkiáltást: „Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem!” Az egész prédikáció ezt a mondatot járja körül. Mai szakmai szóhasználattal: az intertextualitás módszerét alkalmazza. Bebizonyítja, hogy a sokat vitatott mondat valójában idézet, tehát Jézus „hivatkozálag mondta”. Sorra veszi azokat az ószövetségi helyeket, amelyekkel a mondat szövegközi kapcsolatba lép, kiemelve a *21. zsoltár*-t, amelyről a szónok tüzetes elemzést ad, mert, mint hangsúlyozza, Jézus szavai e szövegálózatban értelmezhetők hitelesen. Ha ily módon vizsgáljuk, rádöbbenünk, hogy Jézus valójában az isteni terv beteljesüléséről szól, miáltal megváltói eszméinek követésére is felszólít (hogy „tanításának elfogadására ez által is ösztönöztetnék a világ”). A szerző lélektani

⁸ Gálos... i. m. 1933. 320. p.

⁹ A gyászának több alkalmi mű is hangot adott. Ezek közül Aszt Ferdinánd Alagya-ját említjük.

¹⁰ Négyesi Bárá Szepesy Ignác: *Egyházi beszédek*. 1–4. Kiadja Peitler Antal. Pécs, 1839–1840.

¹¹ *Egyházi beszédek* II. Pécs, 1840. 124–145. p.

szempontot is alkalmaz, amikor a keresztre feszítésnek a szemtanúkra, illetve Jézus környezetére gyakorolt hatásáról beszél. E megrázó, valóban átélt esemény nélkül „lehetetlen lett volna Péter apostolnak mindjárt ötven nap múlva az úr Jézusnak igazságtalan felfeszítéséről oly hathatósan Jerusálem utcáin szólani, hogy két beszédjére nyolcz ezeren megtérnének”. A szónok inkább csak sejtetett, mint kimondott, ám éppen ezért hatásos retorikai megoldással az apostolok élményét rávetíti a beszéd hallgatóira, akik ily módon nem csupán egy remek prédikációnak, hanem a benne felidézett eseménynek is részeseivé válhattak.¹²

Szepesy magyar nyelvű beszédei kapcsán megjegyezzük, hogy a jeles püspök a reformkor hazafias szellemének megfelelően következetes harcot folytatott a magyar nyelv érdekében. 1833-ban elrendelte, hogy az egyházi anyakönyveket magyarul vezessék (a városi jegyzőkönyveket 1831-től vezették magyar nyelven). Toleráns szellemét igazolja, hogy rendelete követésének kötelezettsége alól felmentette a verőcei esperesi kerületet az ott élő szláv többségre való tekintettel, és, mint írják róla, horvátul is megtanult, hogy egyházmegyéjének szláv híveivel is közvetlenül szót érthessen.¹³

Szepesy Ignác, nagy elődeihez hasonlóan, bőkezűen pártolta a művészeteket. Ez okból, és mert az irodalmi műveltség eszmélkedésre is kiható szervezeti kereteit az intézményrendszer határozza meg ugyan, de az irodalmi ízlésre az adott kor társzművészeti is hatással vannak, most futó pillantást kell vetnünk a pécsi zene és képzőművészet fejleményeire.

Pécsett már a 18. században számot tevő zenei élet alakult ki, amelynek két bázisa a székesegyház és a jezsuita gimnázium volt. A dómban a kor zenei színvonalának megfelelő együttes tevékenykedett, olyan neves karnagyok, illetve zeneszerzők közreműködésével, mint Paumon Antal Ferenc, Novotni Ferenc és Depisch Bálint. A német kulturális tradíciókat is ápoló város ünnepi eseményein is fontos szerepet játszott a muzsika. 1780-ban a szabad királyi városi cím elnyerését zenei programokkal is ünnepelték.¹⁴ Ez a hagyomány folytatódott a 19. században is. 1807-től Pécsett tevékenykedett az a kiváló muzsikus, aki 1769-ben Korneuburgban Johann Georg Lickl néven született, de 1843-ban Pécsett Lickl János Györgyként halt meg. Már Ausztriában, az akkori zenei világ centrumában nevet szerzett magának komponistaként (a hagyomány szerint Joseph Haydntól is tanult), főként operái, kamaraművei és egyházi zenéi említendők. Pécsett, ahol 1818-ban házat is vett, saját munkái mellett más szerzők műveit is műsorára tűzte, így Mozart miséit. Nevesebb munkatársai közül Witt János hegedűművészt és König János orgonistát említjük. Licklnek több mint száz kompozícióját ismerjük, egyik fő műve a Scitovszky János püspök beiktatásán előadott ünnepi mise.¹⁵ Amikor 1852-ben az (1904-ben megszüntetett) budai külvárosi temetőben felavatták a zenésznek Bartalis Mihály által készített síremlékét, Haas Mihály méltatta Lickl érdemeit, s a Wiener Musik-Zeitung

¹² Egyházi beszédek II. 127, 128. p.

¹³ Szénánszky... i.m. 2006. 36–41. p.

¹⁴ Bárdos Kornél: Pécs zenéje a 18. században. Bp. 1976.

¹⁵ Szkladányi Péter: Lickl György, a pécsi székesegyház zeneszerzője és karnagya. Baranyai Helytörténet-írás 1979. Pécs, 1979. 13–107.

nekrológját is idézte, jelezve, hogy a komponistát választott hazájának határain túl is számon tartották.¹⁶ Utóda Hölzl Ferenc lett, akinek *Ének Szent Mórhoz* című művét korábban a legendaíró püspökkel kapcsolatosan már említettük, *Noah* című oratóriumáról pedig Haas Mihály később tárgyalandó könyvében szolt elismeréssel.

Pécs képzőművészeti stílusát a török kor után jó ideig – főként az egyházi építkezések révén – a barokk jellemezte, nem csupán 1780-ig, hanem még a polgári korszakban is. A mi mai nézőpontunkból szemlélődve ez a barokk jelleg azért is hangsúlyos, mert az egyházi épületek fennmaradása, ellentétben a világi, hétköznapi célú, polgári építkezések jó részével, hosszú távon biztosított. „A pécsi barokk értékrendi helyzetét vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy Pécsnek a magyar városok sorában nem kell szégyenkeznie. A barokk idők legszebb alkotásai ma is teljes egészükben állanak és ha a polgári lakóházak a város természetes fejlődése során lassan, szinte észrevétlenül el is tűnnek, ha a girbe-gurba középkori jellegű utcákat szabályossá, szélessé is nyírja a kötelező városrendezés, a részletképzéseikben, alaprajzi elrendezésükben magasabb fokot képviselő, középület jellegű barokk alkotások remélhetőleg változatlanul megmaradnak tovább is [...]” – írta Gosztonyi Gyula.¹⁷ De a reformkorban már a klasszicista ízlés is teret nyert, kivált a polgári, illetve polgári funkciójú építkezések jegyében. Ennek az építési stílusnak jeles képviselője a klasszicista Pécs építőmestere, Piatsek József. Pécsen született 1781-ben, szülőháza (a mai Papnövelde utca 6. szám alatt) ma is áll, udvarán az ősoreg szőlőfával, amely a Mecsek-vidék legrégebb ismert kultúrnövénye. Piatsek Buck József rajziskolájában tanult, de magasabb akadémiai végzettségre nem tett szert. Az ő tulajdona volt a róla elnevezett Piatsek-ház (a mai Széchenyi tér 8.), amely eredetileg klasszicista épület volt, de a 19. század végén az építőmester unokája historizáló stílusban átépíttette. Piatsek tekintélyes pécsi polgár volt, a Polgári Casino egyik vezetője, a Nemzeti Casinónak is egyik alapító tagja. Városában jelentős munkásságot fejtett ki. Jelentős mértékben alakította, átformálta a város képét.¹⁸ Ezt igazolandó csupán az egyházi funkciójú Kálvária-kápolnát (1814) és a világi célzatú Majláth-palotát említjük (Mária utca 11–13.).¹⁹ „Az érett klasszicizmus általa kialakított helyi változatának jellemzői a nyugodt tömegkomponálás és a nemesen egyszerű, harmonikus homlokzatarchitektúra.”²⁰ Épületeinek egy részét dokumentálhatóan ismerjük, más részét stílustörténeti érvekkel azonosította Sonkoly Károly. Fő műve a Szepesey-féle Lyceum számára tervezett épülete (1830), amelyben a Püspöki Könyvtár, majd az Egyetemi Könyvtár nyert elhelyezést. A Szepesey-szobor talapzatának egyik domborműve azt a jelenetet ábrázolja, amikor Piatsek 1829-ben bemutatja tervét az építendő püspöknek. A kiváló építőmester belvárosi házában halt meg 1854-ben. Licklhez hasonlóan őt is a budai külvárosi

¹⁶ Nekrológ. Wiener Musik-Zeitung 1843. júl. 15. Lásd még Szőnyi Ottó beszámolóját: Pécs-baranyai Múzeumi Egyesület Értesítője. Pécs, 1912.

¹⁷ Gosztonyi Gyula: A barokk Pécs. Sorsunk 1942. május-június. 302. p.

¹⁸ Sonkoly Károly: A klasszicista Pécs építőmestere Piatsek József (1781–1854). Pécs, 2003. Recenziója: Mendől Zsuzsa: Sonkoly Károly könyve Piatsek Józsefről = Pécsi Szemle 2003. tél. 129-131.

¹⁹ Sonkoly Károly: A pécsi Majláth-palota = Pécsi Szemle 1999. nyár. 20–31. p.

²⁰ Sonkoly Károly: A maradandó értékek mestere = Echo 2001. 3. május-június. 35. p.

A Klimó Könyvtár épülete (Tervezte Piatsek József)

A Klíma Könyvtár Aranyterme (Fotó: Kalmár Lajos)

temetőben helyezték örök nyugalomra. Azóta elpusztult, illetve nehezen azonosíthatóan máshová került síremlékét a Hit allegorikus alakja díszítette.

Mint látjuk, a képzőművészet legfőbb mecénása a reformkorban még mindig a katolikus egyház volt. A dóm gótikus stílusú átépítésének munkálatai 1807-ben kezdődtek Pollack Mihály vezetésével, és a hatalmas munka – pécsi mesterek, Windisch János kőműves és Gianone Péter kőfaragó közreműködésével – még 1830 körül is folytak. A déli homlokzaton a Drezdában és Münchenben tanult, majd Pécssett letelepedett Bartalis Mihály tizenkét nagyméretű apostolszobrát helyezték el, amelyek 1882-ig, az újabb, román stílusú átépítésig uralták a székesegyház látványát, akkor Kiss György szobrai kerültek a helyükre. Bartalis szobrait a Papnevelde udvarára vitték.²¹ (Szintén Kiss György alkotása az 1908-ban emelt főtéri Szentháromság-szobor, amit azért említünk most, mert a szobrász stílszerűen visszatért a korábbi, még 1713-ban emelt szobor motívumaihoz.)

Szepesy irodalmi tevékenységének legfőbb gyümölcse a *Szentírás* általa gondozott, sajtó alá rendezett és kiadott hat kötete (Pozsony, 1834–1836). Ez a hatalmas, 339 (egyenként 16 lap terjedelmű) ívet magában foglaló korpusz Káldi György kanonikus fordításán alapul, de felfrissített, a Vulgata latin szövegével

²¹ A témáról lásd: Hárs Éva: A pécsi képzőművészet kistükré. Pécs, 1973. 17–20. p.

összevetett és korrigált szöveget ad, az olvasó tájékoztatását szolgáló bevezető tanulmánnyal, az egyes könyvek elé írt előszavakkal és gondos jegyzetapparátussal, hivatkozásokkal. A munkatársak közt megtaláljuk Aigl Pált,²² Peitler Antalt,²³ Ranolder Jánost, Farkas Józsefet²⁴ és Hóbe Károlyt.²⁵ Feltételezhető, hogy a négy evangélium fordítását maga Szepesy gondozta és látta el jegyzetekkel. A feljegyzések szerint ebben az időben napi 16-18 órát dolgozott. A mű 1500 példányban készült, ami orvosolta a katolikus magyar biblia korábbi, nehezen beszerezhető példányaival kapcsolatos panaszokat. Szepesy az új kiadás példányaik jelentős részét ajándékként osztotta szét a Dunántúl és Erdély plébániái között.²⁶

Hogy megízlelhessük a szöveget, az irgalmas szamaritanus történetét idézzük a *Lukács evangélium*-ból (10, 25-37). „És előállván egygy törvénytudó kísértésképen monda: Tanító, mit tselekedvén fogom birni az örök életet? Ő pedig kérdé őtet: Mi vagyon írva a törvényben? Hogyan olvasod azt? Az pedig felelvén monda: Szeressed a te Uradat Istenedet teljes szivedből, és teljes lelkedből, és minden erődből, és teljes elmédből; felebarátodat pedig mint önnön magadat. És monda néki: Helyesen felelél; ezt tselekedjed, és élsz. De amaz igaznak akarván bizonyítani magát, monda Jézusnak: De valljon kitsoda az én felebarátom? Jézus pedig az alkalmatosságot használván monda: Egygy ember alá megyen vala Jerusalemből Jerikóba, és gyilkosok közé akada; kik megfoszták őtet köntöseitől, több sebeket ejtének rajta, és félhalttan hagyván őtet elmenének. Történék pedig, hogy egygy pap menne alá azon az úton, ki látván őtet elkerülé. Hasonlóképpen egygy levita is, azon helyhez érkezhén, oda közelite, de megszemlélvén, elméne mellőle. Azonban egy samaritanus is arra utazván jöve hozzá, és látván őtet egész belsőjében magindúla rajta. Azért oda járúlván olajot és bort önte sebeibe, béköté azokat, feltevé őtet tulajdon barmára, elvivé a vendégfogadóba, és gondját viselé. Másodnap pedig tovább készülvén két pénzt vón elő, s adá a vendégfogadónak meghagyván néki: viseld ennek gondját; és valamit ezen felyűl elköltesz vissza térvén megfizetem néked. Valljon mit vélsz, e három közzül mellyik bizonyítá magát a gyilkosoknak kezeikbe esett ember' felebarátjának lenni? Az pedig felele: A ki irgalmasságot tselekedék vele. Monda tehát neki Jézus: Menj el, és te is hasonlóképen tselekedjél.”²⁷ A szöveghez csatolt gondos jegyzetek egyaránt kitérnek a jerikói út viszontagságos voltára („a rablók miatt nem vala bátorságos, és már Jósué' köny-

²² Aigl Pál (1775–1839) baranyai születésű pap, Pécsen tanult, 1833-tól kanonok, 1838-tól a püspöki lyceum aligazgatója. Fontos műve a *Historia brevis venerabilis capituli cathedralis Quinque-Ecclesiae* (1838), amelyről a *Tudományos Gyűjtemény* ismertetést közölt (1838). A Szepesy-féle biblia munkatársaként a *Jelenések* könyvét gondozta.

²³ Peitler Antal (1808–1885) Pécsen született, itt végezte a gimnáziumot, 1831-ben szentelték pappá, püspöki titkár, kanonok, 1859-től váci püspök. Ő rendezte sajtó alá Szepesy beszédeit, s megírta életrajzát: *Négyesi báró Szepesy Ignác néhai pécsi püspök' rövid életrajza* = Szepesy Ignác: *Egyházi beszédek*, I. 1839. III–XLII.

²⁴ Farkas József (1793–1858) szászvári plébános, 1836-tól kanonok. Az Apostolok cselekedeteit rendezte sajtó alá.

²⁵ Hóbe Károly (1808–1872) Pécsen lett kispap, később tanár, püspöki levéltáros. Négyesi báró Szepesy Ignác pécsi püspök élete címmel ő is megírta a jeles főpap életrajzát = *Egyházi Tár* 1839. XIII. 275–284. p.

²⁶ Borsy Károly: Szepesy Ignác és bibliakiadása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1986. 5. 551–558. p.

²⁷ Szent Irás, vagy is az Új Szövetségnek Szent Könyvei. I. kötet. A négy Evangéliom és az Apostolok' Tselekedetei. Négyesi báró Szepesy Ignác Pétsi Püspöknek Felügyelése alatt. Pozsony, 1834. 393–394. p.

A Szepesy Ignác gondozásában Pécsen készült Szentírás első kötetének címlapja

ve szerint hajdan véres útnak nevezteték”), a leviták papi tevékenységére, s még arra is, miszerint „A két tizespénz akkor két munkásnak elégséges napi bére vala”. A példabeszéd helyes értelmezése érdekében a jegyzetíró (valószínűleg Szepesy) megállapítja, hogy Jézus szavainak címzettje „oda utasított: hogy ezután kitkit, akár zsidó, akár samariai vagy is más nemzetből való, más vallású légyen, mint embertársát felebarátjának tartsa, s a mennyire tőle telhetik, segítse”.²⁸ A példabeszéd szövegének s üzenetének sajátos fénytörést ad, hogy Jézus egy zsidóhoz intézte szavait, ám a történetet elbeszélő Lukács nem zsidó hallgatóknak (olvasóknak) írta könyvét, ami a felebarát fogalmának jelentéscentrumát elmozdította.²⁹ Jézus a zsidók szemében megvetett renegátnak számító szamaritánust nem ellenségként, hanem megmentőként ábrázolta zsidó hallgatója számára, míg az evangélium pogány (pogány-keresztény) olvasója a szamaritánus nézőpontjából figyelte a történetet, aki segített az ő közösségét lenéző, bajbajutott emberen.³⁰

²⁸ Uo. 396. p.

²⁹ Mártonffy Marcell: Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia. Bp. 2001. 133–154. p.

³⁰ Nagy Imre: Iskola és színház. Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia. Bp. 2007. 284–285. p.

Az új bibliakiadás ellentmondásos fogadtatásra lelt. A Figyelmező kritikusa szerint ahogy Káldi György munkája meghaladta Károli Gáspárét, „ugy a' Szepesy' bibliája szint' azon tekintetben Káldiét”. A Tudományos Gyűjteményben viszont Vass László tárgyi és nyelvi hibákat, „darabos és gyalulatlan” szöveghelyeket találva fogalmazza meg kifogásait.

Az iskolaszervező Szepesy legjelentősebb alkotásának a Lyceum alapítvány létrehozását tekinthetjük, amelynek királyi privilégiuma, alapító oklevele 1835-ben kelt. De az oktatás már korábban megkezdődött. A kétkarú főiskola létrejöttével Pécsen ismét megindult a felsőfokú képzés, amelynek közvetlen előzménye a papneveldehez csatolt kétéves bölcsészeti tanfolyam volt. Az új bölcsészeti képzés 1831-ben indult, a jogi fakultáson folyó munka pedig 1833-ban vette kezdetét. A Társalkodó című lap 1833. július 13-án levélként megfogalmazott cikkben lelkesedéssel számolt be a lyceumról és a püspök egyéb alkotásairól, a pécsi kultúra újabb fellendülését remélve. Az oktatás a Piatsek által emelt épületben kezdődött, de hamarosan elkészült – a pálosok egykori kolostorának átépítésével – az 53 helyiségből álló főutcai lyceum épület (a mai Király utcában), s az oktatás ott folytatódott, a Piatsek féle épületbe pedig a könyvtár költözött.³¹ A Peitler által megírt életrajzból tudjuk, hogy a püspök figyelemmel kísérte a lyceumban folyó munkát, s nagylelkűen gondoskodott a megfelelő körülményekről. „Számталanszor ült össze a' professorokkal tanácskozni a' lyceum' mindennemű dolgai' elintézése végett; számtalan levelet irt ügyeiben, saját kezével többnyire, mellyek a' lyceum' levéltárában gondosan őriztetnek, hogy Szepesy' a' lyceum' körüli fáradhatatlan gondoskodása', bölcsessége' s szinte pazar bőkezűsége örök tanúi legyenek.”³² A püspök jól tudta azt is, hogy az általános műveltség alapjait az alsó szintű, elemi iskolákban kell lerakni, ezért tanítóképző intézetet szervezett, ahol a májustól szeptemberig tartó, gondosan megtervezett öthónapos tanfolyamon vértették fel a leendő tanítókat a legfontosabb szakmai és módszertani ismeretekkel.³³

„Szepesy igazi új alapítója lőn” a könyvtárnak, írta Peitler. Kijelentése teljesen megalapozott. Az új épületben méltó körülmények közé helyezte a nevezetes gyűjteményt, „4000 darab válogatott könyvet is ajándékozott neki, mellyek a közép-teremben felállítvák gyönyörű kötésökkel díszei a' könyvtárnak”.³⁴ A négy egymásba nyíló terem, köztük a Peitler által megcsodált Aranyterem és a Hártyaterem, a mai látogató számára is felejthetetlen élményt kínál. A berendezés impozáns könyvszekrényeit Bartalis Mihály hat portrészoborra díszíti, köztük Pázmány Péteré. A Szepesy által 1833-ban megszövegeztetett *Norma* a rendezés elvi és gyakorlati szempontjait tartalmazza. A megbízott prefektusok (Vojdás János, Virág Mihály, Gradwohl Eduárd) ennek jegyében végezték könyvtárosi munkájukat. A bibliotéka ismét nyilvános intézményként működött.

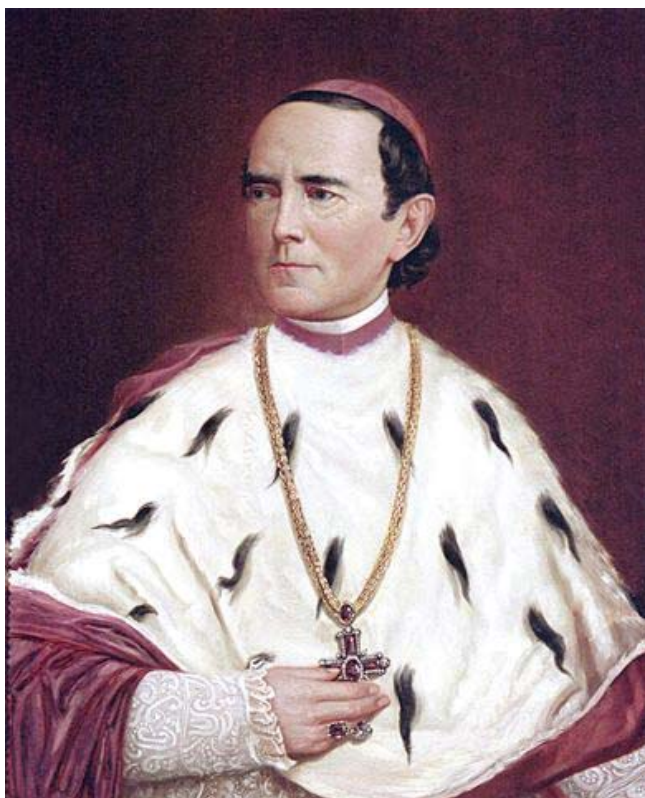
A Szepesy püspök körül kirajzolódó, tudós egyházi írókból álló kör egyik legjelentősebb tagja, Ranolder János (1806–1875) egy pécsi kesztyűsmester fia, a

³¹ Szénányszky... i.m. 2006. 55–101. p.

³² Peitler... i.m. 1839. XXIII. (Lásd a 22. jegyzetet!)

³³ Társalkodó 1833. júl. 13.

³⁴ Peitler... i.m. 1839. XXV.

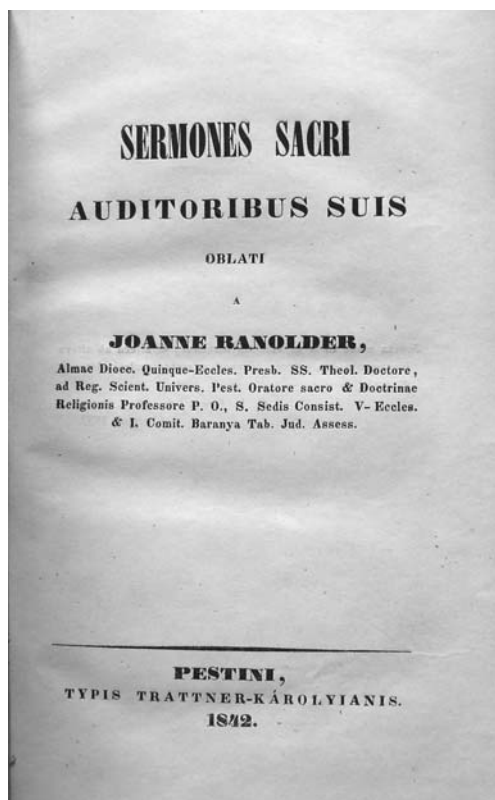

Ranolder János arképe

ciszterci gimnázium növendéke, aki 1824-ben lett pécsi kispap. A pesti egyetemen folytatta tanulmányait, 1829-ben szentelték pappá. Miután a bécsi egyetemen doktori címet szerzett, a pécsi szeminárium tanára lett. Bekapcsolódott püspöke nagy alkotása, a bibliafordítás, illetve kiadás munkálataiba. 1838-ban Pécsett publikálta egyik fő művét (második kiadása: Buda, 1859), a szentírási hermeneutikát (*Hermeneuticae biblicae generalis principia rationalia christiana et catholica*). A mű alap gondolata: a Biblia Isten igéje, de gondolatainak kifejtését a Teremtő az emberi gondolkodásmódhoz és nyelvhasználathoz alkalmazta. Ezért a Szentírás értelmezése alapos történeti ismereteket és széleskörű nyelvtudást feltételez.³⁵ A könyv magas tudományos színvonalát bizonyítja, hogy a pécsi püspök kérelemmel fordult a Helytartótanácsához, hogy a Lyceumban tankönyvként alkalmazhassák,³⁶ és körlevélben ajánlotta az egyházmegyei papság figyelmébe.

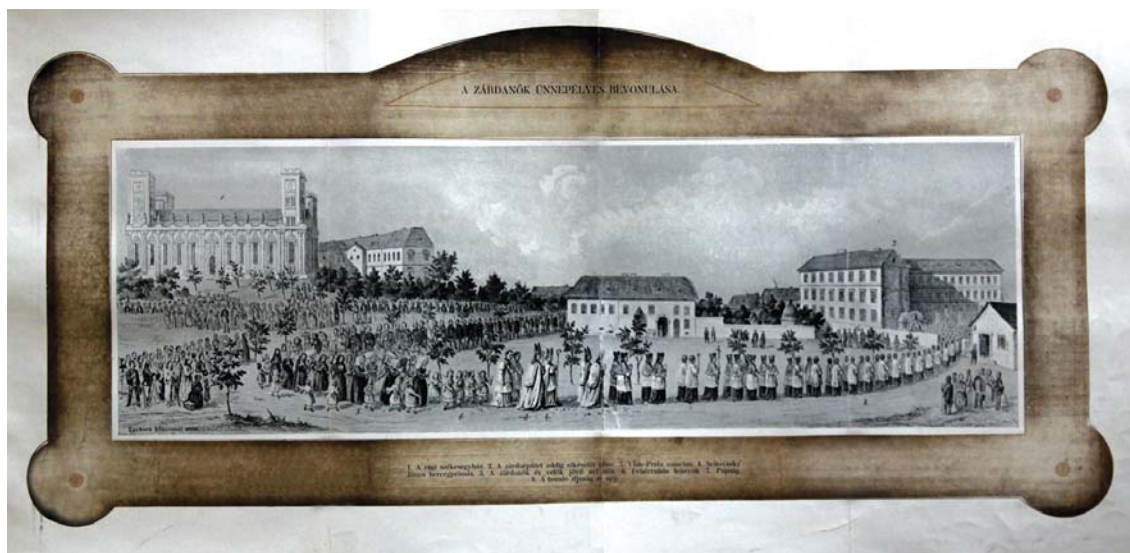
³⁵ Takács Lajos: Ranolder János veszprémi püspök munkássága (1806–1875). Veszprém, 1987. 13–26. p.

³⁶ Pécsi Püspöki Levéltár Protc. 1839. n. 737.

Ranolder János beszédeinek kötete

Az immár neves tudós a pesti egyetem tanára lett 1846-ig, és újabb műveket publikált. *Sermones sacri* címmel beszédeit gyűjtötte össze, az *Utazási vázlatok*-ban pedig úti élményeit fűzte csokorba. 1846-ban (ekkor már Scitovszky János volt Pécs püspöke) pécsi kanonok lett és a szeminárium rektora 1848-ig, emellett feladatul kapta a káptalani levéltár rendezését. Ezt követően pályája még feljebb ível, ám ez már nem Pécshez fűződik, így lassan kilép a mi szemhatárunkból. De portréjának kiegészítése céljából el kell még mondanunk, hogy Bécsben a magyar egyházi ügyek referense lett, majd 1849-től veszprémi püspökként folytatta sokoldalú tevékenységét. (Püspökké szentelésére Pécssett került sor, a szertartást Scitovszky már esztergomi érsekként vezette.) Ranolder síkra szállt az egyház hagyományos értékeinek védelmében (körlevélben bírálta például Renan Jézus-életrajzát), de az I. Vatikáni Zsinaton 1870-ben a pápai tévedhetetlenség kérdésében a dekrétum kihirdetésétől való tartózkodást javasolta. Az irgalmas nővérek és az angolkisasszonyok bevonásával nőnevelő intézeteket hozott létre Veszprémben, Pápán, Keszthelyen, Kaposvárott és Pesten, ez utóbbi Ranolder Intézetként vált is-

A zárda nők fogadása Pécsen 1851-ben a Notre Dame nőzárda avatásakor

mertté. Mivel ezek az intézmények a magyar középosztály lányait képezték, Ranolder ily módon jelentős szerepet játszott e réteg szemléletmódjának kialakításában. Elmondjuk még, hogy Badacsonyan megvásárolta és az utókor számára megőrizte Kisfaludy Sándor házát, s a hegyen keresztet állíttatott. A politikában Deák Ferenc felirati javaslatát támogatta.³⁷

Itt jegyezzük meg, hogy a nőnevelés ügyének fontos pécsi eseményére 1851-ben került sor. Scitovszky primás ekkor avatta fel a Notre Dame (Miasszonyunk) pécsi nőzárdát és iskolát, amely ebben az évben meg is kezdte a városi polgárság lányainak nevelését.³⁸ A nőzárda keretében az évek során elemi iskola, polgári iskola, tanítóképző intézet és felsőbb leányiskola jött létre. Ezek az iskolák növendékeik révén gazdagították a pécsi középosztály műveltségét, a tájékozódást és a mentalitást – határozottan megvont keretek között – jellegzetes irányultsággal és karakterrel ruházták fel. Diákjaikat gyakorlati ismeretekkel is ellátták, s a tanítónői oklevéllel életpályát, önálló egzisztenciát biztosítottak. Az irodalom iránt érdeklődő nők képzésével az olvasóközönség körét is szélesítették.

A nőzárda alapításának eseményeiről Haas Mihály számolt be a Religio című lapban. Ő lett az új intézmény igazgatója, s ő köszöntötte 1851-ben, az avatási ünnepségen a nővéreket és Scitovszky primást.³⁹ Beszédében így foglalta össze elképzelését: „Ha azt akarjuk, hogy a világban jobbra forduljon az élet, ha áldást és békét kívánunk az emberiség számára, akkor a vallásosságnak és az istenfélelemnek kell a

³⁷ Takács... i.m. 1987. 27–107. p.

³⁸ Szentkirályi István: A pécsi Notre Dame Nőzárda és iskolái. Történeti és leíró ismertetés. Pécs, 1908.

³⁹ Galambos Göller Ferenc: Haas Mihály püspök, egyháztörténész (1810–1866) = Pécsi Szemle 2001. ősz. 32–51. p.

családokba visszatérnie. Ez a cél azonban csak úgy érhető el, ha jámbor édesanyákat és istenfélelemmel eltelt háziasszonyokat képeznek, akik az istenfélelmet és a vallásosságot ismét felelevenítik a családokban.”⁴⁰ Haas később iskolatanácsosként és tanfelügyelőként is érvényesítette pedagógiai vénáját. Népiskolákat alapított, tanítóképzőket szervezett. Közel négyszáz iskolát hozott létre vagy korszerűsített.

Haas Mihály, Szepesy körének másik neves alakja 1810-ben született a Vas megyei Pinkafőn iparos családban, egy szabómester fiaként. Szombathelyi, pécsi és bécsi tanulmányai után bölcsészdoktori címet szerzett. Pécsett szentelték papá 1834-ben. 1846-ban a belvárosi templom plébánosa lett. Még Szepesy idejében a Lyceum történelemtanáráként is jó hírnévre tett szert, később, 1843-tól a szemináriumban dogmatikát adott elő. 1858-ban szatmári püspökké nevezték ki. Az adatok szerint szentelésén nem jelentek meg a megyéspüspökök, még az akkori pécsi püspök, Girk György sem. Hogyan lehet valaki püspök, ha előtte még kanonok sem volt, csodálkoztak többen. De sejthető itt valami más motívum is. Haas a művelt német városok példáját tekintette követendőnek, s fontosnak tartotta az anyanyelv ápolása mellett a német nyelv tanulását. Ezzel kapcsolatos álláspontját Baranya-monográfiájában is megfogalmazta: „megyénknek csaknem okvetlenül egy, Pécsen fölállítandó jó reáliskolára volna szüksége, mellynek hiányát annál inkább érezendjük, minél jobban el fog n[ormál] iskolánkban hanyagolhatni a' német nyelv' tanítása. Most még ennek segítségével csak elmehetett egyik vagy másik hazánkfia Bécsbe; de mit csinál majd ott is, ha németül nem tud olvasni, írni. Tanuljunk és tanítsunk magyarul a' legnagyobb buzgalommal; de ne mellőzzük a' német nyelvet, legalább még most.”⁴¹ Ezért a nézetéért aztán többen, mikor püspök lett, germanizátori hírért keltették, és „Pecsovics-püspöknek” nevezték. Tüntetések szerveztek ellene, a felheccelt demonstrálók bedobálták ablakait. De az ő lelkiismerete tiszta volt. „A magyarok érdekében ezerszer többet dolgoztam, mint a németeknek! Minden magyar tankönyv az én művem. Azonban kinek veszett hírért költik, annak el kell vesznie” – írta egy levelében.⁴² 1866-ban halt meg.

Az irodalmi műveltség szempontjából fő műve *Baranya* című könyve, a reformkori honismereti kutatás és helytörténetírás egyik legjelesebb alkotása.⁴³ Haas Fényes Elek és Magda Pál statisztikai, illetve geográfiai munkái mellett pécsi forrásokra is támaszkodott, mindenekelőtt Koller József egyháztörténetét és Papanek György *Descriptió*-ját forgatta haszonnal. 1845-ben Pécsett megjelent könyvét a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése résztvevőinek ajánlotta.⁴⁴

Arányosan szerkesztett könyvének három fő része: a „Földirati Vázlat” (3–100), a „Történeti Vázlat” (101–221) és „Baranya nevezetesebb helyei”-nek bemutatása (222–346). Az első részben a természeti viszonyok tárgyalását a népességnek etnikumok, osztályok és vallások szerinti ismertetésével, jellemzésével tár-

⁴⁰ Haas Mihály: Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. 1852. 173–180. p. Idézi Galambos Göller... i.m. 2001. 35. p.

⁴¹ Haas Mihály: Baranya. Földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécs, 1845. 76. p.

⁴² Galambos Göller... i.m. 2001. 44, 48. p.

⁴³ Szita László: Utószó = Haas Mihály i.m. 369–374. p.

⁴⁴ Szita László: Baranya. Földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécsi Szemle 2001. ős. 26–31. p.

sítja, mert a földet a rajta élő emberekkel együtt szemléli. A magyarok (ők alkotják a megye legszámosabb népelemét) büszkék, nyílt természetűek, de a takarékoság a magyar embernek nem tulajdona, „így megtörténik, hogy már husvétkor kifogy mindenéből” – írja. A németek szorgalmasak és szeretik a rendet de „Feslett életre hamarabb vetemednek, mint a’ magyarok.” A rációk jószívűek, vendégszeretők, ám hirtelen haragúak és tunyaságra hajlók Mint látjuk, kritikai észrevételeit is megfogalmazza (talán kissé általánosítva), de nem részrehajló.

Stílusa szemléletes, a pontosságot élményszerűséggel társítja. Pécs éghajlatát, mondja, déli fekvése és földalapjának melegre fogékony mésztartalma erősen befolyásolja. Ennek következtében „a’ nyári forróság nem csekély nálunk, mellyet azonban nem kevéssé enyhítenek a’ közellevő hegyek, nagykiterjedésű erdők, szőlők és rétek és buja tenyészésök (vegetatio), nem különben azon körülmény is, hogy a’ város’ falai közt számos a’ kert, és a’ jól elosztott gazdag, friss, tiszta, kellemes italu hegyivizek’ frisztó kigőzölgése a’ levegőt mindenütt megfrisíti.” A *nálunk* szó a személyes tapasztalat ízét lopja a leírásba. (Milyen kár, gondolja a mai olvasó, hogy a légkört frissítő „hegyivizek”-et, patakokat néhány évtizeddel ezelőtt meggondolatlanul a föld alá kényszerítették. Nem kellene kiszabadítani őket?) Haas leírásainak jellegzetes módszere a perspektíva tudatos váltogatása. Hol egyedi konkrétumok sorjáztatása után tágítja a látószöveget, hol pedig, ellenkezőleg, a képet fokozatosan szűkíti. A baranyai gesztenyések bemutatása során végül egyetlen nevezetes, bőtermő, hosszúhetényi gesztenyefára vetül a pillantása: „A’ hagyomány azt beszéli felőle, hogy e’ különös nagyságu fa hajdonta egy török basáé volt.”⁴⁵ Az írónak, a fentebb említett szerzőkön kívül, fontos forrásai a falusi plébánosok. A helesfai jó borokról szólva Teslér Lászlót idézi, a hertelendi nevezetes korsókészítéssel kapcsolatosan pedig Thomaier Ignác beszámolóját hasznosítja. Kiterjed figyelme a művészetek állapotára is. A zenéről szólva kiemeli Weidinger Imre, Amtmann Prosper, Lickl György és Hölzl Ferenc tevékenységét. Tüzetesen taglalja az iskolaügy állapotát.

A történeti áttekintés során forrásainak anyagát hasznosítja. Beszámolója azokon a helyeken válik színessé, ahol általa is jól ismert műemlékekről beszél, például a mánfai Árpád-kori templomról értekezve még azt is tudja, hogy a közelében egy „szorgalmas remete lakott”. A Baranya nevezetes helyeiről szóló szakaszban olyan részletre bukkantunk, amely különösen elgondolkodtatónak tűnt jelen sorok írója, s a készülő „Ötöröny” szempontjából. Az ásatások s egyéb kutatások során Pécssett előkerült, honfoglalás előtti feliratos emlékek ugyanis, amelyeket Haas jól ismer és közöl, erős impulzust adtak számunkra arra nézve, hogy a város többnyelvű irodalmi műveltségének létezett egy Szent István előtti, illetve a püspökséget megelőző szakasza, előjátéka, s erről nem szabad megfeledkeznünk. A szerző „Irodalmi Csarnok”-kal zárja művét, a pécsi irodalom (ő e körbe helyezi az evangéliumokat fordító Pesti Gábort is) és tudomány jeles képviselőinek felsorolásával.

Szepesy munkásságára visszatérve végül még egy jelentős alkotásáról kell szólnunk. Helyesen látta, hogy korszerű nyomda nélkül a városi műveltség terjesztése nem oldható meg. Felismerte, hogy az 1813-tól az Engelék veje, Knezevich Ist-

⁴⁵ Haas... i.m. 1845 16, 25. p.

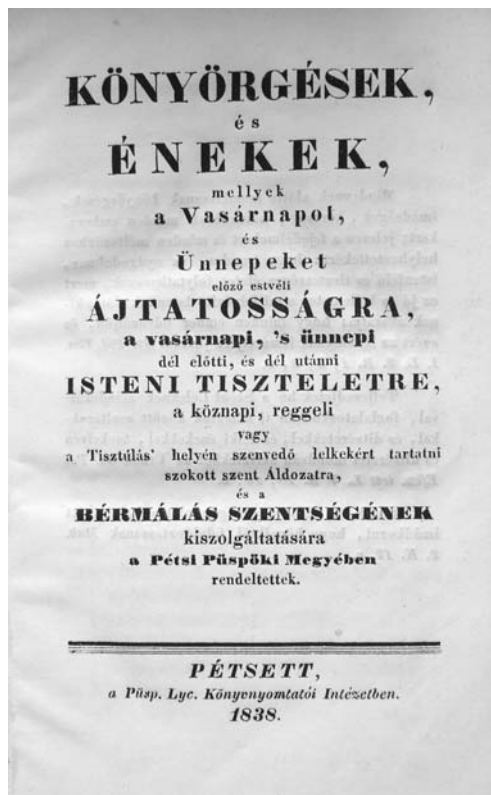
A Lyceum nyomda épülete (Fotó: Tám László)

ván által vezetett, elavult felszerelésű nyomda nem alkalmas a könyvkiadással kapcsolatos terveinek megvalósítására. Ezért 1833-ban kérelmet nyújtott be egy új, a kor igényeinek megfelelő nyomda alapítása érdekében. A Lyceum nyomda engedélyező okirata 1834-ben meg is érkezett. Szepesy, ezúttal is igen jelentős anyagi áldozattal, a pálosok egykori gazdasági épületét átalakítva, a Lyceum és az Óposta (ma Perczel Miklósról elnevezett) utca sarkán emelt méltó, kétszintes épületet az új nyomda számára. Első faktora (1836-tól 1849-ig) Nagy Benjamin volt. Vezetésével több mint száz kiadvány készült, köztük Haas Baranya-monográfiája.⁴⁶ A csalódott, megkeseredett Knezevich nem volt képes alkalmazkodni az új helyzethez. Hetilap alapítására irányuló kísérlete is kudarcba fulladt. 1840-ben halt meg. Családja a püspök áldozatának tartotta, ám bukásának valójában szakmai okai voltak. Ennek belátásához elegendő rápillantanunk Szepesy Ignác *Könyörgések és Énekek* című kötetének Knezevich-féle (1832) és a Lyceum nyomda által készített edíciójának (1838) példányaira. Knezevich özvegye még 1844-ig fenntartotta a céget. Ekkor a város életében korábban fontos szerepet betöltő Engel nyomda története véget ért.⁴⁷ A Lyceum nyomda az alapító püspök halála után tovább működött, majd 1856-ban bérbe adták, a 20. század elején Zichy Gyula Püspöki Nyomdaként működött, majd a katolikus érdekeltségű Dunántúl üzemeltette.⁴⁸

⁴⁶ Szénánszky... i.m. 2006. 102–157. p.

⁴⁷ Borsy... i.m. 1986. 93–116. p.

⁴⁸ Szénánszky... i.m. 2006. 158–159. p.

A Könyörgések és Énekek edíciója a Knezevich, illetve a Lyceum nyomdából

A Lyceum nyomda adta ki a Pécsi Aurora című lapot 1842-ben, és itt jelent meg 1848-ban az első pécsi újság, a Fünfkirchner Zeitung és melléklapja, a Pécsi Tárogató. De ez már egy másik történet, a polgári Pécsé. Erről legközelebb ejtünk szót.

Szepesyt halálakor, 1838-ban a káptalani sírboltban helyezték örök nyugalomra. Az Akadémia emlékülésen vett búcsút tőle: Bitnitz Lajos emlékbeszédét Czuczor Gergely olvasta fel.⁴⁹ Művei túléltek őt, és jelentősen meghatározták a 19. századi Pécs szellemi arculatát. A könyvtár ma is az általa emelt épületben fogadja látogatóit. Utóéletéhez tartozik még, hogy 1869. július 16-án arcképét ünnepélyesen leleplezték a tanítóképző intézetben. 1893. október 21-én pedig a székesegyház előtti téren felavatták szobrát, Kiss György alkotását.⁵⁰ A hozzá méltóan szép szobor úgy ábrázolja a nagy püspököt, amint lelép a szószékről, magához szorítva a Szentírást, amelynek általa megalkotott új kiadása a reformkori Pécs irodalmi műveltségének egyik legjelentősebb alkotása.

⁴⁹ Bitnitz Lajos: Emlékbeszéd báró Szepesy Ignác igazgató és tiszteletbeli tag felett = A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 4. kötet. Buda, 1840. 117–125. p.

⁵⁰ A Pécsi Napló 1893. évi 256. száma rendkívüli mellékletben emlékezett meg az eseményről.

Kiss György Szepesy szobra a Dóm téren (Fotó: Tám László)

A PÉCS-RÁCVÁROSI TEMPLOM

Pécs nyugati részén elterülő, egykor külterületként kezelt városrész történetét a töröktől való felszabadulást követő évtizedek eseményei alapozták meg. A 18. század elején a város szempontjából igen szomorú fordulatot jelentett a különböző érdekelletétek vallási és politikai erőszaktétele. A török elől a Duna mentén felhúzóódó baranyai szerb lakosság, hazai nevükön rácok kezdeti elégedetlenkedését alapjában a szegénység és a nyomor váltotta ki. A görögkeleti rácok 1688-ban, a belvárosi plébániatemplomban, ünnepélyes szentmise keretében unióra léptek a római egyházzal. A folytatás azonban más fordulatot vett. Az ortodoxok számára hátrányosnak ítélt privilégiumok miatt Csernojevics Arzén pátriárka az uniós misén létrejött szövetségben foglaltakat semmissé nyilvánította. Radanay Ignác püspök (1687–1703), Prentaller plébánostól befolyásolva, peres eljárás keretében a hitszegés tényét bizonyította, s a városból való kitelepedésre szólította fel a rácokat.¹ 1692 húsvétján a város elöljárói ünnepélyes fogadalmat tettek a püspöknek, hogy az idegen felekezetűeket, illetve a megtérni nem szándékozókat a jövőben nem tűrik meg a város falain belül. Radanay a városatyák fogadalmával, valamint Kollonich Lipót érsek hasonló szándékával egyetértve a fogadalom tartalmát jóváhagyta.² A katolikusok és a schizmatikusok, azaz a megtért szerbek közötti súrlódások Radanay püspök halála után fokozódtak. Következményként az óhitű szerbek meg nem tért részének, kilenc szerb családnak, el kellett hagynia a várost, akik nyugat felé, Ürög közelében telepedtek le. Az új településen, „Rác városnak nevezett helyen kilenc házhely adatott, minél fogva is Rác városnak neveztetett...”³ Ezen előzmények, valamint a Rákóczi-féle szabadsághozmozgalmak együttes érdek-összefonódása vezetett a város 1704-es feldúlásához. A 19. század első felére a rácok elköltöztek vagy részben beolvadtak. A lakosság összetétele a betelepülők, többnyire szegényebb német iparosok révén megváltozott. A magyarok-lakta közeli Ürögh-től való megkülönböztetés céljából a települést 1904-ig Német-Ürögh-nek nevezték. A 18. század közepére a katolikus lakosság megemelkedett lélekszáma indokolta, hogy a városrészben számukra templomot emeljenek. Ennek az igénynek tett eleget a dalmáciai származású Bogdanics Jakab, akit hosszú, a Dráván túli egyházmegyei szolgálatából a pécsi káptalani testületbe (1749–1756) kapta kinevezését. Az ő elhatározásából épült a 18. század végére magyaroktól is lakott Németh-Ürögh mai temploma, amelyet 1756-ban hozott tető alá. A következő év legelején bekövetkezett halála miatt az építkezés további munkálatai a káptalanra maradtak. Az új templomot 1780-ban Nunkovics György nagyprépost a Szent Kereszt tiszteletére szentelte fel.⁴ 1781-ben a plébánia épülete is felépült, ezáltal Magyar-Ürögh, napjainkban Ürög, Patacs, és Sacer Fons, azaz Szentkút területének lelki gondozása is megoldódott.

¹ Ódor Imre: A hódoltság utáni Pécs „harcias hitvédő” püspökének megpróbáltatásai. = A pécsi egyházmegye a 17–18. században. Pécs, 2005. 107. p.

² Dujmov Milán: A szerb ortodox egyház helyzete Baranyában az 1690-es években U.o. 124. p.

³ Pesti János: Pécs földrajzi neveinek eredete. Pécs, 2004. 61. p.

⁴ Brüssztle, Josephus: Recensio... Tom. III., Quinque.Ecclesiis, 1879. p. 913.

A templom 1829-ben

A Szepesy-féle visitáció leírása alapján eredetileg kereszt alakú alaprajzzal, téglaboltozattal, a szentély nyugati oldalához csatlakozó, külön külső bejáratral is ellátott sekrestyével, fölötte oratóriummal, kriptá nélkül épült. A torony alatti kapun

kívül a keleti oldalon is volt egy bejárat, amelyet a nagyobb ünnepeken használtak. Ablakainak száma négy, egy-egy a kóruson, illetve a sekrestyében, kettő a szentély bal oldalán. Nyeregtetejét cseréppel, tornyát fémlemezekkel fedték. Az épület falai egyszerűek, az építészeti részletek díszítés nélküliek.⁵

Már a 18. század végi feljegyzések úgy ítélik, hogy a templom a szertartásokhoz szükséges ruhaneművel jól ellátott. Ezek felsorolásából kitűnik, hogy több nemes anyagból készült miseruházati kellék a székesegyház készletéből ajándékoztak a templomnak. Többek között négy nagyobb és hat kisebb kandelábert is említenek a korábbi berendezésből, közöttük a márvány keresztelőkút is már ekkor szerepel.⁶ A 19. század első harmadából való berendezésről az egyházlátogatási jegyzőkönyv szűkszavúan emlékezik meg. A templomnak ez időben két oltára volt. A

⁵ Pécsi Püspöki Levéltár (továbbiakban PPL), Visitatio Canonica 1829. Structura Templi Parochialis. 4. p.

⁶ PPL. Visitatio Parochiae Rácz-Városhensis. 25. p.

főoltár a Szent Kereszt-, a mellékoltár a Hétfájdalmú Mária titulust viselte. A főoltáron szobor vagy festmény nem állott, de a mellékoltárra valamely műalkotást szántak 1828-ban. Keresztelőkútja kőből, fedele fából készült. Padjai közül keményfából valót tizennégyet, puhafából három darabot említ. Kórusa mellvédes művel készült.

Az épület homlokzatai napjainkban.

A legújabb kori toldásoktól eltekintve a 18. századi tömegvázlati renden utólagos változtatás nem történt. A templom az eredetileg is észak–déli tájolású kereszt alakú alaprajzon helyezkedik el. Homlokzati toronnyal, félkörben záruló apszissal, két-két hegedű-ablakos oldalkápolnával, egyhajós rendszerben épült. Körívvel záruló nagyobb ablakai a hajóba, illetve a szentélybe nyílnak. Cseréppel fedett sátoerteje az apszis fölött fémlemezből készült fél kúpfelülettel zárul. Déli főhomlokzata gazdagon tagolt. A lábazatot a homokkő szárköves, lapos szegmentívvel záruló kétszárnyú kapuja szakítja meg. A főpárkányig felfutó pilaszterei három mezőre osztják a homlokzatot. A két szélen egy-egy szoborfülke, a bejárat fölött egyetlen nagyobb vak hegedűablak teszi változatossá az egyébként sima felületeket. A falpillér-fejezetek folytatásában törpepilaszterek tartják a kissé hátravont főpárkányzatot. A függőleges falsíkok közötti különbséget cseréppel fedett keskeny tetősáv egyenlíti ki. A főpárkány szélein bordás felületű klasszicizáló kővázák állnak. Ezek között konkáv ívvel emelkedik a szegmentív, tagolt párkánnyal záruló orommező, amelynek ívben lefutó falszalagokkal kísért középrészében egy, a padlástérbe nyíló oválablak helyezkedik el. Az íves oromzat fölött emelkedik a két emeleti szakaszra osztott 29 méter magas torony tömbje. Alsó alacsonyabb egysége a sarkokat kiemelő falszalagokkal tagolt. E szint felső záró elemeként egy tagolt párkány következik, amelytől felfelé a széleken vezetett ión fejezetes sarokpilaszterek emelkednek. Köztes terükben egy könyöklőpárkányos, szalagkeretes, íves ablak már a harangemelet részeként szerepel. Az ión fejezetek fölött ismét törpepilaszterek következnek, amelyek már a koronázó párkány részeiként csatlakoznak a nóduszos keresztben végződő csúcsos toronyfedél alatti vízlevezető felülethez. Az eredeti hagymasisakot mai formájára 1912-ben alakították át.⁷ A torony pilaszterei a keleti és a nyugati oldalhomlokzatokon ismétlődnek, s közeikben egy-egy ablaknak adnak helyet. A jobb oldali kápolna déli és keleti falfelületét zömök hegedűablakok törik át, amelyek nemcsak a belső tér megvilágításában, hanem az épület esztétikai megjelenésében is szerepet játszanak. A 18. századi, azóta befalazott keleti bejárat szárköveit a legutóbbi renoválás megóvta és festés nélkül hagyott felületével emelte ki környezetéből. A nyugati kápolnát meghosszabbították, de az eredeti állapotot bemutató falfelület a hegedűablakkal a helyén maradt. A kápolnába délről ajtó nyílik, ettől nyugatra a toldás jól megkülönböztethető szakaszán kerek ablak szolgálja az ott elhelyezkedő kegyoltár megvilágítását. A kápolna fölött szalagablakos oktatóterem létesült az újabb időkben. A nagy egyházi építkezésekhez, székesegyházakhoz idegenből hívtak neves építészeket.⁸ A szer-

⁷ A pécsi egyházmegye schematizmusa 1981. Pécs, 1981. 168. p.

⁸ Kalocsán Oswald, Győrött, Szombathelyen Hefe, Vácott Canevale, Székesfehérváron, Nagyváradon F.A. Hillebrandt, Pécsen Pacassi, illetve Sartori kapott megbízást.

zetesrendekhez nem köthető városi plébánia templomok építőit nagyobbbrészt céhbeli mesterek között találjuk, akiknek képzettsége a hazai nagyobb mesterek példáját követi. Ők viszont a jóval szerényebb feladataikhoz, az előttük példaként álló nevezetes épületek formaelemeiből igyekeznek válogatni, amelyeket arányosított méretben és elhelyezésben ismerünk fel a kisebb homlokzatokon vagy belső térelemekben. A barokk épületek alkotóinak művészi szándéka mindig az összkép mozgalmasságának kifejezésére irányult. Templomunk ismeretlen építészé⁹ a díszítőelemek tekintetében viszont elsősorban a homlokzati főnézetre helyezte a hangsúlyt. Ebből következik, hogy az egész épületre vonatkozó egységes festőiségről nem beszélhetünk. A későbarokk, klasszicizáló irányultságának évtizedeiben, az épülethomlokzatok mozgalmasságának, festőiségének érvényesítése helyett, a világos plasztikai forma egységének hatását helyezte előtérbe. A rácvárosi főhomlokzaton e korszak átmeneti jellege a barokkból örökölt fény–árnyék hatások érvényre juttatásában mutatkozik meg, amely különösen a kora délutáni napfényben érvényesül. A templom főhomlokzata és más részletei meglepetéssel szolgálhatnak a türelmes szemlélő számára. A fent felsorolt homlokzati elemek nagyszerű összhangját, egymáshoz viszonyított aránybeli esztétikai értékeit kevesen élvezik, pedig összhatásában szépsége feltűnő. Ennek oka, hogy a templom előteret nélkülöző kedvezőtlen elhelyezésében, az épületre megkívánandó rálátást nélkülözi, ezért, valamint a forgalmi körülmények vagy az érdektelenség miatt pillantásra sem méltatva haladhatunk el mellette. Pedig homlokzati osztása, alkalmazott formaelemei, hazai jelentősebb templomaink előképi változatát kínálják tanulmányozásra. A 18. században Fellner Jakab mellett legnagyobb hazai építészünk Mayerhoffer András volt. Az ő templomi homlokzatainknak tanulmányozása vezetett arra a felismerésre, hogy szerepük meghatározó volt barokk templomépítészetünk nemzeti, sajátosan magyar jellegének kialakításában. Kiindulópontként a kecskeméti piarista templom jellegzetesen hármasszós homlokzatát kell tekintenünk, amely megoldás több művén keresztül követendő példát nyújtott számos pesti, budai, és más vidéki céhek, önálló mesterek számára. Legközelebb álló példaként a szentendrei görögkeleti templom (1752) ismeretlen mesterének homlokzatát említjük, amelyen Mayerhoffer hatása kimutatható. Ez a típus, a kapuzat kivételével, a rácvárosi templom homlokzati formarendjében is megjelenik. Az összefüggést azokban a mesterkörökben forgó vagy egyházi megrendelők között továbbított metszetek, tervrajzok, építészeti elemek másolatai valószínűsítik, amelyekről számtalan közleményben számolt be a kutatás.¹⁰

A belső tér és formarendje

A téregységek boltozatai nem egységesek. A bejárat fölött kosárív, az előtér kórus alatti szakaszát és a szentély középrészét csehsüveg-boltozat, a hajót kosárívdonga-, a kápolnákat félfiókos dongaboltozat fedi. A boltozati nyílások is eltérő formarendszert mutatnak. Az ívek, ívhevederek kosár-, illetve dongaíves, más

⁹ A tervek és a kivitel alkotóját Petz Mátyás személyében gyanítjuk, aki Volger Bernát kőfaragóval a 18. század második felében számos, de nem nagy volumenű egyházi építészeti megrendelést teljesített.

¹⁰ Mojzer Miklós: Adatok Mayerhoffer András működéséhez. = Művészettört. Értesítő. V. évf., 1956. 2–3. 136. p.

esetben szegmentíves kialakításúak. A boltozati záróívek kialakításuktól függetlenül minden esetben fejezetes, erőteljes falpillérekre támaszkodnak. A pillérek tagolt párkányelemekből álló, vagy ionfaragású, egy pillértörzsön akár mindkét fejezeti formaelemmel díszítettek. A szentély diadalívét két hangsúlyos sarokpillér vezeti be. Összetett fejezeteik alsó része homokkőből faragott ion fejezetes, rajtuk lecsüngő apró copf díszekkel. Ettől feljebb kéttágú övpárkány következik, majd a pillérek folytatását mintegy közvetítő tagozatként háromtagú párkányfejezetek koronázzák. Felső, legszélesebb lemezükön enyhe kosárvíval nyugszik a diadalív archivoltja. A diadalív mögött a szentély csehsüvegboltozata következik. Hátsó szegmensei a diadalív imént bemutatott összetett fejezeteivel ellátott pilasztereken támaszkodnak. A szentély bal oldalán nyílik a sekrestye, fölötte oratóriummal, amely szegmentíves osztott ablakkal nyílik a liturgikus tér felé. A hajó ellenkező végében épült szűk orgonakarzat felső kosárvíves nyílása szokatlanul kis méretű, a hajó felől mindössze az orgonaházra enged rálátást. Mennyezete csehsüveg-boltozatos. Mellvédje előredomborodó, betétívvel tagolt, egyébként sima felszínű. A barokknak a klasszicizmus felé vezető átmeneti korszakában a formák elhatárolódnak egymástól, s lehetőség nyílik számukra, hogy önálló életet éljenek. Csakis ezzel a jelenséggel és tervezői szándékkal magyarázható, hogy a rácvárosi templom alkotója, egy építészeti téren belül, a téralkotás formai lehetőségeit a boltozatok, ívek különböző változatainak bemutatásával jelenítette meg.

Berendezés

A térelemek változatosságához hasonlóan a berendezés sem mutat egységes képet. Ez azonban legkevesbé sem a korszak sajátosságából ered, hanem az oltárok, szobrok, padok különböző időből való beszerzésének következménye. Az eredeti berendezési tárgyak, műalkotások minőségéről az írásos feljegyzések hiányoznak. Tekintettel arra, hogy a Szentkúti templom a kezdeti időkben a pálosok kezelésében volt, a felszerelés elsősorban az istentiszteletek biztosítására volt elegendő. Szentkúti templomuk állapota, illetve a rend felszámolása miatt, annak berendezéséből Rácvárosra mentették, illetve a káptalan vásárolta meg az arra érdemes tárgyakat. Ekkor került templomunk bővített kápolnájába az a középkorból fennmaradt Piéta-szobor, amelyet jelenleg is a kegykápolna legfőbb kincseként tartanak számon.

A liturgikus tér

Az erősen beszűkülő szentély apszisának öblében, három új falépcső vezet a főoltárhoz. Felépítése az egyszerű architektúrák közül való, retabuluma tulajdonképpen az oltárkép befogadására szolgáló széles keret. Karcsú, szinte pálcatagként felfogható fejezetes oszlopai a rokokó-faragványos aranyozott díszű íves oromzathoz csatlakoznak. A középső teret barokkos hatású, feszületet ábrázoló festmény, Klug K. Györgynek, a pécsi tanítóképző tanárának 1927-ből való műve. Az ábrázolás vászonra festett olajkép, amelyen minden kétséget kizáróan felismerhető Johann Baumgartner, Klimó püspök kedvelt bécsi szerzetes-festőjének hatá-

Részlet a hajóból

sa. Egyik azonos témájú képe a püspöki palotában látható, a másik a székesegyház Corpus Christi kápolnájának sekrestyéjében az egyik imazsámolyon állott, majd magántulajdonba került. Ugyanezt a kompozíciót anatómiai hibáival együtt Dorffmaister István soproni festő is lemásolta. Ez utóbbi, a budai külvárosi temető azóta lebontott kápolnájában, majd az Ágoston téri plébánián volt. Jelenleg szintén magántulajdonban van. A főoltár menzájának opálzöld- és okker-árnyalatokat mutató márványfestésű lábazata klasszicizáló, koporsó alakú, közepén egyenlőszárú sugaras kereszttel. Gyertyapadja (predella) nincsen, ezért a copf-díszű szentségház (tabernákulum) a menza síkján helyezkedik el. Oszloptól határolt ajtaján kehely és Oltáriszentség-ábrázolás látható. Íves oromzata szélein faragott puttók térdelnek, s kezük utaló mozdulatával teremtenek gondolati-tartalmi összefüggést a festmény témájával. A hátlap (retabulum) alsó részén szép faragású levéldíszes voluták és copf díszek harmonizálnak a tabernákulum aranyozott díszítőelemeivel. A hat nagy gyertyatartó az összképhez igazodva a klasszicizáló barokk formajegyeit mutatja. A sekrestyebeyárat fölött nyíló szegmentíves oratóriumablak vonalvezetését az üvegtáblák belső osztása is hűen követi. A szentély ellenkező oldalán kerek záródású nagy ablak néz kelet felé. Színes fusing üvege Kertészfi Ágnes üvegművész alkotása 1997-ből. A kompozíció, laza mozaikszerű modern háttérbe ágyazva, a feltámadt

Szent Ilona

Szent László

Krisztus légiesen könnyed alakját ábrázolja. A szembemisező oltár egész építménye fehér márványból készült. Menzájának lábazati része aszimmetrikus, konkáv felszínű, felfelé szélesedő ívekből szerkesztett. A könyvvállvány (ambó) rombusz alaprajzú bázisból, nyújtott ívekből álló törzse nyitott könyvet formáló tartóelemben végződik. Az egész mű a falak fehérségével harmonizál ugyan, de a főoltár és a szószék környezetében nem csak formailag, színhőmérséklet szempontjából is merőben elütő. Mindezen megállapítás akkor is helyénvaló, ha tudomásul vesszük, hogy az új idők alkotásainak a maguk formabélyegei képviselőivel megvan a létjogosultságuk. A domináns nagy fehér márványfelület nem is formai jellegében, mint inkább a 18. századi belvilág meleg színektől meghatározott hangulatától idegen. A rácvárosi templom szembemisező oltára a maga nemében kiváló műalkotás. A templomi belső tér stílusességének, színharmóniájának igazodás nélküli, mindenáron való megtörése azonban nem az egyedüli megoldás lett volna a modern idők művészetének képviselőjében. A liturgikus térhez csatlakozik a sárgás mészkőből faragott keresztelőkút is. A jobb oldali kápolna és a szentély közötti, építészetileg átvezető-csatlakozó falszakasz előtt helyezkedik el. Stílusa, anyaga alapján megegyezik az 1829. évi vizitációban említett példánnyal, annak fedele azonban

fából készült. Összetett lábazatának részelemei lényegében szögletes vázaformát adnak, s a kannelúrált felszínű, félgömb alakú peremes medencével együtt kehelyformát alkotnak. Bronzból domborított újabb fedelét a térdelő helyzetű Keresztelő Szent János szobrocskája egészíti ki. Az ellenoldali megfelelő falszakaszon, a diadalív pillérfejezetének magasságában a szószék helyezkedik el. A tetőzet faragott, aranyozott copf díszű konkáv kúppalástján volutákban végződő bordák futnak le az aranyozott babérágas, két pillérfejezettel tagolt párkányzatra. Tetején a hétpecsétes könyvön fekvő Bárány helyezkedik el. A hangvetőn a Szentlélek galambjának aranyozott faragványa tűnik elő égszínkék mezőben. A pillérszegélyes hátlapon szalagfonat, és copf díszítmény helyezkedik el. Kosarát párkányos, pilaszter-szegélyes háromnegyed-henger alkotja. Felszínén aranyozott copf dísszel átfogott, ezüst festésű dombormű Jézust tanítványai körében ábrázolja. Lábazati része lényegében egy széles övpárkány. Középsávjában rozetta-betétes szalagfonat halad, amelyet az övpárkányt megkerülő volutás ívek szakítanak meg. A kosár alsó része a hangvető tetőkiképzéséhez hasonló. Középmezejében aranyozott, kereszt alakú levélmotívum, a volutaívek folytatásában copfdíszes szalagok futnak le az akantuszlevelektől kísért szederformában végződő záróelemig. Az egész építmény alapszínezése a főoltárral megegyezően márványozott. Az egykor a sekrestyéből induló lépcsőzetét megszüntették, ezért a szószék, napjainkra egy funkció nélküli műalkotás maradt.

A hajó

Berendezésének fő részét a két oszlopba rendezett padok jelentik. Oldallapjuk fejrésze profilozott, egyszerűen kerekített. Nem tartoznak a templom eredeti berendezéséhez.¹¹ Egyetlen gyóntatószéke a bejáratától jobbra a karzat alatti térbe építve helyezkedik el, emiatt mindössze homlokoldali ajtó látszanak. Vele szemben a kórusfeljáró bejárata nyílik. Az ajtó szárkövei homokkőből valók, amelyeket a külső ablakokéhoz hasonlóan, 18. századi eredetiségük miatt, a gonddal végzett meszelés szabadon hagyott. A karzatot tartó pillérekbe építve egy-egy szenteltvíztartó helyezkedik el. Megformálásuk a keresztelőkút medencéjéhez hasonló. Falhoz illeszkedő hátlapjuk szegélyén rokokó díszítőelemeket látunk. A hajó kerekívű színes, festett üvegablakai a nap minden szakában elegendő fényt bocsátanak át felületükön. Jobbfelől Szent László királyt, az ellenkező oldalon Szent Ilonát ábrázoló huszadik századi kompozíciók a Borján család adományából jöttek létre. A feliratos talapzatra helyezett alakok náduszkötésű hálózatos háttér előtt, a törtfehér, halványlila, berlini kék és élénkpiros felszínek változataival jelennek meg. Restaurálásukat Jegenyés János végezte 1997-ben. A hajó konstruktív jellegű, aranyozott rézből készült modern lusztere a belső tér központjában, a hajó és a kápolnák tengelyének metszéspontjában függ a boltozatról. Szerkezetét két vízszintes, égősorokat tartó abroncs alkotja, amelyek közül a kisebb, náduszos huzalokon függ. Erről négy konkáv ívű fémszalagon az alsó abroncs függeszkedik. A kisebb felső körről aranyozott gömb ereszkedik a középpontba, s a felszínéhez erősített ívkar-

¹¹ A régiek sorsa ismeretlen. A ma használatban lévöket Szemere Endre és fia Norbert asztalosmesterek készítették 2000-ben.

kon a három-háromtagú világítótesteket tartja. A luszter, a kápolnák csillárai és a fali karok Kertészfi Ágnes alkotásai. A hajó berendezéséhez három fafaragású szobor is tartozik. A torony, illetve a karzat alatti bejárati előtér nagy íve után a hajó kiszélesedik, ezáltal a déli fal jobb és bal szakaszra oszlik. Ezen a két falfelületen, fali konzolokon egy-egy szobor áll. A jobb oldalon Szent Flórián, balról a kis Máriát oktató Szent Anna alakja látható. A két mű azonos mesterkéztől származik. Mindkettő arányos, részletgazdag kidolgozású, jó színvonalú 20. századi alkotás. Az előzőktől korábbi, a művészi kidolgozottság és kifejezés tekintetében szerényebb a keresztelőkút mögött konzolra helyezett Páduai Szent Antal szobra. Bal karján tartott nyitott könyvön ül a kis Jézus, jobbáiban cipót tart. Attribútumai a Biblia iránti fokozott érdeklődésére, a szegényeket támogató tevékenységére (Szent Antal kenyere), illetve a kis Jézussal kapcsolatos álmára emlékeztetnek. A szobor közelében, a jótékony célokra szánt adományok (Szent Antal pénze) elhelyezésére szolgáló persely, mint más templomokban, itt is megtalálható. A templom, a főoltárkép kivételével nélküli a festményeket. A kutatás során falképekről szóló adat nem került elő. Egy korábbi főoltárkép, egy-két táblakép léte nem kizárt, ezek mobil természete, valamint állaguk romlékonysága miatt helyi előfordulásuk nem igazolható. A képi ábrázolásokat, a főoltárképen kívül, a kápolnák és a hajó hófehér falain egyszerű keretbe foglalt, kis méretű festett stációk képviselik.

A kápolnák

A 18. században a templomnak egy kápolnája volt. A jobb oldali, jelenlegi Jézus Szíve-kápolna a keletről nyíló bejárat előtereként szolgált. Ajtónyílását az épület mellett olykor lezúduló csapadékvíz betörése miatt a közelmúltban befalazták. Korábban a jelenlegi oltár az északi falnál állt. Az átépítés óta a keleti falnál, a hegedűablak alatt helyezkedik el. Az egyszerű építmény fából készült. Retabulum a neogótikus elemekkel díszített. Meredek oldalú, keresztrózsás háromszögben záruló felső részén (vimperga) gótikus ívben vakmértűves díszítés, alatta a frigszekrényre utaló festett függőymotívum tölti ki a képmézőt. A felépítményt egy-egy karcsú, gótizáló fejezetes oszlop szegélyezi, amelyeken keresztrózsákban végződő fiatornyok állnak. Oldalain Jézus Szíve- illetve Mária Szíve-szobrok állnak. A tabernákulum-ajtó felszínén Krisztus-jelkép, a hétpecsétes könyvön fekvő zászlós Bárány látható. A szentségház lapos felszínén, Mária-monogramos alapzaton, lóhereíves keresztzár-végekkel egy fából faragott feszület áll. A menza lábázatának felszíne (antependium) hármasszoros. A két szélső mezőben aranyozott mérmű-díszítés, a középsőben lóhereívű mélyített alapmezőben sugaras, szintén lóhereíves egyenlőszárú kereszt látszik. Az oltár, szobraival együtt, legkorábban a 20. század első harmadában készülhetett.

A kegykápolna és oltára

Szentkúti rezidenciájukat a pálosok a Radanay püspök által adományozott telken építették fel a 18. század elején. Mellette hamarosan kápolnát emeltek a Hétfájdalmú Mária tiszteletére. A rend feloszlása után a káptalan a kápolna oltá-

rát a rácvárosi templomba szállíttatta.¹² Németh-Ürögh, azaz Rácváros temploma építkezésének befejező szakasza pár évvel a pálos rend megszüntetése előtt ért véget. Nyugati kápolnájának ekkor még nem lévén oltára, a szentkúti kegypoltár megfelelő elhelyezésben részesülhetett. A felépítmény mindössze alapszerkezetének felépítésében utal reneszánszkori elődeire, formaelemei azonban a 18. század eleji előképeket idézik. Ezek alapján, legalábbis az oltár felső részének készí-
 tési ide-

A Szentkúti kegypoltár

je, a 18. század közepéig terjedő időszakra tehető. Legfeljebb kései stílusátvétellel, esetleg az alsó egység átépítésével magyarázható, hogy egy forrás az oltár készítését 1780-ra teszi.¹³ A felső egységtől lefutó, fokozatosan szélesedő szegélyívek

¹² PPL. Visitatio Canonica 1829. Parochia Németh-Ürögh p. 4. A pálosok rezidenciája és kápolnája pusztulásnak indult, köveit széthordták. Emlékére a kútház fölött szoborfülkés alsó résszel tornyocskát emeltek. A fülkékben Szűz Mária, Szent József és Krisztus szobrai állnak.

¹³ A pécsi egyházmegye schematizmusa 1981. Pécs, 1981. 168. p.

hangsúlyos volutákká gyarapodva végződnek a többszörösen megtört főpárkányzaton. A retabulum középmezejének kiemelésében, a hazai oltárépítészet 18. századi korai példáin gyakrabban alkalmazott csavart oszlopok játszanak szerepet. A retabulum bázisán helyezkednek el a pillérek elé állított entázisos szélső oszlopok, amelyeknek aranyozott fejezeteit a korintuszi minta szerint faragták. Az aranyozással kiemelt szegélyektől és fejezetektől eltekintve, az egész építmény felületét márványozott festéssel látták el. Az oromzati emelet felszínén a Szűz Máriát gyermekével ábrázoló, kis mérete ellenére, igen kifejező festmény foglal helyet. Az oltár figurális faragványai közül elsőként a kép fölött elhelyezett Szentlélek-galambot említjük, amely gondolati-tartalmi összefüggésben van a festménnyel. A képmező két oldalán a voluta-párkánytól támasztott posztamenseken két, kecses mozdulatú puttó térdel. Tőlük lejjebb, a főpárkányon látjuk a pálosok által szellemi ősükként tisztelt Remete Szent Pál, illetve Remete Szent Antal aranyozott, álló helyzetű szobraikat. Szent Pál mellett attribútuma, a szent legendájában szereplő, cipőt hozó holló látható, amely a sivatagban remetéskedő Pált, s az őt meglátogató Antalt táplálta.¹⁴ A csavart oszlopok által közrefogott területet a szerény kivitelű tabernákulum, fölötte a 16–17. századi Pieta-szobor, az egykori Hétfájdalmú kápolna nevezetessége foglalja el. Felül ívvel záruló márványozott, aranszegélyű keretbe foglalt, üveggel elzárt fülkében látjuk a frontális helyzetű, koronát viselő Fájdalmas Anyát. Halott fiát aranszegélyű bíbor-köpenyébe vonja, úgy, hogy annak csak felsőteste marad szabadon. Jobbjával Krisztus fejét, baljával kezét tartja. A piéta-témák rendszerint az egész korpuszt láttatják. Szokatlan, ezért ritka és különleges ábrázolásként kell számon tartanunk a szentkúti szobrot, amely ebben a formában, a Közép-európai anyagban nem ismert, legalább is publikálatlan. A szoborfülke fölött az osztrák császári koronához hasonló hasított, stilizált korona látható, amely nyilvánvalóan az Ég királynője jelenlétére hívja fel a figyelmet. Az oltár nagy oszlopközeiben egy-egy nagyobb méretű, attribútumaival jelölt szobor áll. Fején bíborosi kalappal, kezében egyik művére (Lignum vitae) utaló kettős kereszttel Szent Bonaventúra, a ferences rend generálisa, illetve püspöki ornátusban, evangéliumos könyvvel, rajta kenyérral myrai Szent Miklós alakja ismerhető fel.¹⁵ Ruházatuk aranyozott és ezüst felszínű. Mozdulatuk higgadt, kissé kontrasztos beállítású. A barokk-rokokó szobrok mozgalmasságát, a drapériák lobogását itt már a közeledő klasszicizmus nyugalma, a redők csekély hullámvonalú vezetése jellemzi. A felső párkányon álló remete-szobrok megmunkálás tekintetében korábbi időkre utalnak. A Bonaventúra és Miklós püspökök alakjai vagy jóval az oltár után készültek, vagy már második példányokként kerültek helyükre.¹⁶ Az oltár készítői a pálosok rendi asztalosműhelyében keresendőek, ahol a laikus testvérek, a többi rendházzal tartott kapcsolat révén, a mindenkori stílusváltozásokat követve készítették rezidenciájuk,

¹⁴ Szent Miklóssal kapcsolatos legenda-változatok alapján három-három almával-erszénnyel, vagy három kenyérral is ábrázolják

¹⁵ Az esemény témáját többek között Grünwald isenheimi főoltáráról, Velasquez nagy méretű festményéről (Museo del Prado, Madrid), valamint két kopt ikon-ábrázolásról ismerjük. A két remete-szent tisztelétét különösen a pálos templomokban ápolták. Például tőketerebesi volt templomukban Kracker János mennyezetképei Remete Szent Pál és a rend történetét ábrázolják.

¹⁶ Feltehető, hogy 1829-ben az oltárra szánt további műalkotások alatt e két szoborra céloztak.

templomaik berendezését, művészi alkotásait.¹⁷ A kegykápolna meghosszabbított déli falszakaszán nagyobb méretű kerek ablakot látunk. A 2004-ben készült Szűz Mária virágai c. üvegkompozíciónak Kertészfi Ágnes volt a mestere, aki a templom barokk hegedűablakainak díszüvegezését is végezte, s azokat szintelen, plasztikus fusing üveggel látta el 2005-ben.

Az orgona

A 18. században már volt orgonája a templomnak. A káptalan, a pálosok szentkúti, Fájdalmas Mária-kápolnájának kis hordozható orgonáját 1786-ban a rend feloszlásakor a székesegyházi körmenetek számára lefoglalta. Kérésükre a rácvárosiak ezt a kis hangszert megkapták, azzal a feltétellel, hogy a templom régi orgonáját a bakonyai templomnak ellenszolgáltatás nélkül átadják.¹⁸ A kis orgona nem sokáig szolgált rácvároson, mert már 1819-ben a káptalan új orgonát állíttatott (munificentia Ven. Cap. comparatum), amelyet a hivatalos egyházlátogatás alkalmával jó hangzásúnak ítétek.¹⁹ Ez az orgona nagy valószínűséggel Focht Ferenc egy manuális orgonájával volt azonos. Focht, ez időben, a káptalan alkalmazásában épített és javított orgonákat a város kezelésében lévő, és az egyházmegyéhez tartozó templomok számára. A jelenlegi orgonaház klasszicista megjelenésű. Középső főegysége négy-pilléres architráv, timpanonnal záruló oromzattal. Az oldalszárnyak alacsonyabbak, a párkányszéleken vázákkal, a középrésztől lefutó aranyozott faragású díszítéssel. A napjainkban használatban lévő mű, feltehetőleg a Focht-féle, de már átalakított szekrényben, Mayer Albert két manuállal 1929-ben alkotott orgonája.²⁰

Harangok

Az 1829. évi Visita szerint a templomnak három harangja volt. A legnagyobb, a 225 libra (102 kg) súlyú, 1802-ben készült, s Szűz Mária nevét viselte. Felszentelését a püspöki széküresedés miatt Pethő József vikárius végezte. A másodikat 1828-ban 126 libra (58 kg) súllyal öntötték, ezt Szent Pál apostol tiszteletére Szepesy püspök, a harmadik, 1756-ból való mindössze 75 librányi (35 kg) Szent József harangot pedig feltehetően még Klimó püspök szentelte. Ezeket a pécsi műhelyből rendelték, bár előfordult, hogy előnyösebb esetben Budáról, Pestről, esetleg Grácból vásároltak harangokat.²¹ A harangok, elsősorban a tűzfegyverek elterjedése óta, külön sorscsapást szenvedtek a háborús időkben. Nem lehetett kivétel a rácvárosiak sorsa sem. A második világháború után egy harangja maradt a templomnak. Ezt a példányt jelenleg is megtaláljuk másik két társa mellett, amelyeket újabb beszerzéseként 2000-ben hozattak Lengyelországból. Nem általánosan

¹⁷ Baranyai Béláné: Adatok a XVIII. századi márianosztrai pálosművészethez. = Művészettörténeti Értesítő 1957. I. sz.

¹⁸ Pécsi Káptalani Levéltár Protocollum IX. p 52/7. 1788. jún. 27.

¹⁹ PPL. Vis. Can. 1829. 4. p.

²⁰ A polgárjogot nyert Focht Ferenc első munkái között szerepelt a székesegyház Szent András (1849 óta Boldog Mór) kápolna számára készített orgonája, amely 1882-től jelenleg is működik a keszűi templomban. Ezt a hangszert azért említjük, mert az orgonaház a rácvárosi orgonaszekrényvel feltűnő hasonlóságot mutat. A két mű közötti 80 év különbség a megjelenésben bizonyára eltérést mutatna. Következésképp nem kizárt, hogy a régi Focht-féle építményt Mayer, saját orgonájához igazította

²¹ Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. Budapest, 1985. 48. p.

ismert, hogy kettő vagy több harang esetén, a disszonancia elkerülésére, hangolás után kerülnek helyükre, vagy már a megrendeléskor határozzák meg hangfekvésüket. Együttes alkalmazásuk esetén, az emberi fül számára kellemes D-moll akkordban szólnak a városrész és a környék lakosságához.

A környezet

A 18. század folyamán Német-Ürög lakói a templom mögötti domboldalon új temetőt hoztak létre. A mintegy húsz sírhelyet foglaló terület a beépítések miatt napjainkig sem bővíthetett. Barokk kapujának és kerítésének egy része fennmaradt. Néhány éve helyenkénti kiegészítéssel renoválták, s szépen formált hullámíves, oromkeresztes építménye jól illeszkedik megújított környezetéhez. Gondolatilag a temetőhöz kapcsolódik a templom nyugati oldalának közelében a rácvárosi és környékbeli települések I. Világháborús hősi halottainak emléke. Két tagból álló hasáb alakú talapzatán áll az alul szélesebb, majd innen karcsúsítva emelkedő vakolt oszloptörzs. Előreszére az elesettek neveit soroló fehér márványtáblát erősítettek. Az emlék fejrésze jakabhegyi lilás permi homokkőből készült. Az oszloptörzsnél szélesebb, íves oromzatú hasáb felületén magyar címeres bronz dombormű helyezkedik el. Harci jelenetet idéző háttér előtt, lerogyó honvédet, s az őt égbe emelő angyalokat ábrázolja. A Hazáért feliratos oromzat ívét kőkoszorú követi, rajta acél rohamsisakkal. Az 1924-ben felállított emléket, s domborművét Manno Miltiadesz készítette.²² A templom kapuja előtt magas, pillérszerű fejezetes bázisra állított feszület látható. Anyaga jakabhegyi lilás permi homokkő. A kereszt tövében Szűz Mária kicsinyített, imádkozó alakja áll. Az alkotás formailag ahhoz a szokványos csoporthoz tartozik, amelynek a 19. és a 20. század első harmadából származó egyedei helytől függetlenül fordulnak elő országszerte. Bázisán szöveg vagy évszám nem fordul elő. A bejárattól keletre karcsú Mária-oszlop emelkedik. Két kőlapból álló talapzatán áll a bázis tömbjére állított, függőlegesen hornyolt oszloptörzs. A fejezetet képező egyszerű kőlap keskeny oldalain íón fejezetet imitáló horony látszik. Az oszlopon Szűz Mária imádkozó kéztartású szoboralakja tulajdonképpen Immaculata-ábrázolás. A mű anyaga beton, műkő, illetve mészkő. Az előoldalra helyezett márványtábla tanúsága szerint a rácvárosi plébánia hívei állították a Mária-évben, 1988-ban. Rácváros templomát 1966–67-ben, legutóbb 2007-ben teljesen felújították. Az utóbbi alkalommal végzett bővítéseket és egyéb munkálatokat minden részletre terjedően a legnagyobb gonddal, szakértelemmel végezték. A nagy áldozatot kívánó felújítás a templom közvetlen környezetére is kiterjedt. A megújult környezetben álló, újjászületett templom kedves és esztétikus színteljévé vált Rácvárosnak, amely követendő példával szolgál több, értékmérésre váró helytörténeti-városképi jelentőségű épületünk számára.

²² Részletes leírását, képet közli Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1982. 317. p.

IVASIVKA MÁTYÁS – KOVÁCS ATTILA

A 200 ÉVE SZÜLETETT ERKEL FERENC ÉS PÉCS

Ugyancsak meghökkentette hallgatóságát, a Pécsi Nemzeti Színház publikumát valamikor a 70-es évek elején Balassa Imre műsorvezető, amikor egy Erkel-hangverseny két darabja közt a következő történetet mondta el.

„Kicsi fiú voltam még, egy pesti bérházban laktunk. A szomszédban egy morórus, szakállas öregúr lakott, akit elég sűrűn bosszantottunk, mégpedig oly módon, hogy meghúztuk a kapucsengőjét, aztán elszaladtunk. Egy alkalommal én voltam a „soros” húzogató. Ám le sem vettem a kezemet a csengőhúzóról, kivágódott a kapu s az öreg bácsi rögvest elkapott, és bevitt az épületbe. Lakása ajtaját becsukta, s engem hurcolt két-három szobán keresztül. Egy zongorához értünk. Ő leült, engem ölébe vett. És én – felocsúdva a rémületből – hallgattam, amint az idős Erkel Ferenc zongorázott.”

Elképzeltető, hogy a koncertközönség szinte lélegzetvisszafojtva hallgatta az akkor már nyolcvanas éveiben járó Balassa Imre történetét. Íme egy ember, aki még találkozhatott Erkelrel, nem is akármilyen körülmények között. (Valahogy olyasféle érzés fogott el, mint amikor édesanyámat egy idős ismerőse látogatta meg, aki még hallotta Liszt Ferenc zongorajátékát.) Balassa Imre (1886–1974) elég gyakori vendége volt városunknak. Szuggesztív kisugárzással, páratlan fordulatosággal adta elő mondanivalóját hallgatóságának, legyenek azok iskolások, egyetemisták, vagy már évtizedek óta szorgalmas hangverseny-látogatók.

Ugyanígy volt ez rádióelőadásaikor is. Könyvei – jelesül a Gál György Sándorral közösen írt, számtalan kiadásban megjelent Operakalauz, a Mozart csodálatos élete, a Déryné, a Sándor Erzsi, vagy az 1952-ben napvilágot látott „A magyar királytragédia”, mely a nemrég boldoggá avatott utolsó magyar királyról, IV. Károlyról szól – páratlan sikert jelentetek. Mindehhez még hozzájárult Balassa impozáns megjelenése, atléta-termete, zengő orgánuma.

Erkel Ferencet elsősorban nemzeti himnuszunk zeneszerzőjeként ismerik. Fölényesen nyerte az 1844. évi pályázatot, melyet Kölcsey Ferenc „Hymnus a magyar nép zivataros századaiból” című költeménye első strófájának megzenésítésére írtak ki. Túlzás s nélkül állíthatjuk, hogy a földkerekség egyik legszebb, legőszintébb nemzeti imája született meg közvetlenül a szabadságharc előtt. Emellett Erkel az értékes magyar nemzeti opera megteremtője is, jóformán előzmények nélkül! Jelzés értékű lehet az a tény, hogy a világ első operaháza már 1637-ben megnyílt Velencében, míg nálunk erre csupán 1884-ben került sor. Nem kevesebb, mint két és fél évszázados lemaradás!/Persze operaelőadások már eladdig is voltak, állandó és alkalmi operatársulatok korábban is éltek hazánkban./ A Hunyadi László, a Bánk bán, a Dózsa György, a Brankovics György és még további öt operája nemzetünk történelmének egy-egy szegmensét állítja zenés színpadra – korábban az olasz, francia, majd a német operastílusból kiindulva –, a magyar verbunkos és népies műdal elemeit fölhasználva. Ő maga jeles zongoraművész, karmester és – ez

kevésbé ismeretes – a hazai sakk-élet egyik fő megalapozója. Verhetetlen sakk-játékos volt.

A következő évtizedekben több ízben színpadra került városunkban Hunyadi László és Bánk bán című dalműve. Adósságunk, hogy többi operája még nem szólalt meg Pécssett. A Pécsi Dalárdát követően a pécsi iskolai és öntevékeny énekkarok a mai napig több kórusművét tűzték műsorukra. A Volán Vállalat patronálásban működő Bartók Férfikar többször megszólaltatta Ligeti Andor vezényletével Elvennélek című, a Pécsi Dalárdának ajánlott férfikarát és a Névtelen hősök című opera Takarodóját is. A Pécsbányatelepi Bányász Férfikar koncerteken és a pécsi, budapesti rádióban a Napköszöntő bordalt és az Éljen a haza! kezdetű verbunkos ízű opuszt adta elő. A Nagy Lajos Gimnázium Vegyeskara egykori diákjának, Garay Jánosnak költeményére írt Köri dalt tűzte műsorára. Az iskola férfi vokálegyüttese a Napköszöntő bordalt és az Éljen a hazát! tolmácsolta Pécssett és a keszthelyi Helikonon.

A budapesti Zeneakadémia (ennek első igazgatója) megalapítása – Liszt Ferenc közreműködésével/1875/ – az ő nevéhez fűződik. De jelentő szerepe volt a Magyar Királyi Állami Operaház megnyitásában is.

Kodály Zoltánt idézzük: „Kevesen tudják és sohasem emlegetik, hogy már Erkel Ferenc elindult azon az úton, amelyen a zenét a nép felé, a népet a zene felé közelíteni lehet...”

Erkel művei Pécssett

Az 1810. november 7-én Gyulán született és 1893. június 15-én Budapesten elhunyt Erkel Ferenc műveinek pécsi bemutatásáról természetesen csak töredékesen szólhatunk, ezt azonban természetesen a kórusmozgalommal kezdjük, hiszen az 1847-ben megalakult, 1862-ben újjáalakult Pécsi Dalárda 2 évvel később, 1864-ben tiszteletbeli tagjává választotta a nagy magyar komponistát. (S csak 7 évvel később, 1871-ben, a dalárda megalakulását közvetve inspiráló Liszt Ferencet!) Érdemes szó szerint is idézni Erkelnek a Pécsi Dalárdához írott köszönő levelét. *„Tekintetes Választmány! Van szerencsém a Tekintetes Választmánynak ama reám nézve hízelgő kitüntetését, melynél fogva engem a Pécsi Dalárda tiszteletbeli tagjául kinevezni méltóztatott, alázatosan megköszönöm. Egyszersmind bátor vagyok az igen tisztelt Választmányt őszinte bizalommal megkérni, kegyeskedjék engem továbbra is becses hajlamiban megtartani. Hálás köszönetemet megújítva, megkülönböztetett tisztelettel vagyok a Tekintetes Választmány alázatos szolgája, Erkel Ferenc, a nemzeti színház fő-zene-igazgatója.*

Pesten, augusztus 10-én 1864.”

Nos miként a Pécsi Dalárda sem feledkezett el Erkel Ferencről a későbbiekben és kyszámú eredeti kórusműveit, vagy operáinak népszerű kórusrészleteit rendszeresen előadta, úgy a komponista sem feledkezett el az őt tiszteletbeli taggá választó pécsi kórusról, s amint több forrásból tudhatjuk (Horváth Mihály: Muzsikáló Pécs, dr. Nádor Tamás: Pécs zenei krónikája) a Pécsi Dalárdának írta, illetve ajánlotta „Elvennélek” című Petőfi-versre írott férfikarát. Azt, hogy mikor, nem tud-

jük pontosan. Részben mert Erkel kórusművei között a hozzáférhető szakirodalom 1892. augusztus 19-i bemutatóval jelez két Petőfi-vers megzenésítést („Elvennélek én, csak adnának” és „A faluban utcahosszat”), melyet 8 (!) cimbalomkísérettel, a zeneszerző fia, Erkel Sándor vezényelt a pesti Vigadóban, az Országos Magyar Daláregyesület 25 éves jubileumán.

Másrészt az „Elvennélek” férfikar már készen lehetett előbb is, s akár ezt is írhatta, vagy legalábbis ajánlhatta Erkel a Pécsi Dalárdának, nemcsak a tiszteletbeli taggá választás apropóján, de akár azért is, mert az előbb említett, 1867-ben Aradon megalakult Országos Magyar Daláregyesületnek, alapításától 1881-ig maga volt az országos karnagya, majd utána haláláig tiszteletbeli karnagya. Ennek persze kissé ellentmond, hogy egy ilyen férfikari mű korabeli, akár pécsi előadásáról az egész magyar dalosmozgalom valószínűleg tudott volna. Az persze igaz, hogy a pécsi zenetörténeti kutatást leszámítva Erkel pécsi dalárdai tagságának sem találhatjuk nyomát hozzáférhető, eredeti országos forrásokban.

Ákárhogy is, az biztos, hogy a Pécsi Dalárda nemcsak ezt a kórusművet, de a Névtelen hősök „Takarodóját”, a Napköszöntő bordalt, az 1872-es Dalárindulót, a Dalra! című férfikari művet, az „Éljen a haza!” férfi és vegyeskari változatát is műsorán tartotta és országos és pécsi dalosversenyeken is gyakran énekelte, egészen 1948. januári megszűnéséig.

Az Ivasivka tanár úr által említett pécsi kórusmű bemutatón túl említsük meg, hogy a Ligeti Andor vezényelte Bartók Férfikar is rendszeresen műsorán tartotta a Napköszöntő bordalt, melyet Lakner Tamás vezényletével, az 1980-as évek közepétől is rendszeresen énekeltek, már a pécsi Európai Bordalfesztiválokat megelőzően is, melyek egyikén a Sepsiszentgyörgyi Férfi dalkör is előadta ezt a népszerű Erkel-művet. Az Elvennélek pedig épp kérésemre került ismét betanításra Lakner Tamás vezetésével, a Pannon Volán Zrt. Bartók Béla Férfikaránál, s talán repertoárra, a Ligeti Andor által az 1960-as években rendszeresen vezényelt szériát követően.

A már említett Éljen a haza! című, Szabó Miklós szövegével ismert Erkel-kórusmű vegyeskari változatát a Pécsi Nyugdíjas Pedagógusok Barátság Kórusa is műsorára és 2006-ban, megalakulásának 10 éves jubileumára megjelent CD-jére is felvette, Gálfiné Magyar Ibolya vezényletével, Bánky József zongorakíséretével.

Az Erkel-operák közül elsőként egy különleges Hunyadi László előadásról kell megemlékezni. 1891. június 20-án többnapos, országos ünnepség keretében szentelték avatták fel az újjáépített pécsi székesegyházat, melyre másnap, 21-én este I. Ferenc József császár és király is Pécsre érkezett. Nem mindennapi merészségre vall, – vagy a Deák Ferenci kiegyezés konszolidációs hatására utal –, hogy egy nappal e látogatás előtt, szombaton este a színpadon előadták Erkel Ferenc Hunyadi László című operáját. Amint közismert, a Hunyadiak korában játszódó operában legalábbis „problematikus” a király szerepének megítélése, akárcsak később a Bánk bán esetében is, s a „jó király”-ra való utalás sem nagyon tompítja az ő felelősségét is előtérbe állító alkotói szemléletet és elgondolást.

Bő egy évtizeddel később, 1902. december 5-én már az 1895-ben átadott Pécsi Nemzeti Színházban mutatták be a Hunyadi Lászlót, Nádassy József színdirektor első pécsi operapremierjeként. A legközelebbi jelentős Hunyadi-előadásra az 1922-ben Nádassy társulatához szerződő kiváló operaénekes-színész, a következő évtől 4 éven át a pécsi színházat vezető, Asszonyi László 1923-27 közötti igazgatói periódusa alatt került sor.

Az évente nemegyszer 10 operaelőadást is színpadra állító direktor az 1924. október 11-i Hunyadi László-premierén Gara Nádor szerepét énekelte, s a kiváló baritonista lányát, Gara Máriát, a későbbi kiváló pécsi szoprán, Gödri Kató énekelte.

S ha már Asszonyi Lászlót említettük, az ő 1923-as, első igazgatói évadnyitó díszelőadásán Kacsóh Pongrác János vitéz című daljátéka előtt a 8-as honvéd gyalogezred zenekarával Erkel Hunyadi László-nyitánya hangzott fel. A Hunyadi-nyitány fontos szerepet kapott a színházhoz hasonlóan szintén 1895-ben megalakult Zenekedvelők Egyesületének 1935-ös, 40 éves jubileumi hangversenyén is, melyen a Várhalmi Oszkár vezényelte zenekar az új magyar művek, Bartók, Kodály, Hubay, Dohnányi, Weiner Leó és Zádor Jenő alkotásai előtt Erkel remekműve képviselte egyedül a klasszikus vonulatot.

Nagyot ugorva előre az időben, a Pécsi Nemzeti Színház 1959-ben, Paulusz Elemér vezetésével megalakult operatársulata, 10 évvel később, 1969. május 2-án, – 125 évvel a pesti ősbemutató után – mutatta be Erkel Hunyadi László című operáját, Horváth Zoltán rendezésében, a már lemondott és nagybeteg Paulusz Elemér helyére lépő új zeneigazgató, Nagy Ferenc vezényletével. A címszereplő Juhász Pál volt, V. László Wágner József, Cillei Krémer József, Szilágyi Erzsébet Horváth Eszter, Gara nádor Bolla Tibor, Gara Mária Ágoston Edit, Hunyadi Mátyás „nadrágszerepét” pedig Cser Tímea énekelte, azaz a pécsi operatársulat első évtizedének legkiválóbbjai vettek részt a 21 előadást megért, emlékezetes produkcióban, melynek 1969. július 5-i előadásában Simándy József énekelte vendégként nagy sikerrel a címszerepet.

Ismét nagyot ugorva az időben, a Bán bán többszöri és a 90-es években folyamatos műsoron tartását követően, 1998-ban vette újra repertoárjára Erkel Hunyadi Lászlóját, az akkori zeneigazgató, Blázy Lajos rendezésében és vezényletével, a társrendező a színdirektor, Balikó Tamás volt. Az 1998. március 14-i, a Magyar Televízió 2-es csatornáján közvetített, a Magyar Demokrata Néppárt által „bérelt”, protokoll-előadást követően másnap, március 15-én „hivatalosan is bemutatott” előadás az elkövetkező években még 11-szer került színre. A címszerepet Gyórfi István, Gara Máriát Nagyági Mariann énekelték ragyogóan, V. László Haramza László, Cilleit Massányi Viktor és Kuncz László, Gara nádort Kuncz László és Egri Sándor felváltva, Mátyás pedig Szuprics Edit volt a pécsi társulattól. Szilágyi Erzsébetet operaházi vendégek énekelték: Fekete Veronika 11 alkalommal remekelt, Ardó Mária és Misura Zsuzsa egyszer-egyszer váltották, miként Gyórfi Istvánt Rózsa Sándor és Haramza Lászlót Böjte Sándor is. 2000-től hat előadást az új zeneigazgató, Cser Miklós vezényelt.

Erkel máig legnagyobb hatású, nemzeti operája, a Bánk bán 20 évvel megírása után, 1881-ben szólalt meg Pécssett. Első kiemelkedő, a Pécsi Nemzeti Színházban megtartott pécsi előadására 1925. március 15-én került sor, a kiváló baritonista-operaénekes, Asszonyi László színigazgatója alatt.

A színház operatársulatának 1959-es megalakulását követően 3 nagy szériát „futott be” a Bánk bán Pécssett. A második évadban, 1960. december 28-án dr. Németh Antal rendezésében, Vata Emil díszleteivel, Paulusz Elemér és két alkalommal Kardos György vezényletével 18 előadást megért Bánk bán címszerepét Csongor József énekelte 15-ször, míg 1963. februárjában háromszor a szereppel szinte azonosított magyar „tenorkirály”, Simándy József formálta meg Bánk alakját. Melinda Bárdos Ana és Illés Éva volt, Gertrúdis Pelles Júlia és Pécsváry Gabriella, Ottó Wágner József, Tibor Bolla Tibor, Petúr Berczeli Tibor és Fodor Pál, Biberach Tréfás István és Marczis Demeter, aki II. Endre szerepét is énekelte Turza Imrével felváltva.

Az első pécsi előadást követően épp 100 évvel később, 1981. november 7-én Horváth Zoltán rendezésében színre vitt pécsi Bánk bán 32 előadást ért meg. A címszerelő Albert Miklós és Vadász István volt, Melinda Szabadits Judit, akinek Geötz Judit volt váltótársa, Gertrúdis Kővári Anikó és Benei Katalin, Tiborc Marczis Demeter, Petúr Vághelyi Gábor, Ottó Petra József és Wágner József, I. Endre Tamás Endre, Biberach Deák Mihály. Az előadásokat Breitner Tamás, Hirsch Bence és Károly Róbert vezényelte.

A mindez ideig legnagyobb szériát befutott pécsi Bánk bán produkció Békés András rendezésében a Pécsi Nemzeti Színház 1984-91 közötti újjáépítését követően 1991. október 4-én került színre 39 alkalommal. A legtöbb szerepben parádés, többszörös szereposztásnak taposolhatott 8 éven át a közönség. Az avatón Ilosfalvy Róbert alakította Bánk szerepét, de Vadász István, Albert Miklós, Juhász József, Horváth Bálint és Csák József is énekeltek a címszerepet. Melinda Csavlek Etelka, Sajdy Júlia, Váradi Mariann és Nagyági Mariann volt, Gertrúdist Benei Katalin, Varsányi Mária, Lukin Márta és 2 operaházi, korábban pécsi sztárénekes, Mészöly Katalin és Ercse Margit formálták meg, Ottó Győrfi István és Derecskei Zsolt, Petúr Kuncz László és Németh József, Tiborc Vághelyi Gábor, Egri László és Marczis Demeter voltak, II. Endrét többek között Egri László, Gogolyák György, Massányi Viktor és Kovács István alakították, Biberachot Kuncz László, Réti Attila, Kovács István, Egri Sándor és Gogolyák György. A nagy sikerű, hatalmas széria legkülönlegesebb előadására épp az 1991. október 4-i „hivatalos” színházavatón került sor, amikor is az előző napi „nem hivatalos”, az építőknak adott előadáson a Tiborcot éneklő Vághelyi Gábor, nem sokkal a másnapi, tévéfelvételen is megörökített előadás előtt hirtelen rosszul lett s csak nem kis nehézségek és bátor beugrások árán lett megmenthető az előadás. Mivel Tiborc szerepére akkor „csak” a II. Endre szerepét éneklő Egri László volt „lekettőzve”, így királyt kellett keresni. A Biberachot éneklő Gogolyák György volt az, aki a kollégák nem kis meglepetésére mondván ő tudja a szerepet, azonnal vállalva Endre szerepét megmentette az előadást. Így már csak az kellett, hogy a Petúr szerepében épp „szabadnapos” Kuncz

László elénekelje Biberach szerepét. II. Endre később Gogolyák György pályájának egyik legfontosabb szerepe lett, lévén, hogy a szakmában is híre ment a Magyar Televízióban is sugárzott Bánk bán előadás háttérkörülményeinek.

Közvetlen ehhez a szériához kapcsolódva kell, hogy megemlékezzünk a Pécsi Nemzeti Színház Énekkarához kapcsolódó és Károly Róbert által 1983-ban megalapított Pécsi Operakórus Erkel Ferenc műveinek itthoni és külföldi népszerűsítéséért végzett missziójáról.

A 80-as évek közepétől rendszeresen felléptek a filharmónia pécsi és baranyai gyermek és ifjúsági hangversenyein, rendhagyó zenés történelemórákat tartottak Erkel Bánk bán és Hunyadi László operáiból. Ezt követően pedig 1989-es angliai turnéjukon, majd 1992-ben Amerikában adtak hatalmas sikerű koncerteket Erkel műveinek szinte felfedezés számba menő előadásaisal. A Hunyadi Meghalt a cselszövője és Nyári est részletei mellett különösen a Bánk bán első felvonásának fináléja volt egészen katartikus és nagy hatású előadásukban.

A Pécsi Szimfonikusok kiváló angol vezetőkarmentere, Howard Williams nevéhez két emlékezetes Erkel előadás kapcsolódik. A Kölcsey Ferenc Himnuszának 1823. január 22-i befejezési dátumának emlékére 1989. óta január 22-én megtartott Magyar Kultúra napja tiszteletére 1993. január 22-én a Pécsi Nemzeti Színházban megtartott ünnepi hangversenyen az akkor épp 100 éve elhunyt Erkel 1887-ben a Nemzeti Színház fél évszázados jubileumára komponált Ünnepi nyitányát adta elő. A saját Himnusz dallamát és Vörösmarty Egressy Béni-féle Szózat-megzenésítését is megidéző, az 1970-es évek végétől a televízió újránközlését felvezető és így sokak számára ismertté tett fináléjú Erkel-kompozíció után Liszt Esz-dúr zongoraversenyét játszotta a pécsi zenekar, Szokolay Balázssal, majd a Bartók Concertot.

Öt évvel később, 1998. június 25-én az 1848-as forradalom és szabadságharc 150. évfordulója tiszteletére a Pécsi Szimfonikus Zenekar nyári nemzetközi zenei fesztiváljának „In Memoriam 1848” című, Howard Williams vezényelte Pécsi Nemzeti Színházi nyitó hangversenyén egy különleges Erkel-mű hangzott el, egy rendkívül különleges hangverseny keretében. A Dubrovay László „Kodálynak és a magyar népnek ajánlott” Magyar szimfóniájával kezdődő koncert második műsor-száma Erkel Ferenc és a belga hegedűvirtuóz zeneszerző, Henri Vieuxtemps/1820-1881/ 1837-ben, hegedűre és zongorára közösen komponált műve hangzott el Huszár Lajos zenekari átültetésében: Duo brillant en forme de Fantasie sur des airs hongrois Concertante Pour Piano et Violon/Briliáns duó, hegedűre és zongorára, fantázia formában, magyar dallamokra/. A szólista Szecsódi Ferenc, a régi, romantikus magyar muzsika egyik, akkor és később is főleg Hubay Jenő műveinek összkidása révén ismert kiváló előadója volt. Az Erkel-mű után Mozart B-dúr fagottversenyét és Weber Andante és magyaros rondó című, brácsa és fagottváltozatban is ismert kompozícióját adta elő Milan Turkoviæ, a világhírű horvát származású osztrák fagottművész, majd ezután Bartók Béla 1903-ban komponált Kossuth szimfóniája zárta a rendkívül igényes, szép és ihletett kivitelben megvalósított műsort, melynek Erkel műve is az egyik ékköve volt.

A mindez idáig legnagyobb szabású Erkel koncertre az 2010-es Európa Kulturális Fővárosi Évben, 2010. március 1-jén került sor, amikor is a Filharmónia Mester-bérletében az Erkel Ferenc által 1853-ban alapított Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara adott emlékhangversenyt, a nagy magyar zeneszerző születésének 200.évfordulója alkalmából.

A PTE Szigeti úti Aulájában megtartott, Dénes István által vezényelt koncert első felében Beethoven Goethe szomorújátékához írott Egmont kísérőzenéje hangzott fel, vélhetőleg pécsi bemutatóként, s a szabadság melletti szinte politikai demonstrációként is felfogható nagy hatású produkciónak méltó folytatása volt az Erkel legszebb zenéiből készített válogatás is. A Hunyadi László nyitány után a Bánk bán Petúr bortalát Perencz Béla énekelte remekül, a Dózsa György két részletét, a Jósno áriáját Wiedeman Barnadett, Dózsa esküjét pedig Fekete Attila, a kiváló operaházi tenor adta elő igazán lelkesítő erővel. A Hunyadi László Palotása után a Bánk bán Hazám, hazám áriája szólalt meg a Palló Imrének készített bariton-változatban, Perencz Béla pátosszal teli előadásában, majd a második felvonás fináléja, Bánk és Gertrudis kettőse, mely Fekete Attila és Wiedeman Bernadett izzóan drámai előadásában méltó zárása volt hivatalosan a koncert tematikus programjának. Az idegen zsarnokság elleni ellenállás szimbólumaként mindig erős érzelmi vihart kiváltó „királyné-gyilkosság” után két ráadás hangzott el: az 1. felvonás balettzenéjének csárdása, majd pedig Bánk Hazám, hazám áriája, immár eredeti, tenor hangfekvésben, Fekete Attila nagy hatású, igazán lelkesítő erejű, nagyszerű előadásában.

Mindemellett továbbra is csak remélni lehet, hogy Pécssett Erkel Ferenc nem túl nagyszámú művei rendszeresen repertoáron szerepelnek majd, s talán a Bánk bán és a Hunyadi László mellett egy-egy másik operája, vagy azoknak egy-egy részlete, legalább egy tematikus válogatás keretében megszólal pécsi előadókkal is. Az mindenestre biztató jel, hogy a Pannon Volán Bartók Béla Férfikara a bicentenáriumi Erkel-évben CD-re vette a nagy magyar zeneszerző férfikari műveit.

RAYMAN JÁNOS

A KOSSUTH BANKÓK NYOMÓLEMEZEI PÉCSI KIÁLLÍTÁSON

Az 1848-as forradalom eseményei hatást gyakoroltak a magyar pénztörténetre is. Elsőként megváltozott a magyar pénzek feliratának nyelve. A régi pénzen lévő, sok évszázados latin feliratokat a Habsburg uralkodók idejében a német váltotta fel. A Magyarországon vert fémpénzek magyar volta legfeljebb a szinte elrejtett magyar címerre és Patrona Hungariae ábrázolására korlátozódott. Gyakran ezt is igyekeztek elhagyni.

A Mária Terézia idejében megkezdődött osztrák papírpénzkiadás még inkább idegen volt. A bécsi Banco-zettelek, majd a beváltás megkönnyítésére szolgáló átmeneti pénzek, az Einlösungs-Scheiének és Anticipations-Scheiének esetében nem volt magyar felirat, legfeljebb esetenként, főleg néhány 1806 utáni címleten magyar nyelven is közölték a pénzjegy névértékét, és ugyanakkor a Habsburg birodalomban beszélt nyelvek közül még néhány nyelven ugyanazt. 1816 után az Osztrák Nemzeti Jegybank, majd a Kizárólagos jogú Osztrák Nemzeti Bank (Privilegierte Oesterreichische National Bank) papírpénzein 1848-ig, még ezt sem tartották fontosnak. Az 1848. április 7-én a király kinevezte a megalakult független magyar kormányt, amely pénzügyileg is függetlenné kívánt válni Ausztriától, de ezt a tárgyalások útján nem tudták elérni. Viszont pénzre szükség volt. Bécs nem volt hajlandó lemondani magyarországi bevételeiről. Például elrendelték, hogy a magyar bányatermékeket (veretlen ezüst és arany) Bécsbe szállítsák. Teljesen mellőzve és figyelmen kívül hagyva a megalakult magyar pénzügyminisztérium hatáskörét. Kossuth pénzügyminiszter viszont leállította a nemesfém kiszállítását és *„...rendelkezés történt az iránt is, hogy a nagybányai, oravicai és szomolnoki kerületből minden arany és ezüst készlet a körmöcbányai pénzverőházba haladéktalanul beszállíttassék. ...Intézkedés történt, hogy rögtön magyar köriratú pénzverő minták metszessenek, mihelyt készen lesznek, a magyar pénz azokkal veressék”* – írta Kossuth Lajos pénzügyminiszter 1848. április 20-án. Valójában sikerült is új, magyar nyelvű 1 és 3 krajcárosot verni rézből, és ezüsből készültek a 6, 10 és 20 krajcárosok. Bár az is kétségtelen tény, hogy a pénzforgalmat nem tudták kis mennyiségükkel megfelelően kiszolgálni. Még az első magyar nyelvű aranyforintból is vertek 53 000 darabot. Az egyébként is mélyponton lévő bizalom az osztrák bankjegyek iránt tovább romlott, mivel a bankjegyek „ércpénzre” történő átváltását a jegybanki szerepet betöltő Osztrák Nemzeti Bank az állandósult fémpénz hiány miatt egyre kevésbé tudta elvégezni. Ne feledjük, hogy ebben az időben a papírból készült pénzjegyek, valójában a törvényes fizetőeszközt, a fémpénzt, a nemes fémből vert fémpénzt helyettesítették. Sokáig Magyarországon nem is volt kötelező érvényű elfogadásuk, mert a magyar országgyűlés az osztrák bank papírkiadványát nem ismerte el pénznek.

Az új magyar kormány és Kossuth Lajos pénzügyminiszter úgy vélte, hogy a magyar papírpénz iránt talán nagyobb bizalomra számíthat, de egyébként is, mindenképpen szüksége volt pénzre. Ezért a pénzügyminiszter megállapodott a pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal, hogy a bank magyar bankjegyeket bocsát ki. Fedezetét tőkeerő hiányában kincstári utalványok kibocsátásával tervezték biztosítani. A ki-

1 kr 1848 előlap

1 kr 1848 hátlap

bocsátás elveit Kossuth így összegezte: „Ezen kincstári utalványok olybá tekinthetők, mint egy váltólevél, melyet az Ország magáról kiad, s melytől még 5 % kamatot is fizet. Ezen kincstári utalványok megvételére szólítom fel a nemzetet: kölcsön az, melyet az országnak adnak, s nem ajándok. Kölcsön, mellynek kamatja a vétel alkalmával előre kiadatik, a tőke pedig 3–6–12 hónap alatt visszafizettetik.” A rövidesen elkészült és forgalomba hozott kincstárjegyek többé-kevésbé betöltötték szerepüket, sőt bizonyos mértékig, mint szükségpénzek nem csak a bankközi, hanem a közönséges pénzforgalomban is részt vettek. A közhangulat szerencsére kedvezett ennek a vállalkozásnak. A lapokban is közzétették az eredményét, kik jegyezték kincstári utalványokat és milyen körülmények között élnek. Ezért gyakran érzelmes történetekkel is kiegészítették a híradást. Ugyanígy állandó híreket lehetett olvasni az önkéntes ajándékokról, amelyet kincstári utalvány nélkül ajánlottak fel a haza oltárán a honfiak és honleányok. A kincstári utalványok vásárlása és az önkéntes adományok, fedezetet képeztek az 1 és 2 forintos címletű bankjegyek kibocsátásához, amelyeket eredetileg 12 és fél millió pengő forint értékben szándékoztak kiadni. Először 1848. május 22-én nyilatkozott róluk Kossuth, majd május 25-én a Pesti Hírlap is közzétette, hogy az egy és két pengő forintosok gyártása megkezdődött, *”hat hét alatt azoknak forgalomba tétele meg fog indíttatni”*. A szerződést a bankkal június 17-én írta alá Kossuth, amelyet még a nádor is jóváhagyott.

1 pengő forint előoldal

2 pengő forint előoldal

A nyomtatás megszervezése

Az önálló magyar pénz megteremtésekor a fedezet és hitel megszerzése mellett a pénznyomtatás technikai feltételeit is és meg kellett oldani. Kossuthnak már ko-

rábban volt kapcsolata Landerer és Heckenast nyomdájával, amely a maga idejében korszerűen felszerelt nyomdának számított. Ebben a nyomdában zajlott le a márciusi ifjak sajtószabadságot jelképező sajtó-gépfoglalása, amikor a 12 pontot kinyomtatták. Kossuth Lajos pénzügyminiszter Landerer Lajost nevezte ki a felállítandó bankjegy és állami nyomda vezetőjének. Mellette ügyvezető igazgatóként tevékenykedett Conlegner Károly a később műegyetemi tanár, aki a fegyverletételig dolgozott ebben a minőségben.¹ A nyomda felszerelése, korszerű berendezések beszerzésével valójában csak külföldről volt lehetséges. Egy gyorsajítót Londonból, kettőt Bécsből hozattak. A vassajtók egy részét pedig a pesti hengermalom leleményes gépésze, Vankó Dániel készítette, akit ekkor szintén a nyomda szolgálatába állítottak. A nyomda céljára kijelölt pesti Károly kaszárnya épületében 1848 júniusában megkezdődtek a nyomtatás előkészületei. A nyomda vésnökei voltak Classohn Antal és Wachtler Fülöp (1816–1897). Mindketten közreműködtek a Kossuth bankók készítésénél. Sajnos munkásságukról és életükről alig tudunk ennél többet. A bankjegyek terveit a hagyomány szerint Tyroler József grafikus, réz- és acélmetsző rajzolta és egy részét rézbe is metszette.² Sajnos további részleteket a bankjegyek készítéséről nem ismerünk. Viszont Tyroler neve és munkái már ismertebbek. Pataky Dénes könyvében 53 metszetét szedte össze.³ Életrajzi adatai viszont sajnos Tyrolernek is igen szerények. Azt tudjuk, hogy bravúrosan bánt vésőjével, amelyet egy Liszt portré is ékesen bizonyít.⁴ Az akkor még joghallgató Than Mór (1828-1899), a később neves magyar festőművész is Landerernél dolgozott akkor. Érdeemes megjegyezni, hogy az első magyar postabélyeget tervezte. Sajnos csak terv maradt, viszont hasonlósága alapján valószínű, hogy a bélyegterv címerábrája került a 2 forintos pénzjegyre. A nyomdában mintegy kétszáz fő dolgozott. A bankjegyek alapnyomatait litográfiai eljárással készítették. A címletek betűi, a keretdíszítések és az aláírások viszont metszetekről készültek.

Kereskedelmi Bank két forintosai már augusztus elején megjelentek, majd szeptemberben az 5 forintos követte őket, októberben a 100 forintos államjegy és 1 forintos bankjegy is elkészült. 1848. december 30-án Percel Mór seregei Mórnál súlyos vereséget szenvedtek, január 5-én az osztrák katonaság bevonult Budára, ezért az országgyűlés Debrecenbe tette át székhelyét. Ide települt át a pénzjegynyomda is. A gépeket szétszerelték és csomagolták. Szolnokig vonattal szállították, de onnan 200 társzékérrel vitték a fontosabb gépeket és mintegy 20 ezer ív papírt Debrecen-

¹ Conlegner Károly (*Érsekújvár, 1812. okt. 18. †Bp. 1892. dec. 21.) Számtan és könyvvitel tanár. Tanulmányait a bécsi egyetem kereskedelmi tanfolyamán végezte. 1846-ban a József nádor Ipartanoda számtan és könyvvitel tanára. 1848–1849-ben a bankjegynyomda igazgatója. A nyomdát Debrecenbe is követte. 1857-től a József nádor műegyetem tanára, 1872–1873-ban rektora volt.

² Tyroler József (*Alsókubin 1822 †Pest 1854, más adat szerint 1855 ill. 1860 körül). Réz és acélmetsző. 1837-ben telepedett le Pesten, ahol rézmetszést tanulta. 1840-től keresett metszetkészítőnek számított Pesten. Több lapnak is dolgozott. Fontosabb művei voltak Kossuth, Petőfi arcképe, az első magyar kormány tagjainak arc-képe. Tervezte, és Wachtler Fülöppel és Classohn Antallal közösen metszette is a bankjegyek nyomólemezeit. 1852-ben egy feljelentés során házkutatást tartottak nála és a forradalom vezetőinek képei miatt néhány hónapig raboskodott a pesti Újépületben. 1854-ben kapta vissza működési engedélyét. Ekkor már beteg volt és fiatalon meghalt.

³ Pataky Dénes: A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig. Közoktatásügyi Kiadó. Budapest, 1951. 234–237

⁴ A metszetet a 1846-ban az „Ungar” című lap mellékleteként készítette, amelyet az előfizetők ajándékba kaptak.

100 pengő forint előoldal

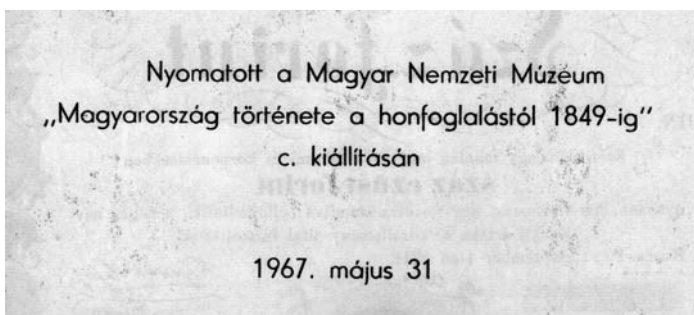
be. A nyomdát a református kollégiumban állították fel a helyi nyomdászok segítségével is igénybe véve. Kossuth is meglátogatta a pénzjegy nyomdát és a nyomdászokhoz ezekkel a szavakkal fordult: *„Önöktől függ most a haza sorsa. Pénz nélkül egyetlen hétig sem bírnók magunkat fönntartani. Az önök önfeláldozó munkássága teszi lehetővé részünkre a győzelmet, s a haza sohasem fogja elfeledni, hogy minő fontos szolgálatokat tettek önök a legváltóságosabb időkben néki!”*

Budát 1849. május 21-én visszavették az osztrákoktól és a bankjegynyomda is visszaköltözött. Bár három kézi sajtót hátrahagytak a pénznyomatás folyamatosága fenntartására. Június 6-án már ismét működni kezdett a nyomda Pesten. Csak az orosz katonai beavatkozás hírére kényszerült újra menekülni, mivel a kormány 1849. július 2-től Szegedre tette át működése színterét. Ismét 6000 mázsa felszerelést kellett csomagolni, amelyet vonattal Szolnokra, majd onnan hajóval Szegedre szállították. A nyomdát a szegedi várkapornában állították fel, ahol már csak három hétig dolgozott. Itt készültek az új formájú 2 forintos kincstári utalványok Kossuth Lajos kormányzó és Duschek Ferenc pénzügyminiszter aláírásával. Ezek már gyengébb minőségű papírból készültek.

Az országgyűlés utolsó ülését 1849. július 30-án tartotta. A bomlás már gyorsan lezajlott. A nyomda augusztus 1-én Aradra költözött, de ki sem tudtak csomagolni, Kossuth parancsára augusztus 4-én Lugosra indultak. Az augusztus 9-én lezajlott szerencsétlen csatavesztés Temesvárnál végzetes volt. A nyomda pedig már szinte állandóan költözködött és a személyzet pedig gyakran éhezett. A temesvári hírre visszairányították a nyomdát Aradra. Kossuth augusztus 11-én lemondott. Megkezdődött a menekülés. A nyomda és a személyzet egy része Facsét irányába, a hegyek közé vette útját, ahol a lesben álló mócok kifosztották őket. A többiek, akik visszafordultak, hogy Aradra menjenek, útközben értesültek a fegyverletételről. Ekkor a nyomólemezeket a nyomdagépek alkatrészeit a Marosba

Egy 100 frt-os emléknymat a régi géppel 1967-ből

Emlékpénz hátoldala

süllyesztették. Csak kevés maradt meg belőlük és került a győztesek kezébe. Ezekből néhány Aradon és Radnán érte meg a fegyverletételt. Egy német gyártmányú sajtót, mint jeles kiállítási darabot őriznek jelenleg is, amelyen valaha Kossuth bankót gyártottak.⁵

A Magyar Nemzeti Múzeum 1967 évi kiállítása alkalmával működő öreg gépen nem eredeti klisékkel dolgoztak, egy tényleges, kézzel sorszámozott 100 forintosról készült nyomólemezzel nyomtatták az emlékpénzeket és üres hátoldalára az erre utaló szöveget.

Néhány alkatrész Aradon került elő az egykori Ereky-múzeum tárgyai közül és ma a megyei múzeum őrzi. A Soborsinnél osztrák fogságba került nyomdászokat Pestre hozták és katonai bíróság elé állították. A hadbíróság gyakran súlyos

⁵ Ismét bankót nyom Kossuth Lajos nyomdája. (Budapest Magyar Nemzeti Múzeum) = Esti Hírlap, 1967. május 12.

börtönbüntetéseket is kiszabott. Schweitzer József nyomdász, mert bűne nem csak „hamis pénz előállításban és forgalomba helyezésben” való részvétel volt, hanem a hatóság szigorú tilalma ellenére kardot is rejtegetett, halálra ítélték és az októberi tömeges kivégzések alkalmával az Újépületben agyon is lőtték.

A kinyomtatott papírpénzek

A bankjegyek kiadásához tervezett fedezetet nem sikerült az eredeti tervnek megfelelően biztosítani. Ezért a Magyar Kereskedelmi Bank csak valamivel több mint 3 millió forintot nyomtatattatott ki 1849 januárig.⁶ A 2 forintos augusztus 14-én, az 1 forintos október 8-án került forgalomba. A keservesen összegyűjtött nemesfém fedezet 1849. januárjában a főváros elfoglalásakor az osztrákok kezébe került. A bukás után a fedezettel bíró bankjegyeket elvben visszaváltották. De elsősorban a szándékosan túl rövidre szabott határidő és késve érkező értesítések miatt, mindössze 298 275 forintot, alig 10 %-át sikerül átváltani az 1 és 2 forintos bankjegyeknek. Így a nemesfém fedezetet egyszerűen zsákmánynak tekintették. Például a komáromi polgárok évekig pereskedtek valójában eredmény nélkül, a visszaváltás elmaradása miatt keletkezett kárukért, mert a harcok miatt a visszaváltás híre sem érkezett el a várba, de ha érkezett volna, akkor sem tudtak volna a körülzárt városból az átváltás érdekében bármit is tenni. De ez a nevezetes két bankjegy volt az első magyar papírpénz. Mivel pénzkibocsátás kezdeti lépései közben a fegyveres összecsapás már küszöbön állt az osztrákokkal, 1848. július 11-én a magyar országgyűlés megszavazta 200 000 újonc állítását és 42 millió forint hitelt államjegyek kibocsátásához. Ezért bemutatjuk a kibocsátott és forgalomba hozott Kosuth bankók teljes készletét.

15 pengőkracjár	157 746 db	39 436 frt 30 kr
30 pengőkracjár	1 166 305 db	583 152 frt 30 kr
1 frt	865 816 db	865 816 frt értékben
2 frt	1 660 577 db	3 321 154 frt értékben
2 frt kincst. utalvány	299 939 db	599 878 frt értékben
5 frt	3 891 154 db	19 455 790 frt értékben
10 frt	1 912 974 db	19 129 740 frt értékben
100 frt	197 981 db	<u>19 798 100 frt értékben</u>
	Összesen	63 793 067 pengőforint

Mindebből annyit érdemes megjegyezni, hogy a visszaváltott 289 275 forint értékű 1 és 2 forintos bankjegyen kívül még a komáromi vár feladásakor kialakított komáromi városi szükségpénzek lettek 50 % étéken átváltva. A többi, több mint 63 millió forint értékű bankjegy, államjegy és különböző kiadású helyi alkalmi pénz elértéktelenedett. Ezért bizony sokan jutottak nehéz helyzetbe, sőt koldusbotra is. Természetesen nem csak a magántulajdonban lévő pénzek, hanem különböző közpénzek is ugyanúgy elértéktelenedtek és óriási veszteségeket okoztak.

⁶ 1849. január 8-ig 1.780 718 frt volt a fedezet, kiadtak eddig 3 777 220 frt értékben bankjegyet

Az osztrák pénzre való átváltás helyett, szigorú büntetések terhe mellett, a magyar pénzek beszolgáltatási kötelezettségét írtak elő. A beszolgáltatott „Kossuth bankókat” pedig közterületen, katonai fedezet mellett elégették. Péccsett először 1849. augusztus 11-én az osztrák katonaság a városháza előtt égetett Kossuth pénzeket.⁷ Majd égették még bankókat 1850. január 26-án, június 1-én, végül július 6-án is.

A nyomólemezek története

Aradot Damjanich János várparancsnok 1849. augusztus 17-én átadta az oroszoknak, akik az elfogott helyőrséget Sarkadra, Görgei fogoly hadához kísérték. Az orosz parancsnok pedig egy óra múlva a várat Schlick osztrák parancsnoknak adta át. Az ott hagyott hadizsákmányban találták az osztrák katonák a pénzsajtot és az ott maradt egyéb nyomdafelszerelést. A korabeli visszaemlékezés szerint meg is kezdődött a szabad rablás. Ki mihez hozzáfért, ami a magyar kormány tulajdonát képezte széthordták, vagy megsemmisítették. Az aradi várban viszonylag kevés nyomdai felszerelés volt. A nyomólemezekből is inkább a tartalékpéldányok maradtak, vagy a már elhasználódott, ezért feleslegessé vált nyomólemezekből valamennyi. Kerschek József postamester volt Új-Aradon és nem vaskereskedő, mint több helyen is leírták. De dohánytőzsdéje is volt, sóval és vegyes árukkal is kereskedett. Amint a magyarok elhagyták a várost, már másnap megjelent az üzletében két osztrák katona, hátukon kisebb zsákkal és Kerscheknének, Rajcsányi Máriának ócska ólmot kínáltak megvételre. Az asszony megnézte az ólomlemezeket, amelyekre rézlapok voltak forrasztva és felismerte, hogy ezek a magyar állam pénzjegyeinek nyomólemezei. Megmutatta férjének és bízta, hogy vegye meg. Ez meg is történt. Hamarosan köztudomásra jutott a szabadságharc gyászos vége, a Kossuth bankók hitelüket veszítették, sőt közhírré tették a bevonuló osztrákok, hogy a magyar pénzeket mindenkinek, súlyos büntetés terhe mellett be kell szolgáltatnia. A Kerschek család azonban nem akart semmiképpen megválni a becses ereklyéktől, ezért, hogy az esetleges kutatásokat valamelyest kivédjék, éjjel elásták a kliséket a kertben. Nem sokáig maradtak ott, mert biztosabb helyre akarták elrejtetni azokat. Éjjel kiásták a lemezeket, egy részüket megolvasztották, egy részt pedig szalma alá rejtve kivitték Galsára, ahol a szőlőhegyen kis présházuk volt, és a présház nyitott tűzhelyének lábába ásták el. Az elrejtett lemezekről a házaspáron kívül senki nem tudott. 1869-ben a férj meghalt és 1876-ban neje is követte, de halálos ágyán gyermekeinek elmondta féltve őrzött titkát. Kérte őket, hogy tartsák becsben, és őrizzék meg, hiszen nem volt csekély az a félelem, amelyet elrejtésükkor és utána is kiálltak miatta. Az örökösök kiásták és felvették a lemezeket, elosztották egymás között. Legtöbb Kerschek Gyula birtokába került, de néhányat a lánytestvérek is megtartottak. Kerschek Gyula halála után a klisék fiaira szálltak Gyulára és Gusztávra, akik már apjuktól szereztek tudomást a klisék kalandos sorsáról. Sőt arról is értesültek, hogy egy Schark nevezetű újaradi pintérmesternek is voltak hasonló kliséi, de ő is megolvasztotta azokat és néhányat

⁷ Náray János: Pécsi krónika 1848–49. = Baranyai helytörténetírás, 1973. 197. p.

Kerschek Józsefnek ajándékozott. Tehát valójában a féltve őrzött titoknak csak a rejtkehelye nem volt közismert, a klisék létéről többen is tudtak, vagy tudhattak. A megmaradt klisék a következők voltak: „Egy forint” és „Két forint” 2 db. „Öt forint” és „Tíz forint” feliratos rézmetszetek köröskörül díszes ornamentikával. 10 db. Utalvány „Két pengő forintra” és „Harminc krajczár” minden díszítés nélkül. Továbbá „Kossuth Lajos pénzügyminiszter” aláírásából két nagyságban 14 példány. A nagyobb a 2, 5, 10 és 100 forintosra, a kisebb a Kereskedelmi bank 1 forintosára szolgált. A „Rögler János bank pénztárnok”, aláírás az egy és két forintosra való, a „Völgyi Ferencz kincst. főpénztárnok” sajátkezü aláírását mutató metszet pedig az 1849 január 1-én kibocsátott 30 és 15 krajcárokra szerepelt. Végül két változat a pénzjegyeken lévő koronás államcímerből, összesen hat darab volt. Az egyik a 2 forintosra készített szinte teljesen egyenes oldalú csücskös címerpajzson a társországok címerével ellátott nagycímer a királyi koronával, amely valószínű Than Mór terve alapján készült. A másik címer mérete alapján az öt forintra készült. A Kerschek testvéreknek összesen 45 metszetük volt 1896-ban. A nyomólemezeket Kerschek Gyula és Gusztáv úgy írta le, hogy a metszetek vékony vörösréz lemezből készültek és egy vastagabb ólomlapra vannak forrasztva. A gépbe illesztés céljából az ólomlemezek oldala canellirozva van. Az ólomlapok erősen rongáltak, lyukasítások látszanak rajtuk, oldaluk is megnyomva, feltehetően a nyomdai felhasználáskor, összeillesztésük miatt. Az ólomlemezen lévő metszetek viszont mind tiszták és szabályosak, felületük egyenletes, duplum példányok tökéletesen azonosak.⁸

A nyomólemezek a pécsi kiállításon

1888. augusztus 11. és szeptember 9. között rendezték meg Pécsen az első regionális feladatot is betöltő általános kiállítást, amelyen az ipar és mezőgazdaság termékein kívül az oktatás, művészet is helyet kapott. A rendezést a Baranya megyei Gazdasági Egyesület vállalta magára. Pécsen akkor sem találtak olyan helyszínt, ahol a kiállítás minden résztvevője egy helyen lett volna elhelyezhető. Ezért több, egymástól távolabb lévő helyszínen kellett a bemutatót megrendezni. A mezőgazdaság területéről az állattenyésztés a huszárlaktanya istállóiban kapott helyet, a sertés-tenyésztési bemutató a pécsi hizlaldában. Az ipari termékek bemutatására az akkori Kert utca (ma Dischka Győző utca), a Gyár utca (ma Várady Antal u.) és Eötvös utca közti még beépítetlen térségében állították fel a kiállítók pavilonjaikat. Ez volt az „alsó” kiállítás. Az úgy nevezett „felső” kiállítás a Széchenyi téren, a belvárosi iskolában kapott helyet. Itt rendezték meg a női kézműipar, a közoktatás, a tanonciskola anyagának bemutatóját, ahol még a régészeti rajzok gyűjteménye és a képzőművészetek is helyet kaptak. Ebben az épületben, a művészeti és régészeti csoportban helyezték el a Kerschek Gyula tulajdonában lévő 1848-1849 évi papírpénzjegyek ólomlapra szerelt metszett rézlemez kliséit, a szabadságharc becses, soha nem látott emlékeit. A kiállítás katalógusában „KERSCHEK GYULA TEMESVÁR, az 1848-ik

⁸ Nyáry József: A Kossuth bankók clichéi = Egyetértés, 1888. augusztus 14. (225. sz.) Ugyancsak Nyárytól Kiállítási Étesítő, A pécsi általános mű-, ipar-, termény- és állatkiállítás hivatalos közlönye (Szerk. Feiler Mihály, Haksch Lajos, Lenkei Lajos és Várady Ferenc). Pécs 1888. augusztus 18. 6. sz. (összesen 22 szám jelent meg). A Kossuth bankók clichéi, mint Kerschek Gyula és Gusztáv vaskereskedők tulajdona, Temesvár, 1896. 8 oldal. (Teljesen azonos a Nyáry-féle szöveggel).

Kossuth bankók clichéi címlap

évi magyar papírpénz clichéi” címmel szerepel. A sajtóból az is megtudható, hogy a kiállított klisék mellett ugyanekkor, egy másik tárlóban a szabadságharc pénzeiből mutattak be egy gyűjteményt. 51. sorszámán Garay Antal bátaapáti lakos pénzgyűjteményét. Mivel a szabadságharc fémpénzeit túlzás lenne gyűjteménynek nevezni, nyilván a néhány fémpénz mellett, főleg papírpénzekből állt. Így a klisék mellett, a felhasználással nyomtatott bankjegyek, államjegyek és kincstári utalványok is láthatók voltak. Mivel Baranya térségében nem keletkeztek a szabadságharc idejében szükségpénzek, ezért nagyon valószínű, hogy ezekből akkoriban errefelé még gyűjteményben sem nagyon lehetett. Talán a szemfüles sajtó hírt adott volna róla. Azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy ez a szabadságharc pénzeit bemutató két kiállítási anyag akkoriban rendkívüli különlegességnek számított. Tudjuk, hogy a bukás után a rejtegetőket valóban súlyos büntetésekben részesítették. Tehát a bankók és a bankók nyomólemezeinek a rejtegetése is mindenképpen nagy kockázattal járt. Ezért a pécsi kiállításon való szerepeltetésüket is hazafias cselekedetnek tekintették. És a látogatók emlékezhetnek a negyvennyolcas időkre.

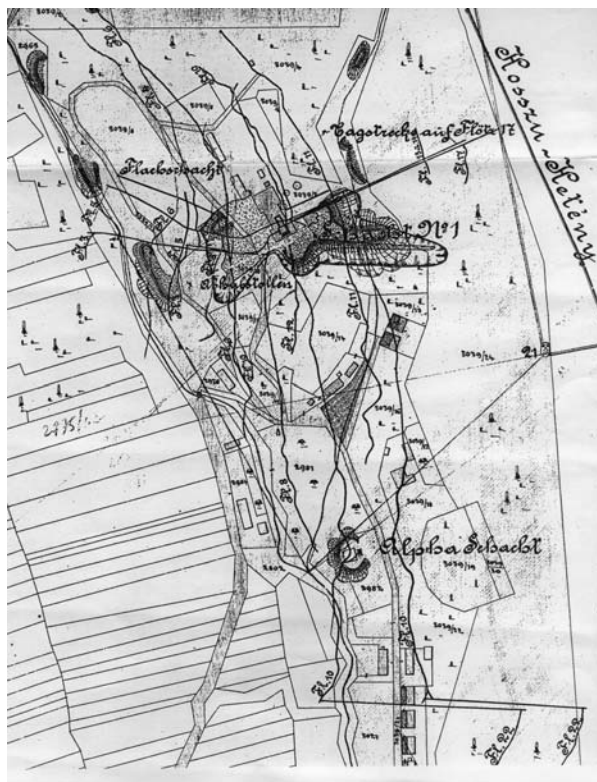
A VASASI BÁNYÁSZAT 1868-AT KÖVETŐEN

Az I. (a későbbi Thommen) akna mélyítése, a szén külszíni elszállítása

A Duna Gőzhajózási Társaság (DGT) 1868-ban benyomult Vasas község területére. Akkor már jól ismerte a pécsi szénelőfordulást, mivel a pécsbányai részt már 1852-től művelte. A pécsi és Pécs környéki vállalkozásait három kerületre osztották, amelyeket egy egységes bányagazgatóság irányított. Székhelye Pécs volt. A fő felhasználók a Dunán voltak elérhetőek, ezért a bányák megvételét követően vasút építését vették tervbe. 1854-ben elkészül a bánya-üszögi szárnyvonal 5,72 km hosszban, 1857-ben az Üszög-mohácsi fővonal (Mohács-Pécsi Vasút) 54,84 km hosszban és 1873-ban a Szabolcs-üszögi szárnyvonal 6,99 km hosszban. Így egyaránt elérhették az Osztrák-Magyar folyami és vasúti hálózatokat. Terveztek egy olyan szárnyvonalat is, amely a vasasi bányákat kötötte volna össze a az üszögi állomással. Később azonban a kérdést másként oldották meg. Vasason a budapesti tudományegyetem pécsváradi alapítványi uradalmához tartozó bányatelkeket vette át, Thiess Henrik esseni német bányabérlőtől. 1868-ban járt le Thiess-nek az egyetemmel kötött 10 éves bérleti szerződése. A DGT birtokába átment bányaterület 20 bányatelket ölelt fel, összesen: 2 119 217,199 öl területtel.¹ Ezek a következők: Claudius (125 887,441 öl), Bruck (107 481 625 öl), Emilia (102 795,564 öl), Friedrich (108 294,333 öl), Flórián (50 176,000 öl), Heinrich (112 465,388 öl), Hochender (100,352 öl), Johann-Nepomuk (121 481,472 öl) Ludovica (109 714,528 öl), Leopold (102 498,592 öl), Nikolaus (79 129,540 öl), Schenchenstuel (53 503 560 öl), Thiess (101 152,800 öl), Thadäus (124,544 öl), Vanda (111 888,560 öl), Franz (137 355,260 öl), Rudolf (106 847,990 öl), József (132 791,440 öl). A Franz, a Rudolf és a József bányatelkeket 1875. IV. 24-i adományozással kapta meg a DGT, 2 évvel később pedig az Elisabet, a Gizella és a Valéria védneű bányatelkeket, összesen: 1 308 044,050 m² nagyságban. (A felsorolt bányatelkekhez az 1950-es évekig még 6 határközt csatoltak 176 414,015 m² területtel.) A DGT azonban a bányatelkeket nem egyedenként művelte. A terület koncentrált bányászatához a vásárláskor már a terveket is elkészítette. A felesleges bányamezőket, nyitott tárókat felhagyta. A vasasi I.sz. aknát a DGT a bányatelek megszerzése után azonnal telepítette. Az avatása a ránk maradt írásos anyag alapján 1869-ben, amikor az akna már 193 m mély volt, történt meg. A régi térképek egyeztetése alapján az állapítható meg, hogy ezen a helyen, ahol az akna van, a felszíni rétegekben csak táróművelést folytattak. A tárókban a művelést egészen a napszintig végezték. Az 1970-es évek aknaudvari építkezésekor, az alapok ásásánál, nem egy helyen biztosított fejtési üregek kerültek a felszínre, amelyeket nagymennyiségű betonnal kellett betömedékelni. Írásos dokumentációval nem bizonyított, azonban minden jel arra mutat, hogy a vasasi I.sz. (volt Thommen, majd Petőfi)-aknát 1868-ban kezdték mélyíteni. Az avatásig eltelt kb. 16 hónapot az akkori

¹ Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest Közzoktatási Kiadóvállalat, 1952. 41. p.

aknamélyítési teljesítményeket figyelembe véve a 193 m-es aknamélység is - többek között - ezt a feltevést látszik igazolni. Arra nézve sem található utalás, hogy a gőzgép beépítéséig mivel mélyítették az aknát. A legkézenfekvőbb egy egyszerűbb gőzgéppel hajtott mélyítő vitla lehetett. A vasasi bányászkodásról szóló korábbi írásunkban bemutatott térképrészleten jól látszik a Schenchenstuel bányatelken mélyített akna és környezete.² Egy másik korabeli térkép részletén az I. sz. aknát lehet látni a környezetében hajtott vágatokkal. Az aknát a mélyítéskor fa keretácso-

A vasasi I. aknai (Thommen aknai) környék kb. az 1880-as években

latokkal biztosították. Négy részre tagolódott vagyis négyosztályos aknát építettek. Két-két csillét, párhuzamosan befogadó kasokkal rendelkezett. Két kas járt benne és fel volt szerelve járó és mű osztállyal. Az akna a 100 lóerős bobinás³ ikerdugattyús aknaszállító gőzgépét 1871-ben szerelték fel. Évi névleges szállítási teljesítménye 143 000 tonna lett. Ezzel a teljesítménnyel ill. szállítási kapacitással a vasasi szállítóakna a pécsi üzemek között a legnagyobbaknak számított.

² Biró József: A vasasi bányászkodás kezdetei. Pécsi Szemle 2010. tavasz. 70–79. p.

³ Bobinás szállító gép: olyan gép, amely nem egy dobra egymás mellé, hanem egymásra, egy tárcsára csévéli a szállítókötelet, amely ebben az esetben általában lapos kialakítású.

A vállalati bányatelkek helységek szerinti megoszlása⁴

Helység	Egyszerű bányamérték		Kettős bányamérték		Határköz	
	tulajdon	bérben	tulajdon	bérben	tulajdon	bérben
Pécs	3	4	48	7	21	5
Szabolcs	-	2	8	18	1	4
Somogy	8	8	14	17	9	13
Vasas	10	-	72	-	37	-
Összesen	21	14	142	42	68	22
Együttvéve	35		184		90	

A táblázat megmutatja a vasasi bányaterület jelentőségét a vállalaton belül. Az egyszerű, saját tulajdonú bányamértékű telkek 47,6%-a, a kettős bányamértékű, saját tulajdonú telkek 54,9%-a Vasason helyezkedett el. Kiemelték, hogy Vasas községben az egész kőszénterület a társulat tulajdonában van.

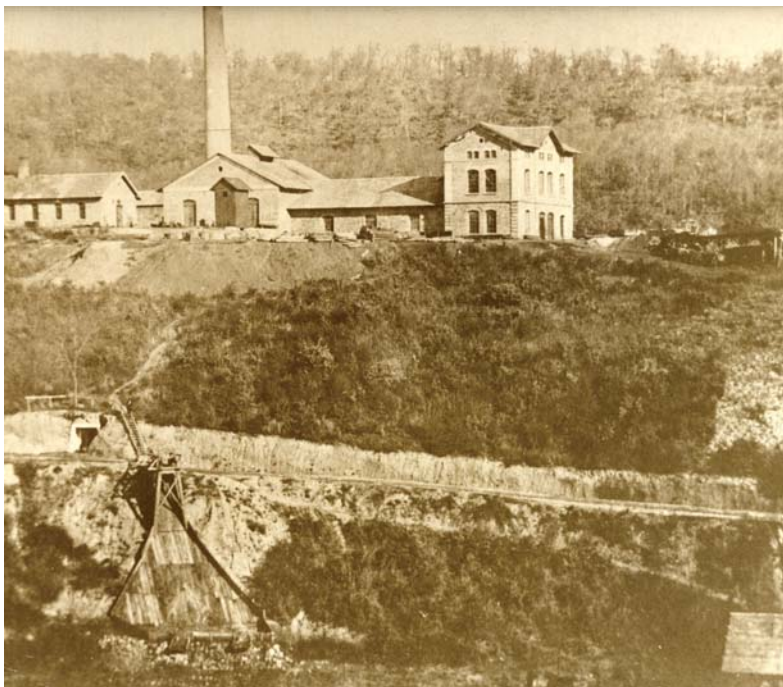
A területek vonatkozásában a következő megoszlásról tudósítottak

Helység	Saját telkek, m ²	Bérelt telkek, m ²	Összesen, m ²
Pécs	4851,8	842,0	5693,8
Szabolcs	775,8	1883,1	2658,9
Somogy	1780,2	2096,4	3876,6
Vasas	8099,8	-	8099,8
Összesen	15507,6	4821,5	20329,1

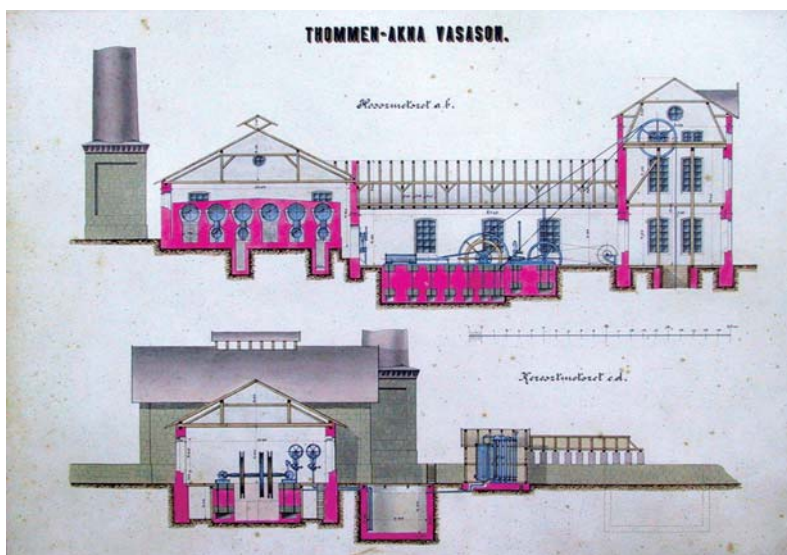
A saját bányatelkeken belül, a részarány 52,2 % volt. Vasas tehát a DGT potenciálisan meghatározó területe lett. Nem csoda tehát, hogy olyan aknkapacitást kívántak létrehozni, amely arányaiban közel megegyező termelést tett lehetővé.

A Thommen akna házat és környezetét meghatározta a gőzerő hajtás. Magas gyárkémenyt építettek, amely a nap 24 órájában füstölgött, hisz ez az erő működtette a bánya gépi berendezéseit, elsősorban a már említett aknaszállító gépet. A 81. oldalon látható fényképet, amely az 1871-es végleges gép telepítése, felszerelése után készülhetett jól kiegészítik az épületek metszetei a gépi berendezések megjelenítésével. A meddőt a képen látható fa „surrantón” csúsztatták le a völgy szintjére. A széntermék bányából való kihozása tehát a kor technikai szintjén megvalósult. A termék elszállítása viszont sokáig akadályozta a kapacitás teljes kihasználását. A vasasi szenet ugyanis, mivel vasúti kapcsolata nem volt szekerekkel kellett elszállítani kisebb részben a fogyasztókhoz, illetve a Rucker aknai átrakó állomásig, ahonnan pedig a már a Szabolcs tárón vitték tovább.

⁴ Az I. cs. k. szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti Kőszénbányái, 1894. A társulat ismertető anyaga „A magyar orvosok és természetvizsgálók XXVII. vándorgyűlése tagjainak.”4–5. p.

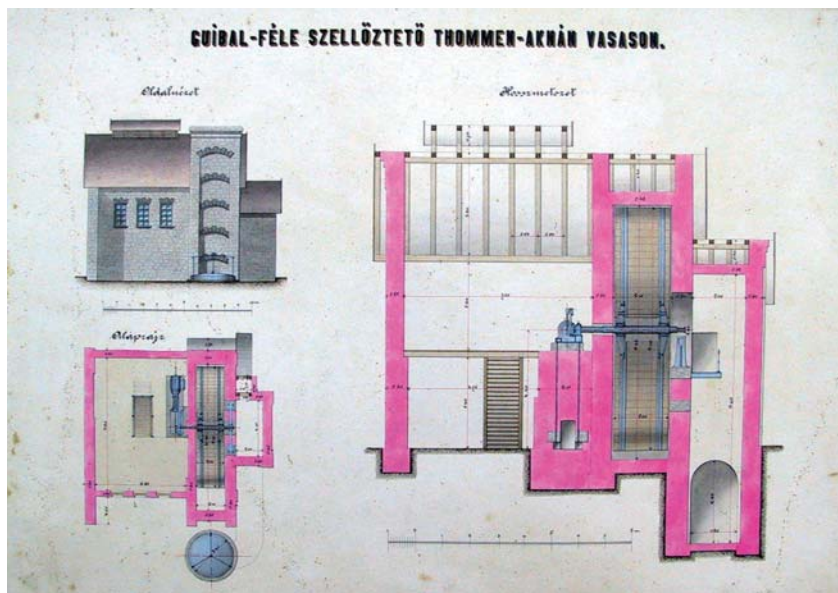
Thommen akna a gőzgépes aknaszállítás idején

Thommen akna szállítógépházának metszetei

Vasas Felső Flórián telep a kötélpályával

A Guibal szellőztető elhelyezése, metszetei

Végül nem a vasúti összeköttetést, hanem függőkötélpályát valósítottak meg. A 3250 m hosszú kötélpálya csak 1893-ra készült el. Vasasról a Rücker aknai átrakó állomásig szállította a szenet. A kötélpálya melletti Felső Flórián lakótelep csak 1920 körül épült. A lakótelepről az üzemi vezetők akkor már percre pontosan értesülhettek a bánya és a szállítás zavartalan működéséről, az esetleges üzembiztonságról. Ez a függőkötélpálya szolgálta egészen 1961. jan 10-ig a vasasi bánya szenének elszállítását. Egy idő után megszervezték, hogy visszafelé a bánya faanyagigényét hozta Rücker aknáról.

Kisegítő létesítmények, gépek

A szállító akna mellett a bánya légellátása érdekében a szellőztetést is meg kellett oldani. 1869-ben elkészült egy kis átmérőjű ($D=3,16$ m) téglafalazatú légakna,⁵ amely egészen 1926-ig az Új Thommen légakna (K-i akna) üzembe állásáig ellátta ezt a feladatot. A légaknára Guibal-féle villamos szellőztetőt építettek, amely szívó szellőztetés mellett 50 mm depresszióval, percenként 2000 m³ levegőt szállított. A villamosítás előtti időszakról nincs adat. A 20. század eleji nagy rekonstrukciókig ez volt az egyetlen igazi légakna, mely több szintet kötött össze, a többiek csak az első szintekig mélyültek, utána léggurítókön történt a szellőztetés.

A II. sz. aknát (későbbi nevén Wiesner aknát), az I. sz. aknától két kilométerre D-re, 1871-től mélyítették le 100 m mélységre. 1873-ban szerelték fel bobinás iker-szállító gőzgéppel. Vele az lehetett a cél, hogy a későbbiekben, mint peremi légakna segíti a D-i terület szellőztetését és szerepe lehetett volna ugyanezen rész szénvagyonának kitermelésében is. Az itteni települési viszonyok viszont nem voltak olyan kedvezőek, mint az I. sz. akna környezete. Meredekebb dőlés és vékony telepek jellemezték itt a széntelepeket. Ezt állapította meg Böckh János is, aki ehhez a vonalhoz közel a hosszúhetényi Szt. Miklós bányatelepi kutatásokról írt szakértői jelentést⁶ és arra is rámutatott, hogy itt a rétegek csapása változást mutat.

A gőzgépek decentralizációt valósítottak meg hisz minden üzembn a szükséges erőgépeket helyben kellett letelepíteni. A villamosítás jelentett ebből kiutat.

A DGT korán felfigyelt a villamosítás előnyeire. 1892–93-ban több szerző megállapítása szerint is a vasasi Thommen aknánál két db. villamos generátort állított munkába. Ez azonban valójában az aknaüzemhez tartozó Wiesner aknánál nyert felszerelést, de ez még csak kis teljesítményt képviselt. Egy primer és két szekunder dinamó működött. A primer dinamó 47,5 amper áramerősség mellett 150 V-on szolgáltatva az energiát. Ennek ellenére táplálta a Thommen aknák villamos hálózatát (egy föld alatt felállított szivattyút, egy szélnekűlönítő és egy felhúzó gépet, valamint 29 db izzólámpát) és a Somogyon működő bányákat. Mindkét helyig villamos vezetékeket építettek. A vízemelést előtte, mint a Társaság minden más aknájánál gőzzel hajtott nyomószivattyúk végezték. A generátorok 1913-ig

⁵ Mendly Lajos: Mecseki Szénbányák Fa Pécsi Bányászati Üzem. Vasas bánya megszüntetésének műszaki engedélyezési keretterve. Bányatörténeti ismertető. Kútforrás Kft. Pécs, 1993.

⁶ Böckh János: Rövid közlemény a Baranya megyei Vasas és Hosszúhetény közt fekvő Rosenfeld Bernát bécsi lakos tulajdonát képező liászbéli kutatási területről = Földtani Közöny. Harmincadik kötet. 1900. 255–261. p.

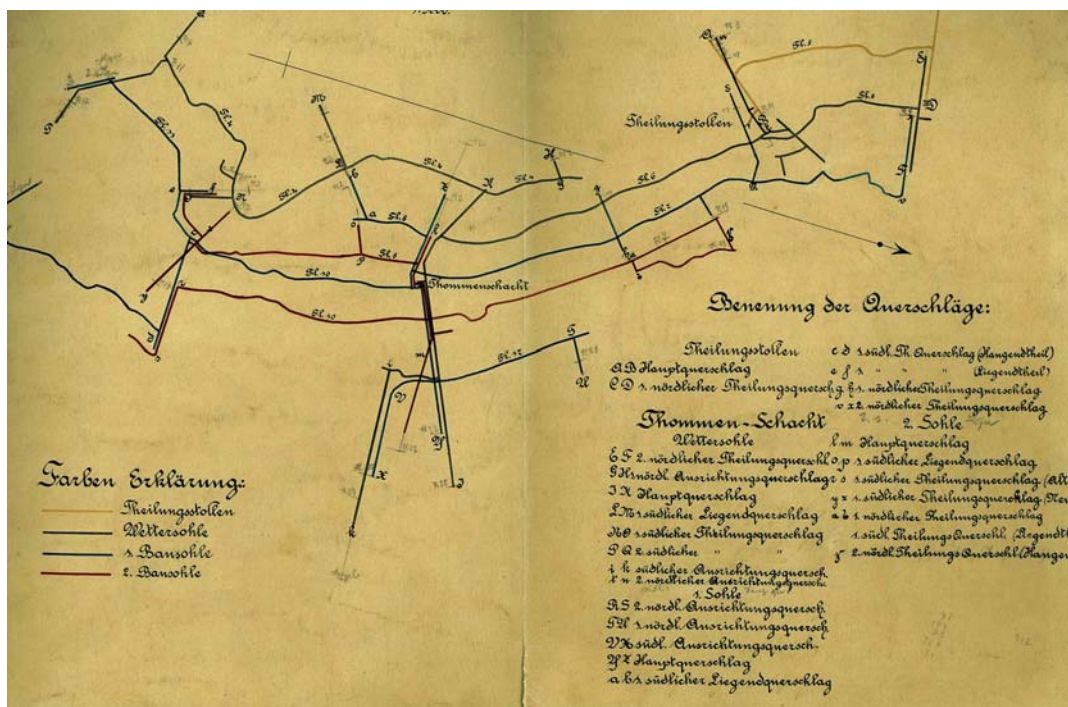
működtek, amikor már az központi villanytelep vette át a feladatot.⁷ A Társaság 1892-re létrehozta a saját 34,3 km hosszú telefonhálózatát, amelynek központja András akna volt. A vasasi rész 15,9 km-t fogott át.

Feltárás, előkészítés, fejtés, bányabeli szállítás

A bányauzem életében ez lehetett az egyik legizgalmasabb időszak, hisz fel kellett építeni egy termelő üzemet és mellette azért bizonyítani is illet, hogy a befektetett tőke nem vész kárba, mert már értékesíthető szenet is termelnek. Egy üzem beindítását a szakma ma is legalább hat-hét évre becsüli. Fokozottan így volt ez akkor, amikor a vágathajtásokhoz még csak nyers fizikai erőre és robbantásokra alapozódhatott. A robbantási munkát pedig az időrabló kézi fúrás lassította. A sűrített levegővel működő fúróalapácsokat csak később vezették be. Az általános módszer a feltárásnál az volt Vasason, hogy az aknarakodókról kiindulva a valahol a széntelepes összletben egy jobb megtartású fekvő telepben a rétegek csapásvonalát követve az egymástól 50 m-re létesített szinteken fekvő vágatokat hajtottak ún. dupla trapéz szelvényben, amelyben két vasúti pályát építettek az egyiket a mező felé, a másikat a szállító akna felé haladó vonatok számára. A vonatokat a bányába levitt lovak vontatták. A vonatot általában „lóvezető” és „fékes, vagy bremszes” kísérte. A fekvő vágatokból az aknák vonalától (a főkeresztvágat vonala) 250-300 méterenként a csapásokra merőlegesen keresztvágatok harántolták a kőzet és szénrétegeket. A felső szinteken ez fekvő- és fedő irányban is megtörtént, amelyeket jól lehet a korabeli bányatérképeken követni. Az is látszik, hogy a vágatokat a telepeket követve hajtották. É-on a 4. keresztvágatig, D-en a harmadig keresztvágatig jutottak el. Még nem történt meg a Wiesner aknával történő összelyukasztás. Szonntag József szerint Hantken Miksa 1878-ban a következőket írja a pécsvidéki bányaművelésről.⁸ „A keresztvágatok kettős vágánnyal bírnak. E vágatok méretei: főteszélesség 1,9 m, talpszélesség 2,5 m, magasság 1,9 m. Az alapközlék szintén oly magasak, de csak 1,6 m szélesek. Az emelkék (gurítók) 1–1,5 szélesek és a telepen hajtatnak. A keresztvágatok kiválóan fontos és nagy nyomásnak kitett helyeken beboltoztatnak, különben pedig, mint a többi vágatok cserfa ácsolattal biztosítatnak. A fejtési helyeken alkalmazott ácsolat a kőzet szilárdságához képest vagy egyszerű támfa, vagy pedig ajtóácsolat. A szénképződmény a liasz legalsó osztályába tartozik és 25 művelésre való széntelepet tartalmaz, melyeknek főcsapása DNy–ÉK és dőlésük 30–50° DK-i. A 25 széntelep közül 20-nak átlagos vastagsága 0,4–1,5 m és 2–3 m. Helyenként a XI. számú széntelep 12 méter vastagságot is elér... A mellékkőzet bitumen tartalmú pala, homokos pala vagy homok. A szén általában laza és könnyen szétmorzsolható s ennél fogva kevés darabos szenet ad...” A művelésre érdemes telepek száma valóban húsz felett volt, amelyeket a fekvőtől kiindulva beszámoltak. A rétegeket azonban nem mindig lehetett beazonosítani, ami állandó problémája maradt a mecseki szénmedencének. A kiválasztott telepben, amelyik kezdéskor mindig az ismert legtávolabbi telep volt elkezdődhetett

⁷ Babics... i.m. 1952. 46. p.

⁸ Szonntag József: A vasasi kőszénbányászat száz éve. Kézirat, 1968. 41. p.

Thommen aknai térkép kb. 1875–80-ból

a széntelep fejítésre történő előkészítése. Ez úgy történt, hogy a keresztvágatokból a szállító (alsó fejtési emelet) és a légszinten (felső fejtési emelet) kihajtott csapasírányú vágatokat hajtottak a bányahatárig, a keresztvágati pillérig, vagy a természetes határig (vetőig, eruptív benyomulásig, elmeddülésig). A határon és tőle 30–50 méterenként a telep dőlésirányában gurítókat képeztek ki. Ez területtől függően 30–50 fokos is lehetett. Az északi területen a kisebb, délre a nagyobb dőlés volt a jellemző. Ezt követően a két szint között a gurítókból kiindulva, osztóvágatokkal pilléreket alakítottak ki. A határon elhelyezett gurítóból kezdték a fejtést a legfelső pillérben, majd előrehaladás után lépcsőzetesen folytatták az alatta lévőben. A pillérekben a haladó homlok főtéjét és homlokát a rajz szerint a homlokkal párhuzamos ácsolatokkal biztosították. Ezek távolsága nem lehetett több, mint 1-3 favastagság. Gyenge fedő esetén széldeszakkal akadályozták a főte kipergését, ill. a homlok bedőlését. A hátféjtési részen is széldeszka palánk óvott a leszakadt kövektől. A rajzon nincs fapillér, tehát összenövesztést alkalmaztak, amelyet lassítottak a szénből kiválogatott meddőkőzet berakatok is. Természetesen a levegőt az alsó, behúzó szintről a felső, kihúzó szintig úgy irányították, hogy minden fejtési munkahelyre jusson friss áthúzó levegő. Ezt légajtók és légpalánkok építésével érték el. A termelvényt a homlokok dőlésirányában fém csúszdában csúsztatták le az alattuk levő osztóig. Ott vagy talicskával, vagy ún. fa kis csillével (kutyával), továbbíthatták

vagy ez előttük már kialakított szállító gurítóba, ahol szintén csúszdákon került le a szén a szállító szintre, vagy visszafelé a követő homlok szállító csúszdájába. Ebből a pillérfejtéses módszerből fejlődhetett ki a tipikus mecseki talppászta fejtés, azzal, hogy a közbenső osztókat – amiket a nagy nyomás miatt nehéz lehetett közlekedést, szállítás biztosító állapotban fenntartani idővel elhagyták és a pillérek követési távolságát egy fogáshosszra szűkítették, ill. több más, a biztonságot növelő eljárást is bevezettek (fa pillérek a homlokkal párhuzamosan és maradó pillérek a hátfejtésben, összekötő keresztácsolatok stb). Ekkor már egyszerűbb volt a tört homlokon végigvezetett csúszdában a szenet egyenesen a szállító szintre juttatni. Természetesen a készlet leadása a csúszdában, különösen 30 fok feletti dőlésnél annyira felgyorsulhatott, hogy a homlokon dolgozók testi épségét is veszélyeztette, ezért ilyen esetben lassító, vagy tároló padozatokat építettek fából és deszkából, és egy megbeszélte időpontban engedték le a szenet, amikor a bányászok megfelelő védelmet alakítottak ki maguknak. A már említett 1894-ből származó tanulmány egy egyszerűsített rajzot is mellékel a leíráshoz a nem szakember olvasók részére.⁹ Mindebből látható, hogy a szén kitermelése még akkor sem volt könnyű, amikor ideális körülmények voltak. Az ideális körülmények viszont szinte sehol nem álltak fenn. A vágathajtásokat vetők telepfoltonosságai megszakítások, gyűrődések tették problémássá. A szén jövesztését meddőbeágyazások, vulkáni kőzetek benyomulása, a szén elkocszosítása nehezítette. Ugyanezek a szabályos fejtési táblák kialakítását is gátolták. Ismét Hantken Miksától származik az alábbi idézet: „A szennyezés laza minőségénél fogva, nagyobbként a csákánnyal való közvetlen lefejtés, ritkábban – és pedig a szilárdabb IV., VI., XVIII., XX. telepeken – a feküben kidolgozott rés segélyével vagy a fedőbe illesztett furlyuk segélyével eszközöltetik. Különben a repesztő munka csak az aknák mélyesztésénél, keresztvágatok hajtásánál alkalmaztatik [...] Az alapközléken és keresztvágatokban a szén fából készült kocsikban, vasúton emberi erő igénybevételével –, a főszállító közléken pedig lovak segélyével szállítatik rendeltetési helyére. Az aknaszállítás kizárólag gőzgépek által eszközöltetik [...] A szén nagy hajlandóságot mutat az öngyulladásra, minélfogva gyakori a bányaeégés, mely azonban azonnali elgátolás által könnyen elfojtható. Az elgátolt égési helyek rendszeren már egy év múlva megnyithatók.” Ebből tehát alátámasztást nyert a robbantás nehézsége, a szén jövesztésének módja, az alapvágati, alapközlei, a hártvágati és fekü fővágati lószállítás. A fa felépítményű csillékbe 5,5 mázsa szenet lehetett betölteni. Vasason a szállítás a 20. század második feléig 488 mm-es nyomtávon történt. A termelés mennyisége, az alkalmazott létszám és az egy főre eső teljesítményről a közölt táblázat évenkénti bontásban ad tájékoztatás. Az adatok tanulmányozása alapján megállapítható, hogy a bánya felépítése, termelésbe vonása nagyjából tizenegy évig tartott, vagyis 1877-ig. Ezalatt csak annyi szén leszállítása történt, amely a vágathajtások során gyűlt össze. Ez éves átlagban alig haladta meg a négyezer tonnát. Még további hét évre volt szükség, amíg valószínűleg elérték a szállítási korlátot, ami nyolcvanezer tonna körül mozgott. Az első időszak

⁹ Az I. cs. k. szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti Kőszénbányái, 1894. A társulat ismertető anyaga „A magyar orvosok és természetvizsgálók XXVII. vándorgyűlése tagjainak”.p.27.

Időszak	A vasasi termelés	Átlagos fizikai munkásállomány	Teljesítmény
év	tonna	fő/év	t/fő/év
1868	2 000	100	20
1869	2 800	130	22
1870	4 500	230	20
1871	7 600	290	26
1872	10 543	360	29
1873	5 254	259	20
1874	4 550	201	23
1875	2 819	123	23
1876	3 081	97	32
1877	4 504	132	34
1878	37 836	307	123
1879	30 844	383	81
1880	51 623	369	140
1881	44 967	355	127
1882	45 005	387	116
1883	60 371	422	143
1884	81 156	413	197
1885	89 637	407	220
1886	72 991	372	196
1887	76 560	442	173
1888	79 659	442	180
1889	74 558	414	180
1890	84 108	404	208
1891	93 323	454	205
1892	25 959	524	50
1893	26 013	525	50
1894	71 113	662	107
1895	90 142	779	116
1896	90 446	850	106
1897	111 327	512	217
1898	119 280	522	226
1899	112 400	512	219
1900	125 438	525	239

egy főre eső teljesítményének állandósága is ezt bizonyítja. Éves átlaga 22 tonna volt vagyis ennyi lett az egy fő által kitermelt mennyiség. A létszám természetesen nagyobb változást mutat, hisz a kőben hajtott vágatok mennyiségének növekedése magasabb létszámot és kiszolgáló személyzetet igényelt.

A következő termelési ugrást már a kötélpálya megépítése tette lehetővé. A DGT-nek a vasasi bányaterület megszerzése után bővíteni kellett a bányamunkás állományát. A szakembereket a monarchia területéről idegen bányákból toborozták. Az állomány megoszlása a korabeli statisztika szerint a Társaságon belül: 74% belföldiek, 11% csehek és morvák, 7% vendek (Krajnaiak, Stíriaiak, Karinthiaiak), 3% felső magyarországi szlávok, 3% ausztriai németek, 2% németek, olaszok, szerbek, lengyelek, horvátok stb. A kisegítő állományt helybeliek, ma kétlakinak nevezhető falusiak alkották, akik gyakran cserélődtek a keresleti helyzet szerint. A belföldiek nagyobb része német anyanyelvű volt. Munkabeszüntetések 1882-ben és 1893-ban fordultak elő. Időtartama kb. két hét volt. Követeléseiket nem teljesítették. A szervezők önként távoztak. Elbocsátásokra – a Társaság szerint – nem került sor.

Szociális állapotok, egészségügyi viszonyok, balesetek

A terület megszerzése után a Társaság biztosította dolgozóinak a letelepedési, lakhatási feltételeket. Bizonyára felhasználta a régi Alfa akna környéki telep házait is, de lakásépítésekbe is fogtak. 1871-ben már 26 ház 70 lakásában 256 lakos élt. A telep ezen kívül rendelkezett még vendéglővel, kórházzal és kereskedelmi egységgel (magazinnal).¹⁰ Az 1894-évi Társasági anyag pedig már 34 házat, iskolát, élelmiszertárat és kórházat említ. De állt már két iroda és rendelőszoba is. A Wiesner akna alatti Parcsin völgyben víznyerő kutat építettek a telep és bánya ivóvízzel történő ellátására. Ez a kút még ma is használható, a futballpályát öntözik a vízzel. Az említett Társasági tanulmány szerint: „Azonfelül a vasasi munkások részére a Victoria bányatársulat tulajdonát képező hosszúhetényi telep (10 ház, 38 lakással) a hozzá tartozó földekkel és legelővel együtt bérbe vétetett. Majdnem mindegyik lakás konyhakerttel és gazdasági épületekkel van ellátva az eleség elhelyezésére és háziállatok (disznók, kecskék, baromfi stb.) tartására.” A bérbevétel egy rendelkezésünkre álló levél szerint 1892-ben történt.¹¹ A bérbe vett épületek állapota miatt azok felújításra szorultak. A rendbehozatalukat – a levél alapján – körülbelül 2500 forintra becsülték. A távolabb lakó munkások részére hálótermet rendeztek be. Ők csak a hétvégén mentek haza. A telepek tisztítását világítását, őrzését, az utak karbantartását a Társulat vállalta magára, csak úgy mint az egyházi illeték fizetését. A templom még nem épült meg. Hirdre jártak istentiszteletre. A munkaidő a bányában dolgozók nagyobb részénél 8 óra, kisebb részükénél 12 óra volt. A külszíniek munkaidejét szintén 12 órában állapították meg. Munka után az üzemben a bányászok részére már fürdési lehetőséget is biztosítottak. A Társulat bányatársulácai tevékenységével már korábban részletesen foglalkoztunk.¹² A bányánál dolgozók részére a bányaműveléshez nem használt földterületekből mérsékelt áron szántóföldeket, szőlőket és réteket csekély díjért adták bérbe.

¹⁰ Pilkhoffer Mónika: Bányászat és építészet Pécsen a 19-20. században. Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány és a Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2008. Pécs. 114–115. p.

¹¹ 2791/1892. június 9. Wiesner bányaaigazgató (DGT) levele Von Ziemfeld bányagondnoknak (Victoria Társaság) Váraljára. A Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány gyűjtése.

¹² Biró József: Bányatársulások, bányatársulások a pécsi szénbányászatban. Pécsi Szemle. 2008. nyár. 40-47. p.

A más bányaterületeken szokásos bányász betegség (anchylosztomiámázis), a bányászszály nem fordult elő. Egy Brennbergbányáról betelepültnél állapították csak meg, 1894-ben. Gyakori volt viszont a kötőhártya gyulladás. A betegség okát az adott időszakban nem sikerült megtalálni. Babics András kiemelte az ebben az időszakban gyakori maláriás megbetegedéseket, amely azonban a 20. századhoz közeledve fokozatosan csökkent. Közre játszhatott ebben a vízrendszerek rendezése, pl. Vasason a Parcsin patak tisztítása. A Wiesner telep növekedésével a szennyvizeket – zárt csatornarendszerben – ebbe vezették bele. Karbantartása emiatt is elengedhetetlen lehetett. (A 2009-évi vasasi szennyvízvezeték kiépítéséig nagyrésze működő állapotban volt). Az 1873-ban alapított vasasi iskolának, a kilencvenes évek elején 146 hétköznapi iskolai tanulója két tanteremben oktatták. Az iskolához tartozott még egy tornatér és egy iskolakert. Az oktatást három tanító és egy kézimunka tanító végezte.¹³ A baleseti helyzetre Vasason, az ezredfordulóig még kedvezően hatott, hogy a bányászati műveletek a felszínhez közel folytak, ahol a metángáz veszély még nem volt olyan szintű mint a mélyebb szinteken. Gázkitörés nem fordult elő. A vállalati anyag évente egy két halálos balesetet említ. 1979 és 1900 között a DGT-nál – éves átlagban – 4,2 halálos baleset történt, ami bányaterületenként 1–2 esetet jelenthetett. Gázrobbanás nem történt, sőt tagadták azt is, hogy a bányabeli por kedvezőtlen hatása károsodást okozna a bányászoknak, ill. a külszíni osztályozást palaválogatást végzőknél. Ennek aránya a gépi fúrás (a 20. század első évtizede) után nőtt meg lényegesen, hisz akkor a légöblítéses fúrást alkalmazták, amely rendkívül nagy porképződéssel járt. A megbetegedések között,¹⁴ társasági adatok alapján, a légzőszervi 11,2%-al, a reumatikus megbetegedések 13,4%-al, az emésztőszervi megbetegedések 11,2%-al voltak jelen. Előbbiek a bányabeli klímával és a fürdés utáni megfázásokkal voltak kapcsolatosak, az emésztőszervi bajok viszont a szegényes és helytelen táplálkozással függtek össze. Az időszak vasasi vezetőiről keveset tudunk. A Victoria Társaság és a DGT közötti tárgyalások jegyzőkönyveit, ill. a DGT leveleit általában a vállalatvezetés képviselője, igazgatója írta alá. 1873. július 29-én: Hnilicska Antal bányagondnok (Vasas?), 1873. július 29-én: Maas Leó Bernát DGT igazgató, 1892. június 9. Wiesner Rajmár DGT igazgató, 1892. július 29. Wiesner Rajmár DGT igazgató. Egy Szt. Miklós bányatelek engedélyezésével kapcsolatos térképen szerepel Gianone Virgil 1885-ben Selmezbányán végzett bányamérnök, akinek életrajzából ismert,¹⁵ hogy 1900-tól Vasason bányagondnok (bányaüzem igazgató) minőségben teljesített szolgálatot.

¹³ Az első cs. k. im. ...1894. 48-51. p.

¹⁴ Babics András 1952. ...im. 92. p.

¹⁵ Baranyai Pál: Gianone Virgil (1872-1951) bányamérnök a Mecsek Egyesület igazgatója. In: Baronek Jenő szerkesztésében. A Mecsek Egyesület Évkönyve a 2006-os egyesületi évről. Mecsek Egyesület, Pécs. 2007.12-22. p.

NÉMETH ZSOLT

BUDAY LÁSZLÓ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

1873. október 27-én született Pécsen. A család Baranya megyei nemesi ősökkel büszkélkedhetett, bár apja már mérnökként dolgozott. Iskoláit egészen 1891-ig, az érettségiig szülővárosában végezte, ezt követően a Budapesti Tudományegyetemre iratkozott be, ahol jogot tanult. Tanulóéveiben semmi nem utalt olyan irányú érdeklődésre, ami megelőlegezte volna későbbi hivatását, tehetsége viszonylag korán az irodalomban mutatkozott meg. Már 15 éves korától közöltek tőle a lapok verseket, 1894-ben önálló verseskötete jelent meg, egy évre rá pedig kiadták „A reformátor” című regényét. Joghallgatóként folyamatosan dolgozott külföldi lapoknak és segédszerkesztője volt az Ország-Világnak.

A „nagy századforduló” időszakában az egyetemista Buday ott forgott a pezsgő és nagyvilágias Budapest irodalmi életében. Lehetett volna mellékszereplője Krúdy, Bródy Sándor vagy Szomory Dezső valamelyik írásának vagy éppen az életüket körülölelő anekdotakincsnek, de beléphetett volna akár Babits Halálfiú című regényébe is. Ma már rekonstruálhatatlan, milyen impulzusok, élmények, vonzások vagy taszítások hatására szakított a kávéházak, irodalmi szerkesztőségek léha, számtalan tehetséget nyomtalanul elnyelő – másokat meg kétségtelenül halhatatlan emlékévé tevő – világával és kötelezte el magát egy olyan tudománynak, ami akkoriban sem számított a legnépszerűbb karrierpályák közé – és lett statisztikus. Az életre szóló döntés 1896-ban már egészen bizonyosan megszületett, hiszen ekkor lépett a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal állományába, „cserélte fel a szépíró könnyed tollát a statisztikus boncoló késével”, ahogy Thirring Gusztáv írta róla halálakor, 1925-ben. A jog- és államtudományi doktorátust 1897-ben szerezte meg és ugyanebben az évben letette a statisztikai szakvizsgát is. Későbbi pályája szempontjából az sem lehetett közömbös, hogy szorgalmára, kiváló szervező tehetségére az a Vargha Gyula figyelt fel, aki 1901 és 1914 között betöltötte a statisztikai hivatal igazgatói posztját. Munkásságának ebben az időszakban elsősorban társadalomstatisztikai kérdésekkel foglalkozott, ami ekkoriban még fejletlen ága volt a hivatalos statisztikának, így a betegsegélyező pénztárakkal, a törvénytelen születésekkel, az öngyilkossággal, felekezeti statisztikával és az anyakönyvi reform kérdéseivel és hatásaival. (1895-ben váltották fel Magyarországon az addigi egyházi anyakönyvezést az állammal.) Pályája töretlenül emelkedett. Vargha Gyula leköszönését követően 1914-ben kinevezték a hivatal aligazgatójának. Mivel az új elnök, Hajdú László hivatali ideje hirtelen halála miatt csupán 2 hétig tartott, 1914. augusztus 1-jén, mindössze 41 évesen őt bízták meg a hivatal vezetésével. 1915-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, székfoglaló előadását Magyarország népességének művelődési helyzetéről tartotta. A háború részben megnehezítette, részben lehetetlenné tette szakmai terveinek a megvalósítását, ennek ellenére sikeresen őrizte meg hivatal tekintélyét. Ennek, valamint személyes elismertségének köszönhetően elérte, hogy a ne-

héz körülmények ellenére 1920-ban végrehajtották a népszámlálást. A megfeszített munka aláásta egészségét, emiatt 1920-ban leköszönt pozíciójáról, amit a műegyetem statisztika tanszékének vezetésére cserélt. 1922-ben szakmai és tudományos tevékenységének egyik csúcsaként létrehozta a Magyar Statisztikai Társaságot, amelynek első elnöke lett és szerkesztette a társaság folyóiratát. Nemzetközi szakmai tekintélyét jelzi, hogy tagja volt a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek, a német és a svájci statisztikai társaságnak. Ezen kívül szerkesztett a Közgazdasági Szemlét is és sorra jelentek meg fontos és mértékadó könyvei. Fiatalon, 52 éves korában, 1925. március 7-én halt meg.

Művei és szakmai tevékenysége

Első nagyobb munkái 1901-ben jelentek meg, így a betegsegélyező pénztárak 1898. évi állapotáról szóló kötet, valamint a magyar vasutak 1897–1899. évi statisztikája. Közvetlenül kevésbé szólt a külvilágnak, de a statisztikusok számára nagy jelentőségű volt az a szervező és módszertani tevékenység, amellyel az 1900-as népszámlálás sikeréhez járult hozzá. A későbbi népszámlálások során is használták azt az elvi keretet, amit a községi kötetek összeállításához dolgozott ki. Ugyancsak a módszertan körébe sorolható az 1901-ben megjelent, *A m. kir. statisztikai hivatal adatgyűjtéseinek magyarázata* című kötet, amelyben a szakma számára foglalta össze az általa legfontosabbnak vélt tudnivalókat. Hozzájárult az ipartörvény módosítását előkészítő szakértői csoport munkájához is. Az ezzel kapcsolatos anyagokat 10 kötetben dolgozták fel, az utolsó, 1906-ban megjelent kötetet éppen ő írta az ipartestületek és ipartársulatok statisztikájáról. (Boldog békeidők, amikor egy hatályos, de idejétmúltnak gondolt törvény változtatásának előkészítésével ennyit pepecseltek!) Buday irányította a statisztikai hivatalban az 1910-es népszámlálás előkészületeit. A hivatal 40 éves fennállásáról évfordulós kiadvánnyal emlékeztek meg, amelyben nemcsak az összes statisztikai adatgyűjtést, hanem azoknak a felvételi mintáit is ismertették. Buday egyrészt szerkesztette a kötetet, másrészt ő írta meg a hivatal szervezetéről és történetéről szóló fejezeteket. Ez az 1911-ben kiadott, *A m. kir. központi statisztikai hivatal munkássága (1871–1911)* című munka komoly nemzetközi visszhangot váltott ki és több külföldi hivatal ebből vette át adatgyűjtési nagy részének rendszerét és módszereit. Az országban tervezett belügyi, igazgatási reformhoz szükségesnek tartották megfelelő mennyiségű és minőségű vármegyei és községi adat összegyűjtését és feldolgozását. (Mily kevésbé értjük az alig egy századdal előttünk élt és munkálkodott politikusok és igazgatási szakemberek munkamódszereit!) Ez az igény eredményezte Buday egyik legfontosabb és legtermékenyebb alkotói időszakát. Részt vett az adatgyűjtés megszervezésében és az elemzésekben egyaránt. A felvétel eredményeit 1913-ban és 1914-ben két kötetben publikálták, amik tárgyuk és szemléletmódjuk újdonságánál és a vizsgálat mélységénél fogva komoly elismerésre tettek szert.

A háború alatt a statisztikai hivatal tevékenysége akadozva folyt, hiszen munkatársainak többsége a frontokon szolgált. A háború vége felé Buday és gróf Teleki Pál – talán már készülve a háború után drámainak bizonyult nemzetiségi

kérdések előtérbe kerülésére – belevágtak egy a magyarországi nemzetiségi viszonyokat bemutató térképsorozat előkészítésébe. Emellett Buday dolgozott még a Magyarország teljes társadalmi és gazdasági életét felölelő adatgyűjtemény összeállításán is.

A háborút követően 1921-ben publikálta a terjedelmes *Agrárpolitika* című könyvét, amellyel a magyar társadalom és gazdaság trianoni sokk utáni útkereséséhez kívánt hozzájárulni. Még ugyanebben az évben jelent meg az a munkája, amit méltán tarthatunk élete főművének, a Magyar Tudományos Akadémia Lévydíjával kitüntetett *A megcsonkított Magyarország*. Ez az írása igazi könyvsiker lett, és népszerűvé tette íróját. A hazai lelkes fogadtatás után gyorsan elkészült a könyv német, angol és francia fordítása is abból a célból, hogy a győztesekkel megismertessék a trianoni diktátum igazságtalan voltát. Erre a műre a későbbiekben még részletesebben kitérünk. Buday sokoldalúságát, rendkívül széleskörű érdeklődését, szakmai felkészültségét és nem utolsósorban munkabírását jelzi, hogy két évvel később már egy statisztikai elméleti művel *A statisztika elmélete és története* című írással jelentkezett, amit egy nagy statisztikai kézikönyv első kötetének szánt. Ugyancsak 1923-ban adták ki a Magyar Tudományos Akadémián elhangzott előadásának anyagát *A statisztika munkaköre* címmel. Éleslátása, a máig érvényes gondolatok, szakmai összefüggések megfogalmazása miatt ez az írása is több figyelmet érdemelne.

Halála előtt, 1924-ben még megjelentette *A megcsonkított Magyarország* második kiadását, kiegészítve a háború utáni évek adataival és az anyaországtól elszakított magyarság idegen uralom alatt szerzett első tapasztalataival *Magyarország küzdelmes évei* címmel. Ezt a művét négy idegen nyelvre fordították le.

A megcsonkított Magyarország

A könyv a maga közel 300 oldalas terjedelmében meglehetősen alapos képet rajzol Magyarországról, annak népéről, társadalmi viszonyairól, gazdaságáról. A fő fejezetek címei jól mutatják a felölelt tárgykörök sokaságát: A föld; A nép; Népesedés, közegészségügy; Népeségi és szociálpolitika; Birtokviszonyok, Mezőgazdasági termelés és állattenyésztés; Birtokreform. Mezőgazdasági politika, Bányászat, szénválság; Ipar; Kereskedelem; Közlekedés; Tőkeszervezet; Az állam pénzügyei; Egyház és iskola; Értelmiség és munkásság; Város és falu; Az új szomszédok; Néhány tanulság.

Ami a mai olvasó – közte is elsősorban talán a statisztikus – csodálkozását és elismerését legelőször kiváltja, az a kezelt adatok bősége és részletessége. Könyvében Buday maga is learathatta annak a szervező és adatgyűjtő munkának a gyümölcsét, amit fentebb munkássága részeként és érdemei között már felsoroltunk. A hosszú, mérhetetlen emberi és anyagi veszteséggel járó háborút követő harmadik évben olyan mennyiségű és részletezettségű adatot mobilizál – a komputer nélküli, jobbára manuális adatfeldolgozást alkalmazó körülmények között – ami egy kutatónak és egy statisztikai hivatalnak ma is dicsőségére válna. A fentebb felsorolt fejezetek alapjául szolgáló adatokat többnyire olyan területi bontás-

ban tudja közölni, hogy az adatok tükrözik a maradék Magyarország és az elszakított részek utódállamonkénti jellemzőit. Illusztrációként bemutatunk egyet a táblázatok közül, a 31. oldalon]:

Terület	Róm. kath	Görög kath	Reform.	Ág. ev.	Görög keleti	Unit.	Izraelita	Egyéb
	vallásúak száma ezrekben							
Cseh megszállás	2113	602	228	397	2	0,2	233	0,5
%-ban	23,4	30,0	8,8	30,4	0,1	0,3	25,5	3,5
Román megszállás	1008	1234	719	263	1790	69	179	5
%-ban	11,2	62,4	27,7	20,1	76,7	92,6	19,6	28,0
Délszláv megszállás	821	13	52	122	464	0,2	24	3
%-ban	9,1	0,7	2,0	9,3	19,9	0,2	2,6	20,1
Osztrák követelés	316	0,1	6	62	0,1	0,03	8	0,01
%-ban	3,5	0,0	0,2	4,8	0,0	0,1	0,9	0,0
Fiume	45	0,5	1	0,3	1	0,02	2	0,07
%-ban	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,4
Összes követelés	4303	1850	1006	844	2257	69	446	9
%-ban	47,7	92,1	38,7	64,6	96,7	93,2	48,8	52,0
A megcsonkított ország	4708	158	1597	463	77	5	466	8
%-ban	52,3	7,9	61,3	35,4	3,3	6,8	51,2	48,0
Magyarország összesen	9011	2008	2903	1307	2334	74	912	17

Mint már említettük, a könyv 1921-ben jelent meg, írásakor a történelmi Magyarország területének nagyobb része idegen megszállás alatt állt és ismertek voltak a győztes nagyhatalmak köpenyéből előbújt utódállamok területi követelései. Figyelemre méltó ennek megfelelően a táblázat szöveges részének szóhasználata, ami sokat elárul – valószínűleg – nem csak a szerző, de az akkori Magyarország, lelkiállapotáról, hozzáállásáról, arról, hogy mennyire hitetlenkedve és abszurdumként

fogadták a történelmi Magyarország felosztását, és azt természetesen legfeljebb átmeneti időre szólónak tekintették. De még a reménykedés fokozatai között is voltak különbségek. Míg a cseheknek, románoknak, délszlávoknak adott országrészeket megszállás alatt levőnek fogta fel Buday, addig Burgenlandot osztrák követelésként aposztrofálta. Nem véletlenül szól tehát így könyvének első mondata: „Ez a könyv nem megnyugvást jelent, sőt bízunk abban, hogy a földrajzi tényezők örök törvényei, a gazdasági erők vonzása nem marad gyöngébb fél a békeokmány papírosával szemben.” Ez a hangütés végigkíséri az egész művet és a szakszerű, precíz, elfogulatlan elemzések konklúziójaként többször és többféle formában ad hangot annak a méltatlanságnak, ami Magyarországot érte. „És kétségbeejtő, önérzetünket megpirító mód az, ahogy a veszített háború mérlege ránk zárul. [...] Az utolsó elszánt küzdelemben az entente nagyhatalmai végső erőfeszítéssel kicsikarták a győzelmet. De nem azok diadalmaskodnak most elszakadt véreink fölött, akik legyőztek.” Az ilyen és ehhez hasonló megjegyzések minden bizonnyal hűen fejezték ki a háború utáni magyar társadalom többségének a véleményét és a könyv népszerűségéhez az is hozzájárulhatott, hogy hangot adott az emberek érzéseinek.

A könyv legfőbb erényei közé az a szemléletmód tartozik, ami végigkíséri az egész írást és feltételez egy olyan sokoldalúan művelt, széles látókörű, a társadalmi jelenségek finom összefüggéseire rendkívül fogékony szerzőt, mint amilyen Buday volt. Nem éri be az önmagukban is hallatlanul érdekes adatok közlésével, leírásával, hanem a legnagyobb társadalomtudósokhoz fogható érzékkel tárja fel az egymástól esetleg távol esőnek tűnő területek közötti összefüggéseket. „A népi erő legnagyobb veszedelmei – mint azt fentebb kifejtettem – a mai generáció megrendült egészsége, a magas halálozási és alacsony születési arány. Nem humanitárius, hanem legfőbb gazdasági és pénzügyi érdek ezeknek a bajoknak az orvoslása. A birtokpolitika, az iparpolitika mind igen hathatós előmozdítói lehetnek ennek, míg az ilyen értelemben vett szociálpolitika elsőbbségű, sui generis feladat, mert a nemzet elfecsérelt értékeit csak a nép növekvő munkaképessége hozhatja fillérenként vissza. A néperő gondozása terén egy elmulasztott intézkedés évtizedekig érezteti káros hatásait; egy milliárdos sikerű valutaművelet kevesebbet ér a nemzet maradandó értékei tekintetében, mintha a halálozási arányt sikerül egy számmal leszorítanunk.”

Hosszan lehetne hozni a példákat, az idézetek annak igazolására, hogy Buday számára a statisztika nem a szenttelen, érdektelen, öncélú és ennyiben esetleg haszontalan adatismertetést jelentette, hanem olyan eszközként használta, aminek a segítségével a lehető legközelebb juthatott a társadalom élő szövetének a megértéséhez. Szellemi bátorságát mutatja az is, hogy nem érte be a leírással, a diagnózissal, hanem számos esetben javaslatokat fogalmazott meg a társadalmi vagy gazdasági élet valamely területén a legsürgetőbb teendőkre. Gondolkodásmódjában szorosan és szervesen kapcsolódott össze a háború utáni szűkös körülmények között például az ország népének élelemmel és tüzelővel való ellátása az agrárium helyzetével és a birtokreform ügyével. Miközben sugárzik írásából a felelősségérzet és az elesettebb társadalmi csoportok szociális problémáival kapcsolatos érzékenység, ez soha nem fordul szociális demagógiába, és nem eredményezi talmi ötletek

felkarolását, a népszerűnek tűnő megoldások elvtelen támogatását. „Korábban is említettem, hogy az ország közellátásának biztosítása szociális és gazdasági szempontból egyaránt a legsürgetőbb feladat, mert későbbi gazdasági erőfeszítésekre csak így állhatunk készen. Nem szabad szépítenünk a dolgot, bármilyen magas hányad is esik a szemtermelésből a kisbirtokra, nem ez volt, amely az ellátatlanok megélhetését biztosította, hanem a közép- és nagybirtok. A kisbirtoknál minden termény tekintetében bizonyos túlfogyasztás és elkallódás veszedelme forog fenn, a kenyérből pedig a magyar parasztnak egész életberendezkedésénél fogva többet is kell fogyasztania, mint a népesség bármely más rétegének.” A magyar agrárvilág problémái a könyv számos helyén sokféle összefüggésben bukkannak fel. Budayt leírásának, problémaérzékenységének lényegre törő volta miatt bizonyos értelemben az 1930-as évek magyar falukutató mozgalmának, a népi szociográfia előfutárának is tekinthetjük, hiszen felfigyelt számos olyan visszasságra, ami majd a népi írók műveiben tematizálódik ismét; a birtokviszonyoktól az egyke kérdésén át az agrárnépesség egészségügyi helyzetéig, az oktatási és közművelődési viszonyokig. De mint a fenti idézetből is kiderül, érzékenysége nem vált elfogultsággá, minden problémát a lehető legtágabb kontextusban vizsgált és értelmezett, a lehetséges megoldások hátrányos következményeire éppen úgy rámutatott, mint a várható előnyökre.

Miközben *A megcsonkított Magyarország* dokumentumként lebilincselő, tárgyánál fogva ugyanakkor szívszorító olvasmány, talán a legfigyelemreméltóbb és a mai olvasóra a legüdítőbben ható gondolkodásmódja. Napjainkban nem csak a sajtót, de a tudományos művek egy részét is elárasztotta a közgazdasági halandzsza. Buday ugyan komoly figyelmet szentel a gazdasági tényezőknél és a gazdasági folyamatok alakulásának, de soha nem lehet tetten érni olyasmivel, hogy valami mellett azért érvel, hogy egy gazdasági mutató értéke emelkedjen. Ő mindig nemzetben, társadalmi csoportokban és társadalmi intézményekben gondolkodik és ezek összefüggéseit, kölcsönhatásait vizsgálja, de ahol kell, ott nem vonatkoztat el a nemzetközi politika, a világgazdaság hatásainak taglalásától sem.

Buday László neve ma csak a statisztikusok legszűkebb körében ismert, ott is leginkább úgy, mint a hivatal egykori elnökéé. Műveinek csak az eredeti példányai lelhetők fel a könyvtárakban, új kiadásban nem jelentek meg. Erre bizonyos fókig magyarázat lehet, hogy a Magyar Életrajzi Lexikon 1967-es kiadásában nacionalista szelleműnek bélyegezték. S bár a világ azóta változott valamelyest, Buday felfedezése még mindig várat magára.

Halálakor az őt búcsúztató Thirring Gusztáv kéziratban fennmaradt nekrológjában ez olvasható: „Buday László kétségkívül a legmélyebb tudású, legalaposabb s leggeniálisabb magyar statisztikus volt”. Műveinek olvasójában megerősödhet a benyomás, hogy ez a minősítés több volt, mint a búcsúzó munkatárs elérzékenyült szónoki fogása. A statisztikusokon kívül könyveit a történelem vagy a geográfia iránt érdeklődők is tanulsággal forgathatják. Talán egy új kiadással lehetne leginkább ráirányítani a figyelmet Buday Lászlóra és munkásságára.

Pécsi szülőházán a Mátyás király utcában az 1928-ban elhelyezett, olvashatatlanná fakult emléktábláját 1994-ben a szöveg változatlan hagyásával újra cserélték.

RÓNAKI LÁSZLÓ

A MECSEKI FORRÁSFOGLALÁSOK, FELÚJÍTÁSOK ÉS NYILVÁNTARTÁSUK TÖRTÉNETE

A régóta ismert természetes forrás megjelenések felhasználása, kiépítése és névvel azonosítása már helyi történelem, melynek során névátfedések bonyolítják e források azonosítását. Úttörő munkaként merült fel annak megvalósítása, hogy készüljön egy forrás névkatalógus, mely a későbbi kataszter igényének előhírnöke volt. Ennek és folytatásának szerteágazó történetét hiteles adatokkal időrendben mutatjuk be az érdeklődők számára. Ezzel kívánjuk elősegíteni az újabb szerzők jóakarátú munkájuknál az előzmények ismeretét. (Sajnos már nem meglepő, hogy a „titánok” spanyolviaszt felfedező munkáikban a hivatkozást többnyire mellőzik, ami általános jelenségként megfigyelhető egyéb szakterületek kutatása során is.)

A kezdet

Az első térkép, mely már forráshelyeket is jelez az 1687-ből származó Joseph de Haüy hadmérnök munkája a töröktől megszabadult Pécsről. A város és a környékbeli források megismerésének igénye már a régmúltból ismert. Így 1876-ból Böckh János: Pécs városa környékének földtani és vízi viszonyai c. tanulmánya a M. Kir. Földtani Intézet IV. kötetében és különnyomatú könyvként kihajtható színezett térképmelléklettel jelent meg. Ugyanezen év „october” hóban jelent meg nyomtatott füzet Zsilla Vilmos városi főmérnök írása a „Pécs szab. kir. város tekintetes vízvezetési bizottságához a helybeli vízvezeték rendezése iránti előterjesztése” mely munkák több forrásról közölnek adatokat. Jóval később az 1970-es évekből Nagy Lajos és Fetter Antal, majd Somogyi Géza munkáiból a Pécs régi vízvezetékeinek történeti feldolgozását olvashatjuk. E munkák hivatkoznak (és bemutatják Nagy-Fetter dolgozat mellékleteként) a feltehetően 1891-ből származó Lukrits féle térképet. (Felirata: Pécs sz. kir. városban az 1891- dik év előtt létezett tettyei stb. forrásból táplált régi vízvezeték térképe. A lépték ölben szerepel, a rajz dátum nélküli.) Mindezekhez még Kovács Valéria munkáját említjük, aki a térképen nem jelölt – újabban felfedezett – Káptalan utcai forrás vizsgálatáról tudósít. Ez a dolgozat a JPM 1977-es Évkönyvében található.

A mecseki források első nyilvántartása vitéz Csokonay Sándor tanár úr nevéhez kötődik. (Személyéről bő ismertető olvasható a Mecsek Egyesület (ME) 2008-as Évkönyvében Baranyai Pál munkájaként. pp.59-70.) A forrásfoglalások és neveinek márványtáblákon történt megörökítésének révén a „Mecseki források atyja” elnevezéssel illeti az őt tisztelő utókor forráskutató gárdája. Az általa, majd később munkatársaival 1975-ben írásba foglalt forrás név-katalógus 67 tétele kiindulási alapul szolgált a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat (MKBT) –hoz tartozó Mecseki Karsztkutató Csoport (MKCs) úttörőnek számító forráskutatást célzó

kollektívájának lejjebb ismertetendő munkájához. A fenti név katalóguson túl, a kollektívának célja volt ezek térképre rögzítése és az azonos források eltérő, neveinek tisztázása, valamint a név-katalógusban nem szereplő további források kataszterezése. Ez a munka úttörő kötetként 1987-ben elkészült. (Részletesen ld. lejjebb mint az „új kataszter”). A kezdeti szerény célok későbbi bővítése is tervbe volt véve. Mégpedig újabb kötetben a források geológiai és morfológiai jellemzésén túl egyéb jellemző adatok sorát (hozam, hőmérséklet, vegyelemzés) is rögzíteni kívántuk. (A tervbe vett második kötet ugyan nem készült el, de anyagának összeállítása Kraft János munkájaként azóta is folyamatban van.)

A kezdeti forrásnyilvántartás pontosítását Csokonay tanár úrral személyes konzultációkról jelen szerző hangfelvételt készített, melynek anyagát egy régi Poli-mer kazettán Baronek Jenőnek átadta, hogy az ünneplő közönség hallhassa a néhai cserkész tiszt baritonját a 2003 szeptemberében-tartott Cinke-tanya-i emlékkő avatáson. (Az általuk épített kunyhót romjaiból a ME munkabrigádja újjáépítette és emlékkővel látta el. Ld. ME Évkönyve 2003.) Sajnos a hangidéző terv meghiúsult, mert a kazetta eltűnt.

Mindezeket megelőzte a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézetben (VITUKI) Kessler Hubert által kezdeményezett Országos Forrás-nyilvántartás (1959), ami a Mecsek területén csupán néhány forrásra terjedt ki. Később a VITUKI munkatársai 1982-ben ennek folytatásaként Ágotai György által összeállított bővített katasztert készített, mely a Mecsekre vonatkozó 95 forrásról rögzít adatokat.

Meg kell említenünk hajdani szakemberek nevét. Dr. Szabó Pál Zoltán a Dunántúli Tudományos Intézet (DTI) alapító igazgatójának több közreadott dolgozata alapismereteket tartalmaz néhány mecseki forrásról. A későbbi kataszterekhez felhasználható még dr. Wein György főgeológus összefoglaló munkája, ami a Bauxitbánya Váll. 2. sz. Expedíciójának megrendelésére 1955-ben készült „Pécs környékének hidrogeológiája” c. 51 oldalas gépírással tanulmány nagy számú melléklettel. Ebben számos forrásról közölt adatokat és a mellékletei között szereplő 25 000-es térképen ábrázolta is e források helyét.

A Kővágószőlős környéki hidrogeológiai felvételezést – köztük a forrásnyilvántartást – 1954-55 években Barinyin Sz. A. szovjet hidrogeológus a 2. sz. Expedíció munkatársaként végezte. Ekkor 60 forrásról készült adatfelvétel. Később (1956-tól) e forrásnyilvántartás Rónaki által 1958-ig 79-darabszámra bővült. (A mérési adatok szerző birtokában lévő eredeti füzetben fellelhetők.)

Jelen szerző az Uránércbánya, korai elnevezéssel még mint a Bauxitbánya Vállalat, később mint a Mecseki Ércbányászati Vállalat (MÉV) hidrogeológus dolgozója 1956-tól több évig Kővágószőlőstől Bodáig terjedő terület forrásainak hozam és hőmérsékleti (továbbá egyes ásott kutak vízszint) adatait Lendvai László munkatársával felváltva mérte. Ezek némelyikéről nagyon rövid ismertetést közölt az ME 2006-os Évkönyvében (Pécs.2007. pp.190-193. 8 forrás ismertetése 2 táblázattal a vegyelemzésekről.) „Kővágószőlős környéki források régi vizsgálati adatai” címmel. A MÉV keretében végzett munkaként 1965-ben Ádám Imre munkatárs közreműködésével sor került a Deindolok környékén található – többnyire névtelen

– forrás és ásott kút dokumentálására, mely adatok jelen szerző terepfüzetében vannak, majd a Pécsi Vízmű megrendelésére készült vízbeszerzésre irányuló szakvéleményhez csatolt 10 000-es térképmellékletén is szerepelnek. (A hidroizohipszás térkép átdolgozott részlete a Hidrológiai Közlöny 2008/4 sz. 1. ábrájaként megtekinthető a 19-edik oldalon. Ezen a +300 m-es domborzati rétegvonalat félkövér szaggatású vonallal kiemelve utaltunk összehasonlítási céllal a Misina-Tubes vonalán észlelt +301 m-es maximális karsztvízszintre, mely differencia kizárja e szakaszon a D-i irányú szökevényvizet. Ugyanis a domborzat emelkedő részén elhelyezkedő fekvő képződményben megjelenő források a karsztvízszintnél magasabb helyzetben vannak.)

A Földmérő és Talajvizsgáló Vállalat (FTV) Pécs építésföldtani térképezése c. munka során 1977-ben megkezdte a városban és környezetében található vízkilépések kataszterének összeállítását. A felvételezéseket Hidasi János indította, majd végül Kraft János fejezte be 1985-ben a nyilvántartási munkát. E kataszter keretében a lezárásakor 417 db pécsi és Pécs környéki forrás szerepelt térképi ábrázolással, vízföldtani jellemzéssel, többszöri hozammérésekkel, továbbá nagy többségükről még fotó is készült. Ez a Pécs MJV számára átadott munka egyik alapadat gyűjteménye lett végül a több mint ezer forrást tartalmazó későbbi összeállítású és a lejjebb említett '87-es Mecseki Forráskataszter elkészítéséhez. (E térkép sorozat egyikének részletét a fentebb már hivatkozott 2008/4 sz. Hidrológiai Közlönyben „A Tettye-forrás vízgyűjtő területe...” c. Rónaki dolgozatának 4. ábrájaként – p.25. – szerepeltette.)

A mecseki forrás név összeállítás kataszter szerű, mérési adatokkal kiegészített bővítését a Dél-dunántúli Vízügyi Igazgatóság munkatársai Győrei Lászlóné-Eszék Ottó 1974-ben 53 forrásról kéziratot könyvecskét készített „Vízhozammérések 1968-73” címmel. Kvéder László 1977-ben kezdte 160 tétellel a „Forrás törzskönyvet kartonokon”.

Molnár István-Csokonay Sándor-Karádi Károly még 1975-ben összeállította a mintegy 130-152 tételből álló névjegyzéket „Mecseki források nyilvántartása” címmel. (Az utóbbi darabszám távolabbi területeket is felölel.)

Az 1972-ben alakult Mecseki Karsztkutató Csoport vezetője (Rónaki L.) ún. társadalmi munkaként 1979 évet megelőzően a karsztforrások nyilvántartását a Nyugat-mecseki karszt 1:10 000-es térképein feltüntetett pontokkal kezdte, még a korábbi hivatali munkájának folytatásaként. 1981-ben a „Mecseki karsztforrások katasztere” c. kéziratot munkája (p.16.) 47 karszt eredetű és néhány nem karsztos vízmegjelenésről rögzít adatokat. (Ez az összeállítás térképpel a MKCs 1981 évi jelentésében – p.18-33. – fellelhető.)

Ugyanebben az évben Rónaki 22 oldalas tanulmányt készített megrendelésre „A közhasználatú ásott kutak és források nyilvántartása Pécs M. Város Tanácsa vb. közig. területén” címmel. Ebben 51 forrás részletes leírása adatokkal, térkép részletekkel és bő irodalomjegyzékkel olvasható.

1982-ben a MKCs tagjaként Kraft J. elkészítette a K-i Mecsek forrásainak kataszterét (Hidasi-völgy, Püspökszentlászló, Takanyó-völgy. Összesen 17 forrás

adatai.) ami a kutató csoport évi jelentésében (pp.17-26 + 3 térkép) az illetékesek felé (MKBT Bp, DDNPI Pécs) továbbításra került.

Az 1983-84 években Hellényi-Kraft-Molnár-Ormai-Rónaki összeállításában 327 gépelt oldalon 504 forrásról található leírást rajzokkal és fotókkal, mely alapját képezte az 1987-es új kataszter – alább külön fejezetben tárgyalt – első könyvszerű megjelenéséhez. Ezt közvetlenül követte egy Juhász József által szerkesztett egyetemi tankönyvben (Műszaki földtani és vízföldtani tanulmányutak II. kötet Bp. 1984) Rónaki dolgozatának „Mecsek hegység vízföldtani áttekintése” c. anyag, melyben a 142-149. oldalon részletes adatközléssel bemutatott 26 forrás szerepel – köztük első esetben a Sárkánykút 1971-73 évek során végzett vizsgálatának eredményei a legintenzívebb kitérés periódusának ábrájával. (Utóbbi országosan is ritkaságként nyilvántartott időszakos működésű forrás részletes vizsgálatának eredményeit jelen szerző kiadás alatt lévő – lejjebb még említendő – könyvében adja közre.)

Módszertanok

A vízmegjelenések hidrológiai-földtani-morfológiai-genetikai nomenklatúrája kezdetben csak az egyetemi tankönyvekben volt megtalálható. Egységesítésének igénye folytán említhető első lépcsőként a karszt vonatkozásában Venkovits István 1953-ban kezdett munkája lehet meghatározó, mely első esetben Karsztnevezéktani vita c. 1960-ban megjelent (Karszt- és Barlangkutató I. évf. 1959) cikkével indult. Ebben a „Karsztvízzel kapcsolatos fogalmak” kapcsolhatók a forrásokhoz. E cikk nyomán jelent meg Rónakitól a „Karsztnevezéktani javaslat” a Karszt és Barlang folyóirat 1970 II. kötetében. (MKBT Bp.1972. p.77-84.) A források osztályozását tárgyaló munkaként jelent meg Schauer Gyula-Kraft János: A pécsi források vizsgálata c. dolgozat a Pécsi Műszaki Szemle 1985/3. számában. Ebben a források osztályozása mellett egyetlen forrásról kaphatunk képet. Mégpedig a 3. ábrán a Perczel Mór u. 33. sz. alatti pinceforrás földtani szelvénye látható. E témakörhöz illeszthető Baumann J: A forrásépítés alapjai c. módszertani munkája (MEÉ 2002. 277–289. p.) mely az általa kezdeményezett – lejjebb még idézett – forrásfelújításokkal kapcsolatos.

Az új kataszter első kötete

A Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat (MKBT) Mecseki Területi Szervezetének munkabizottsága, mint a mecseki forrás bizottság tagjai (Eszéky Ottó, Hellényi Miksa, dr. Kassai Miklós, Kraft János, Molnár István, Navratil Géza, Rónaki László) által készített anyag 1987-ben könyv formát öltött. Ez a „Mecseki forrás-kataszter” első kötetének szánt kemény kötésű könyvekként (A/2, A/3, A/4 formátumban) saját használatra készített példányai Molnár István szerkesztésében, Navratil Géza által rajzolt térképekkel készültek. [A térkép magyarázó a forrás – név katalógussal – 45 oldal terjedelmű, valamint eredetileg 1:10 000 méretarányú 98 db. – Navratil által rajzolt – térképlappal bővült a 144 oldallal bezáróan. (Az eredeti méret A/3. Kicsinyítve A/4 és A/5 formátumban zöld színű kemény kötéssel.) A

térkép lapok területi kiterjedését a Mecsek turistatérképéhez szabtuk.] A kötet összesen 664 tételt tartalmaz, mely a több elnevezéssel ismert források számával növelt érték. Az elkészült úttörőnek számító munka teljes anyagának másolatát a Baranya megyei Természetbarát Szövetség elnökének (Baronek Jenőnek felhasználásra ellenérték nélkül, hivatkozási kötelezettséggel munka alapként) átadtuk. E munkáról a MTEsz rendezésében 1992. febr. 25.-i előadózúléson külön 1-1 dolgozattal Kraft János és Rónaki L. számolt be (Ld. Pécsi Műszaki Szemle XXXVII. Évf. 1. sz.. 1992. május 4. pp.19-26.) A kataszter készítés gyakorlatilag egyrészt az irodalmi adatok rendszerezése, helyi személyek megszólaltatása, térképi azonosítások elvégzése után hetenként egy alkalommal Molnár Pista-bácsi lakásán fehér asztal mellett kerültek végleges formában papírra.

Ez az első kötetnek szánt térképeken is rögzített név-azonosító katalógus nyilvánosságra került, melynek folytatásaként Kraft János geológus kolléga e források további szakirányú értékelésének elkészítését vízföldtani adatokkal irányozta elő. A forrás kataszterezés munkája a publikációkban tükröződik és így a fellelhető irodalomjegyzékek jó szolgálatot tesznek ezek megismerésére. Hivatkozunk hát a MKCs Jubileumi Évkönyvében (1972-1997) annak 39-40. oldalán 22 tétel révén áttekinthető irodalmi felsorolásra, mely a '87-es kataszter ismertetéséhez a '92-es Pécsi Műszaki Szemlében is megjelent. Megisméltésétől a terjedelmi kérétek miatt itt eltekintünk.

A továbbiépek

A '87-es kataszter folytatásaként tervezett második kötethez készült munka egy részlete Kraft–Baronek szerzők tollából fellelhető „A Mecsek természetjáró kalauza” 2002-es kiadásában a 26–95. oldalon. Nyomatásban az eredeti '67-es összeállítás több mint félezer felsoroltból 162 forrásról találunk ebben szakmai ismertetőt. Kéziratként 2003 dátummal a tovább fejlesztett még befejezetlen mecseki forráskataszterből részletként „Karsztforrások” címmel 19 oldalon 73 forrás leírása van Kraft összeállításában az MKCs vezetőjének adattárában. (Kraft János forrás értékelő hidrogeológiai munkája természetesen még mindig folyamatban van.) Itt kell megemlíteni a ME 2002-es Évkönyvében Kraft által közzétett újdonságként ismereteket adó dolgozatát „A mecseki forrásmészko képződés sajátosságai” címmel.(pp.79-96. Számos színes képpel és ábrával.)

A Természetbarát Szövetségnek átadott '67-es térkép sorozat a kataszteri listával tette lehetővé Baronek által 1997-ben összeállított első képes albumot „A Mecsek hegység forrásainak, turista emlékeinek és érdekességeinek képes gyűjteménye” címmel. Ebben fekete-fehér kép van 184 forrásról. Majd ezt követte a Mecsek Egyesület Évkönyveiben 2006-ban megjelent Biki Endre Gábor forrásokat színes fotóval bemutató anyaga „A Mecsek forrásai” címmel (pp.252-363.) Ebben 209 forrásról kaphatunk bő ismertetést. Baumann Józseffel közösen az előző összeállítás szerzője a ME 2008-as évkönyvében „A Zselic forrásai” c. dolgozatként (pp.310-335.) újdonságnak számító anyagot publikáltak. Ebben „előljáróban” a 24 már nem működő forrásról kö-

zölnek táblázatos ismertetést, majd színes fénykép illusztrációval 48 forrás adatait adják itt közre GPS helymeghatározó koordinátaival.

A ME Évkönyveiben a forrás felújító munkákról kaphatunk ismereteket többnyire színes fotókkal. (Elsőként Kovács Szabó János számolt be egy forrás felújításról az 1996-os évkönyvben, majd Baumann beszámolóit találjuk az alábbi évkönyvekben: 1998. pp. 33–51.+2 old. 1999. pp. 91–112. 2000. pp. 43–66 + fotók, 2001. pp. 76-95.+4 old. 2002. pp. 191–206. 2003. pp. 224–247. 2004. pp. 313–332. 2005. pp. 282–302. 2006. pp. 206–229. +230–232.) Tovább Biki Endre Gábor számolt be a forrásfelújításokról (2007. pp. 318–331.) A Munka Osztály beszámolója Baumann írásaként további forrás felújításokról ad számot.(2008. pp. 280–283.)

A Baranya Megyei Természetbarát Bizottság információs kiadványa a Mecsek Híradó 1993 óta Strasser Péter szerkesztésében havonként tudósít a mecseki történekekről. (E periodika fellelhető a Csorba Győző Megyei Könyvtár Helytörténeti Osztályán.) Így a forrásokkal kapcsolatos információk Többnyire Baumann József tollából, vagy egy-egy esetben Dománszki Zoltán és Ivasivka Mátyás írásából származnak.

Eredmények és a jövő

Újabban – mint korábban már a barlangok – vízföldtani adatokkal országos védelem alá kerültek a források. Az 1996. évi LIII. a természet védelméről szóló törvény I. részének 1.§-a rögzíti a természeti értékek általános védelmét. A II. rész 6.§ (3) pontja kimondja, hogy „Egyedi tájértéknek minősül az adott tájra jellemző természeti érték ...”, majd a III. rész 23.§(2) pontja, hogy „E törvény erejénél fogva védelem alatt áll valamennyi forrás Az e bekezdés alapján védett természeti területek országos jelentőségűnek minősülnek.” Továbbá a III. rész 23.§(3) pontja, – amely hivatkozik a (2) pontra –, b) alpontjában határozza meg a forrásokvédeltségének milyenségét „a forrás a felszín alatti víz természetes felszínre bukkanása, ha a vízhozama tartósan meghaladja az 5 liter/percet, akkor is, ha időszakosan elapad;”

Visszatérve a törvény I. rész 2.§(1) pontjára „E törvény rendelkezéseit alkalmazni kell: e) a természet védelmével kapcsolatos nyilvántartási,.....,tevékenységek,....során.” A törvény II. rész 6.§(4) pontja pedig egyértelműen kimondja, hogy „Az egyedi tájértékek megállapítása és nyilvántartásba vétele a természetvédelem állami területi szervei (nemzeti park igazgatóság, illetve természetvédelmi igazgatóság;...)feladata.”

A fent leírtak alapján a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság 2003-2004-ben megkezdte a források számbavételét és dokumentálását nyilvántartását. Ennek kezdeti eredményeként 146 tétel (ebből 52 Pécs közigazgatási területére eső forrás, míg a többi a K-i Mecsekre vonatkozik) szakszerű több szempontra kiterjedő elektronikus dokumentálása történt meg a rendelkezésre álló pénzügyi keret felhasználásával. (Kvéder L. által szerkesztett adataira Fotók, EOVS-GPS koordináták, hozam-hőmérséklet és környezet-biológiai adatok rögzítése.) A DDNPI-nál a munkák szervezését Angster Mária kezdte, majd az irányítást Havasi Ildikó vette

át A kataszter kezdeti összeállításához a DVI-tól Kvéder László hidrológus és a Pécsi Bányakapitányságtól Kraft János geológus (valamint néhány egyéb közreműködő személy) munkáját használták fel.

A fent ismertetett szempontoknak megfelelően újszerűnek számító forraskataszteri munka alapjait a '87-es összeállítás és Kraft későbbi dolgozata képezte. Ennek felhasználása vezetett a földtani és fotó kiegészítésekkel készült későbbi változatokhoz. Nem tagadható, hogy alapját képezte az 1987-es kataszter még a dicséretesnek minősíthető forrás felújító munkáknak is.

Nincs tudomásunk számos olyan forrás vizsgálatról, melyek különböző szervezetek, vagy vállalatok végeztek. Ezek közül talán a KÖJÁL vizsgálatok eredményei érdemelnének külön tanulmányt.

Az interneten az utóbbi időszakot (2009) felölelő vegyelemzési eredmény közlés megtalálható a Pécs környéki forrásokról a <http://efrira1.antsz.hu/baranya/kozeg/vizforrasok.htm> révén.

Kétségtelen, hogy a DDNPI által megkezdett nyilvántartás (ami Baranyán túl egyben kiterjedten Somogyra is terveztek) jelentős lépésnek számít, mivel a névkatalógus szakmailag több irányú adatközléssel párosult. Ebben a megnevezett közreműködő személyek elévülhetetlen érdemekkel bírnak. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az összeállítás célirányosan történt, kihagyva számos ismert forrást, továbbá ez még befejezetlen munkaként tartható nyilván. Folytatása kívánatos, de a tervek szerint csak bizonyos jellemzőkkel bíró forrásokat ölel fel. E legújabb kataszter fellelhető a DDNPI-nál.

Legújabban az egyes források részletesebb ismeretanyagát dolgozzák fel a kutató szerzők publikációikban. Köztük figyelemfelkeltő a forrás megjelenés egy sajátos előfordulási formája, amiről Baranyai Pál kutatásai nyomán tájékozódhatunk. Ez a pécsi forrás alagutakról készített 65 oldal terjedelmű kéziratos tanulmány. Ebben a Petrezselyem- a Kasposvár utcai- és a közelmúltban felfedezett Káptalan utcai forrásokról ad fotókkal és rajzokkal illusztrált figyelmet keltő adatokat. A dolgozat megjelent a Mecsek Egyesület 2009-es Évkönyvében (pp.135-156. 3 ábra, 23 színes fotó.) A teljes anyag – további mellékletekkel – CD-n fellelhető a Megyei Könyvtár Helytörténeti Osztályán. A tanulmányban figyelmet érdemel az első ábra, mely térkép részlet „Pécs sz. kir. Városban az 1891-dik év előtt létezett forrásokból táplált régi vízvezeték térképe” c. aláírással szemlélhető. (Ezen csak a Petrezselyem és a Kasposvár utcai forrás szerepel.) Viszont ebben a petrezselyem forrást eredeti nevén mint Fröhweisz-i-forrást írják le a vár vízellátását biztosító vezetékkel. Továbbá a Lukrits féle térképen nem ábrázolt Szeminárium-forrás alagútjáról is írnak (p.136. 4. ábra.) ahol az 1836-os Novák féle rajz is szerepel. Ennek részletén a metszet – mint írja – az „ új A-B” szakasz a Káptalan u.4.sz. ház udvarán feltárt kút-alagút rendszerhez hasonlatos. Baranyai P. sajnos nem vizsgálta a Kasposvár utcai –forrás közelében fakadó, attól K-re az utca túl oldalán lévő Szemináriumi-forrás feltáratlan alagútját. Ez a Kasposvár utcai forrásalagúttal párhuzamosan vezet a Széchenyi tér felé ismeretlen hosszban, mely forrás feltárásának igényét

ugyan közvetíti (p. 156.) egy 2006-ból született ötlet pályázatból Arató Csongor nyomán.

Itt kell felhívnom a figyelmet egy még feldolgozandó fehér foltra, a város területén lévő pince források felkutatásának igényére. Ez a munka a tulajdonosok féltve őrzött titka miatt sok nehézséggel jár, mint azt annak idején már megtapasztaltam.

Jelen anyag összeállítójától (Rónaki) két nemrég megjelent – fentebb egyikre már hivatkoztam – dolgozat tartalmára utalhatok. Ezek: „A Tettye-forrás vízgyűjtő területe, barlangjai és szökevényvizei” (Hidrológiai közlöny 2008/4) Ebben – mint a Mecsek második legnagyobb karsztforrásának – címben megjelölt dokumentálásán túl elsőként történik ismertetés a forrás felszín alatti rekonstrukciós munkáinak adatszerű eredményeiről, a forrás szifon-barlangról és a duzzasztásos vízkivétel műszaki létesítményeiről. A másik: „A Büdös-kút forrás földtani környezete és barlangja” (Mecsek Egyesület Évkönyve a 2009-es egyesületi évről) egy ritkaságnak számító vízföldtani helyzetben az általános karsztvízszint fölött kialakult u.n. függő karsztnak minősülő patakos karszt-barlangból eredő forrás vizsgálatáról kapható tájékoztatás.

Megjelentetés előtt számolhatunk be még két további dolgozat kéziratos létezéséről. Az egyik: a „Sárkány és ördög elnevezések a Mecsek-villányi karszton – Bemutatom a karsztot” (Kézirat. 2009) nagyobb terjedelmű könyvként megjelenésre tervezett munka, melyben az orfúi Sárkány-kút tudományos szintű íróműszeres vizsgálati anyaga mellett az 1873-ban kiapadt jelentős hozamú Cassian-telepi Drachen quelle [Sárkány-forrás] múltjáról és elfeledett helyéről kaphatunk tájékoztatást.

A második még szintén kiadásra váró dolgozat „Az orfúi Vízfő-forrásbarlang vízgyűjtő területén történt vizsgálatok és eredményeinek áttekintése” címmel (Kézirat. 2010) a Mecsek legnagyobb karsztforrását (a Vízfőt) hivatott méltóképpen részletes adatközléssel bemutatni.

Végül figyelmet érdemel a Végh Károly által hobbiként a mecseki forrásokról készített 470 db. színes fotó. Ezeket A/4-es iratgyűjtőkben rendszerezte.

TREBBIN ÁGOST

HARANGHY JENŐ PANNÓI A NÁDOR KÁVÉHÁZBAN

*„A kávé legyen forró, mint a pokol,
fekete, mint az ördög,
tisztá, mint egy angyal,
és édes, mint a szerelem”*

Haranghy pannó felirata, Nádor Kávéház

A közelmúltban alkalmam volt az egykor szebb napokat megért Nádor Kávéházban – amely jelenleg modern művészetek galériájának ad otthont – előadást tartani ennek a neves szállodának a múltjáról.

A túlnyomó többségében fiatalokból álló közönség érdeklődéssel fogadta az előadást. Meghívotként ott volt Kiss Karcsi bácsi, a Nádor étterem nyugdíjas vezetője is. Előadás közben vettem észre, hogy Karcsi bácsi tekintete a helyiség egy meghatározott pontjára tapad, és szemébe könnyek gyűlnek. Követtem én is a tekintetét. Először nem értettem a dolgot, de egyszerre világosság gyúlt agyamban. Idős barátom a Haranghy-féle pannókat kereste a falon. Az én torkom is kiszáradt egy pillanatra, de az előadást folytatni kellett...

Azután elmúlt néhány nap, de az emlékkép egyre gyakrabban jelent meg szürkeállományom valamelyik agytekervényében. Vajon hová tűntek a Haranghy Jenő festőművész által készített pannók? Mindenekelőtt egy kis magyarázat: a pannó nagyméretű, gobelin hatást keltő, színes, festett falikárpit. Eleinte nem nagyon akart róluk tudni senki. Végül is egy kedves régész barátom sietett segítségemre. Ő úgy tudta, hogy a pannók – igaz nagyon rossz állapotban – de megvanak, és egy jó nevű pécsi restaurátor raktárában várják, hogy történjék velük valami. A Nádor Szálloda átépítései (kivitelező: Bayer Center, 2004–2005) a pannók lekerültek a kávéház faláról, és az ún. „Megőrzésre kijelölt berendezések” listájára kerültek. Úgy vélem, ennek megfelelően védetség alatt állnak. A pécsi Nádor Szálloda 1988 óta zárva van, újrainyitásának időpontja teljesen bizonytalan. Így az erősen megviselt pannókkal kapcsolatban sem lehetnek illúzióink.

Nem vagyok művészettörténész, sem szaktekintély, de úgy gondolom, hogy Haranghy Jenő pannói komoly értéket képviselnek, így a város számára sem lehet közömbös, hogy mi lesz a sorsuk. Ráday Mihály így fogalmazott: „Telefestette képeivel Budapestet és fél Magyarországot. Szorgalmas és tehetséges illusztrátora volt kocsmának, templomnak, kávéháznak, sörözőnek, szállodának. Hatalmas rajzainak jó része - úgy látszik - végleg elveszett. Jó részük felében-harmadában tulajdonképpen reménytelenül vár a feltámadásra.”¹

Amatőrként csak küszködök a gondolataimmal, amikor meg szeretném fogalmazni Haranghy Jenő festőművész ars poeticáját, megtalálni méltó helyét a ma-

¹ Ráday Mihály: Békében hagyni... = Budapest. A városlakók folyóirata 2006/3.

gyar művészet arcképcsarnokában. Tisztában vagyok lehetőségeim határával, így előre is elnézést kérek a szubjektív elemektől sem mentes véleményemért.

Fiatalemberként egy baranyai kis faluból kerültem a Nádor Szálloda „álmvilágába”. Minden új és érdekes volt számomra. A napfényben úszó kupolaterem, a falócás söröző, és egy valóságos, megelevenedett legenda, a Nádor Kávéház. Haranghy Jenő pannóival először 1958. tavaszán, az újjáalakított Nádor Kávéházban találkoztam, hogy azután mély „barátsággal” pecsételjük meg egy életen át tartó kapcsolatunkat.

A művész fantáziadús gondolatvilága már régi ismerőként üdvözölt, hiszen első – és azóta is egyik legkedvesebb – olvasmányom Kipling „Dzsungel Könyve” volt, melynek egzotikus mese-fantázia figuráit Haranghy Jenő rajzolta. A művész sokoldalú tehetségét bizonyítja az az értékes tympanon (1941. év) is, amely a budapesti Hősök terén álló Múcsarnok bejárat feletti homlokzatát díszíti. Most életem alkonyán sok időm van tünődni azon, hogy Haranghy Jenő festőművész munkássága vajon miért nem kaphatta meg azt a művészi és társadalmi megbecsülést, amelyet – méltán – megérdemelt volna. Azt még csak megértem, hogy az elmúlt 60-70 évben az éppen aktuális politika nem tudott mit kezdeni Haranghy sajtósága, magyar legenda világba ültetett alkotásaival. A szocreál művészeti irányzatok lélekromboló korszakában nem sok keresnivalója volt Haranghy képeinek.

Napjainkban azonban már nehéz magyarázatot találni arra, miért nem kerülhet ez a jelentős magyar festő a hazai kultúra és művészettörténet arannyal átszótt lapjaira. Érhetetlen számomra, miért nem vigyázunk jobban nemzeti értékeinkre. Hogy lehet az, hogy egyre több Haranghy műalkotás tűnik el a magyar történelmi valóság nagy süllyesztőjében. Fogalmazhatok még konkrétabban is. A pécsi Nádor Szálloda 22 éve zárva van. Megkérdezte-e már valaki, hogy hová lettek a Nádor Kávéház faláról a Haranghy pannók? Hogy lehet az, hogy Európa Kulturális Fővárosában nem hiányoznak senkinek sem ezek az értékes műalkotások?

Egykori vendéglátósként is kénytelen vagyok hangot adni annak a véleményemnek, hogy Haranghy Jenő festőművész műveiben a magyar történelmi múlt legszebb hagyományait, mondáit ötvözte a nemzeti vendéglátás legnemesebb értékeivel. A hétköznapi vendéglátás kulináris élvezeteit alkotásaiban egy magasabb, nemesebb művészi szintre tudta emelni.

Nem véletlenül borították, díszítették pannói, mozaikjai és üvegablak tervei a II. Világháborút megelőző kb. 20 éves időszakban a főváros több előkelő éttermének, köztük is kiemelkedő számban a hajdani Britannia Szálloda majd minden vendéglátó-értékesítő egységének falait.

Haranghy Jenő művészi pályafutása és a Britannia Szálló kiemelkedő vendéglátóipari sikeressége szoros szimbiózisban létezett egymás mellett. 1913-ban Málnai Béla (1878–1941) magyar építész egy régi, fővárosi, Nagykörúti épület felhasználásával csodálatos, abban az időben igen korszerűnek számító szállodát tervezett „Britannia” néven (amelyet a szocialista időkben Béke Szállóra „kereszteltek” át). Az idők folyamán a szálloda egyre nagyobb vendégforgalmat bonyolított le. 1926-ban irányítását a kiváló vendéglátó szakemberként elismert Németh Aladár és felesége vette át. Az elismert szállodai szakembert és vezetőt, Németh Aladárt

és Haranghy Jenőt, a művészt kölcsönös megbecsülésen alapuló barátság fűzte szoros, termékeny alkotói közösségbe.

A szállodavezető kiváló érzéssel megérezte, hogy a luxus vendéglátás mellett szükség van az egyszerűbb igények kielégítésére is, ezért 1928-ban, az alagsorban kialakította a máig is nagy forgalmat bonyolító „Szondy Sörözőt”. Az új létesítmény intim, egyedi hangulatához nagyban hozzájárultak Haranghy Jenő vadászjeleneteket ábrázoló, színes műalkotásai.

A Britannia Szálloda 1932-ben új, nagyszerű létesítménnyel gazdagodott. A felszabaduló földszinti boltok helyére reprezentatív kávéház került. Falait Haranghy Jenő sajátos technikával készített „gobelin-tervei” (pannói) díszítették. Ezek témáját a művész – bizonyítva gazdag, kreatív fantáziáját – egy különös egzotikus távol-keleti mesevilágból merítette. A nagyméretű, festett kárpit képeken a kávé és a tea természetesen különböző fázisai elevenednek meg káprázatos színekben.

Repülünk azonban tovább Haranghy Jenő fantáziájának csodálatos varázsszönyegén, és máris ott találjuk magunkat a Shakespeare-i mesevilág kellős közepén. Valaha 13 nagyméretű Shakespeare meseillusztráció borította be a Britannia Szálló Kupolatermének falait. A kiváló rajztudással rendelkező Haranghy Jenő festőművész sorsa sajnos a későbbiekben igen tragikusan alakult. A háború alatt a németek és a nyilasok, utána pedig a kommunista hatóságok üldözték irredenta hangvételű plakátjai miatt. Ezekben az időkben „kültelki kocsmákban” vállalt munkát, ahol derűs jellegű faliképeket festett. Könyveket is illusztrált.

A kommunizmus nem szimpatizált a polgári életformát idéző kávéházakkal. A fővárosban – tudomásom szerint – mindegyiket bezárták. Az egykori kávéházak luxus berendezései, képei jobb esetben más vendéglátó létesítményekhez kerültek, rosszabb esetben egy dohos, nedves raktárban fejezték be véglegesen pályafutásukat.

A Britanniái Kávéház néhány pannója – a hivatalos változat kettő darabról tud – viszonylag jó helyre került, a pécsi Nádor Szállodához. A teljesség kedvéért szeretném megjegyezni, hogy szemtanúként én több képről is tudok, mint az ismert hivatali verzió. Megítélésem szerint Haranghy pannói díszítették a Nádor Szálloda hallját, és az étterem különtermét is. Sajnos, hogy ezek az alkotások az 1988. évi zárás után hová kerültek, nem tudom. Kenedi Mihály igazgatót, aki előzőleg a Béke Szálloda (Britannia) üzletvezetője volt, 1951. április 27.-én nevezték ki a Nádor Szálloda igazgatójának. Művelt emberként tisztában volt a Haranghy pannók művészi értékével, így elintézte, hogy ezek közül néhány az 1950-es évek első felében Pécsre kerüljön. 1958-ban a Nádor Kávéházat jelentősen átalakították, modernizálták. A falakra Gádor Emil pécsi festőművész helyi témákat ábrázoló akvarelljei, és a budapesti Béke Szállodából elhozott Haranghy-féle nagyméretű festett kárpitok (pannók) kerültek. A Pécsre került pannók sorsa, további fennmaradása szoros eszmei kapcsolatban van a fővárosi egykori Béke Szálloda-beli (a régi Britannia, ma Radisson Blu (SAS) Hotel) Haranghy pannók sorsának alakulásával. Ezért – nekünk pécsieknek – sem lehet közömbös, hogy mi lett a fővárosi szálloda kincseivel?

„A Művelődésügyi Minisztérium 1973. augusztus 16-án a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963. évi 9. tv. 10.§-a alapján a Magyar Kereskedelmi és

Vendéglátóipari Múzeum felterjesztésére védetté nyilvánította a Hungaria Szálloda és Étterem Vállalat Béke Szállodájának berendezéséből a Haranghy-műtárgyakat. Az ötoldalas listán a következő tételek szerepelnek.

Szondy borozóban 23 alkotás: Kettős ablakrekeszeiben egy-egy ólomkeretes, színes üvegfestmény... Az egyes képek különböző kultúrák jegyében stilizáltak, egy-egy italfajta szimbolikus ábrázolásai, alul világos alapon, feliratszalagon a megnevezéssel.

Szondy sörözőben 6 színes üveglablak: Ezek mindegyike háromosztatú. Fent kisebb téglányalak, alább két hosszanti, álló téglánnyal. A felső rekeszek emblémákkal, ornamensekkel kitöltöttek, középen koszorúban emberalak. Az alsó két szárny világos, geometrikus mintájú, feljebb egy-egy családi címerrel. Alattuk a család nevével. Az elsónél jelzés Haranghy J. és Palka J. üvegfestő.

Vadász teremben 7 darab: Hét állótéglány alakú színes üvegfestmény ablakkal, egy-egy jellegzetes magyar tájjal.

Étteremben: faliszőnyeg: Csomózott gypjú. Külső szegélyében felirat: Tervezte Haranghy Jenő, Németh Hotel Britannia Budapest. Szötte: Turáni Szőnyegszövő Rt. 1936. Bordúrje: két rövidebb szélén szélesebb, hosszanti szélein keskenyebb, színes geometrikus mintasorokkal. Osztatlan mezejében vadászjelenet: párducos ősmagyarok dárdával, nyíllal, kopókkal bölényekre vadásznak, amely előtt róka, szarvas, őzek, madarak láthatók növényi elemekkel dúsan telített tájban. (Minden esetben megadták a felsorolásban a tárgyak pontos méreteit. Itt: 187x407, vagyis hatalmas textíliáról, faliszőnyegről van szó, amelynek további sorsáról nem tudok.) A helyiség két keskenyebb oldalának felső, boltívvél záródó rekeszében egy-egy befoglalt pannó-kép, mindkettő lakomajelenetet ábrázol. Az egyik szabadtéri, közepén baldachinnal, a későbbi renaissance időkből; a másik 18. századra utaló lampionos kerti térben. (Ezt is azért közlöm – a többivel ellentétben – teljes szöveggel, mert az egyik megvan a mai szállodában, de a másik további sorsáról nem tudok.)

Kupolacsarnok képei és kandallói: Az egyik kandalló „zöld erezett márvány”, a másik három „fehér márvány” részlemezsel, aranyozással, címerpajzsokkal, stb. díszítettek.

Kupolaterem: Falait (...) befoglalt olajképek borítják. Keretezésük plasztikus hatású barnás akantusz indázat, Shakespeare drámákból képes jelenetek felirat-soraival.² Az Interneten megnéztem a Danubius Rt. honlapján, hogy mit írnak a Béke Szálloda történetéről: „1985-ben a HungarHotels teljes körűen felújította és modernizálta az épületet, így megkezdődhetett a BÉKE SZÁLLÓ harmadik fénykora. A szálloda újjáépítéskor szem előtt tartották a múlt értékeinek megőrzését: Haranghy munkái ma is az épület díszei.”³ A leírtakat nem tisztem kontrollálni, ezért tovább idézek Ráday Mihály cikkéből. „Ki tudja, hova lettek? Az egykori Vadász teremben voltak a következő feliratokat viselő képek: „Hortobágy”, „Mezőhegyes”, „Bakony”, „Vértes”, „Mátra”, „Bükk”, „Gödöllő”. Nincs információ arról, megvannak-e...?”

Az új étteremben – a kötelezésnek megfelelően – ismét a Shakespeare-darabok témáira készült festmények borítják a falat (ezek az „Amit akartok”, a

² Ráday Mihály: Békében hagyni... Budapest. A városlakók folyóirata 2006/3.

³ Forrás: Internet

„Szentivánéji álom”, a „Rómeó és Júlia”, az „Ahogy tetszik” és a „Minden jó, ha jó a vége”), s az étteremmel összenyitható, vagy attól elkülöníthető másik teremben került a falra „A velencei kalmár”. Vagyis az eredeti Shakespeare-darabok ihlette 13 óriásfestmény közül hat maradhatott meg a Békében. Van egy „Shakespeare terem” feliratú kép is a konyha ajtaja fölött... A Teréz körüti főbejárat mögötti holt tér ajtónyílása fölött helyezték el a volt „Lakodalmas terem” egyik félköríves kompozícióját: „Királyi eszem-iszom reneszánsz udvarban”.

Szétszórta és elhagyta! Komjáthy Kálmán 1986-ban elérte, hogy 18 olyan kép, amely nem kellett a Béke SAS Radisson gazdáinak, budai raktározásukat pedig drágállották, Körmendre kerüljön. Abban bizakodott, hogy ott egy Haranghy-gyűjteményt lehet majd létrehozni. Az átadás jegyzőkönyvét a Hotel Béke igazgató-helyettese, Blaskó Péter (ma is ő vezeti a Békét) és a Körmendi Városi Kórház nevében Komjáthy Kálmán írta alá. Kőszeg városa segítette a tranzakcióban, így három kép („Szondi búcsúja apródjától”, „Hogy vitt ezerekkel...”, „Hazatérés vadászatról”) 1987-ben **Kőszegre** került, köszönetképpen. A többi Körmenden egy üzemi raktárban, majd egy zenei próbateremben kötött ki. Aztán a Rázsó Imre Szakközépiskolai Kollégium számára edzőteremként szolgáló helyiségben tartották a képeket évekig. Az erősítőgépek mellett a falhoz támasztva sorakoztak, két, avagy három részre vágva, hiszen némelyik kilenc négyzetméternél is nagyobb, s másképp nem fért volna be az ajtókon... Ez a kollégium a Batthyány-Strattmann-kastélyban működik, az edzőhelyiség a kastély kápolnája volt. Azóta a képek - négy kivételével (egyikük a nevezetes „Mátyás király követei tokaji bort visznek a velencei dogénak” című), amelyek a Batthyány-kastélyban, vagyis a szakmunkásképző igazgatói irodájában maradtak - újra útra keltek, a kápolnát pedig helyreállították.

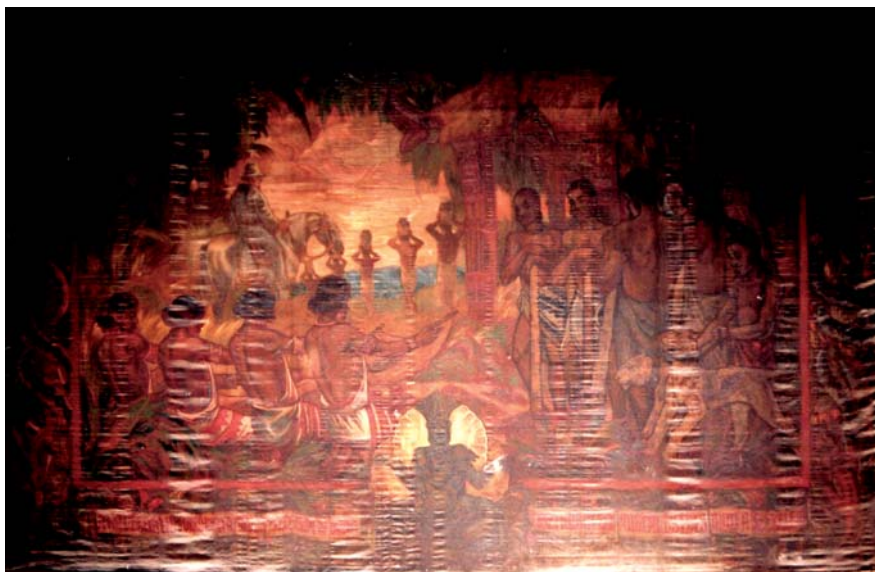
A fellelhető dokumentumok között olyan is akad, amely szerint 1990 novemberében Fabényi Júlia, a Szombathelyi Képtár igazgatója és Marosfalvi Antal restaurátor Körmend felkérésére árajánlatot adott 13 kép restaurálására. Tizenegy évvel később, 2001. januárjában Honfi János körmendi polgármester 11 Haranghy-képet hivatalosan átadott Fekete Györgynek, a Danubiushoz tartozó Thermal Hotel Hévíz igazgatójának. A szállodavállalat ezeket a képeket restauráltatta, és elhelyezte étterme, konferenciatermei és sörözője falain. A címeiből következtethetünk arra, melyik korábbi, Béke-beli termet díszítették: „Egyiptomi vadászjelenet”, „Hadd zúgjon az álgú”, „Őszi harmat, hideg eső, ősszel érik meg a szőlő”, „Sör szállítás Drégely várába”, „Sörben a barátság”, „Sörben a szerencse”, „Sörben a vigasztalás”, „Sörben a jókedv”, „Sörben az erő” és két Shakespeare: „A windsori víg nők”, „Téli rege”.⁴ Idáig a Ráday idézet. Vajon változott-e 2006 óta a helyzet?

Nekem a cikk elolvasása után mindenesetre félelem szorította el torkomat. Ez a szomorú sors vár a Nádor Kávéház Haranghy pannóira is? De jó lenne, ha valaki megnyugtathatna, legalább mondaná: „Erről szó sincs!”

Most, 2010-ben már csak reménykedni merek, hogy a „pécsi” Haranghy pannók története nem itt ért véget. A krónikás tisztességének teszek eleget, amikor megjegyzem, hogy a pécsi Haranghy pannók nincsenek túl jó állapotban. A sok dohány-

⁴ Ráday Mihály: Békében hagyni... Budapest. A városlakók folyóirata 2006/3.

füst és por megtette a magáét. A színek megfakultak, az alakok elmosódottá váltak. Jelentős restaurálásuk elkerülhetetlen. Ennek ellenére meg kell őket menteni! Tisztában vagyok, hogy az én gyöngye hangom nem hallatszik messzire. Most már csak abban bízom, hogy valaki a „felsőbb szintről” meghallja halk sóhajomat, és megpróbál valamit tenni az értékes Haranghy-féle pannók megmentése érdekében.

Fotó: Kalmár Lajos

TÜSKÉS TIBOR
PILINSZKY JÁNOS
***1921 †1981**

A huszadik századi magyar líra egyik legkiválóbb alakja, műveit a leggyakrabban fordították idegen nyelvekre. Költészete hagyományos és elődök nélküli (kezdetben talán Ady ritmusa, istenes verseinek hangja hatott rá), ugyanakkor iskolateremtő. Személyisége is kivételes; szuggesztív alkat; látszólagos ellentmondások ütköznek benne: boldog és szenvedő, gyenge és erős, bűnös és megváltásra váró, visszahúzódó és kitarulkozó, közvetlen és tartózkodó, nyílt és zárkózott. Költészetének metaforavilága az európai szakrális hagyományokra épül (néhány eleme: angyal, pokol, tékozló fiú, kegyelem, bűn, pieta, gyónás, kárhózat, ikon, passió, stigma, tabernákulum, ima, zsoltárszöveg, stb. – kifejezések pusztán a verscímekekből), lírája épp ezért tudott érvényes lenni könnyen az anyanyelv határain túl is. Költészetének két korszakát szokták megkülönböztetni: a kezdeti, viszonylag ritkán, rímes-ritmikus formában megszólaló költői évtizedeket, és az utolsó éveket, amikor viszonylag bőven, sokat ír, többnyire szabad verseket.

Pilinszky János életében háromszor járt Pécsen. Kérdés: van-e helye a költőnek a város irodalmi múltjában, ha csupán ez a három életrajzi adat (és egy prózai írás, s néhány levél) fűzi Pécshez? Igen, van. Pécs alakítja a költőben a városról élő képet. És ez az érzelmileg megformált kép alakítja a városlakókban (sőt a távoli tájakra élőknél is) a formálódó ismereteket.

Pilinszky János nemcsak költő és műfordító volt, az Új Ember munkatársaként a publicisztikát is művelte. Pilinszky 41 éves korában, 1962 kora tavaszán járt először Pécsen, azzal a céllal, hogy látogatásáról riportot írjon az Új Ember számára. Meglepően (a többi, a hetilapban megjelenő kisesszéihez viszonyítva) hosszúra sikerült az írás Pécsről, „*ahol pedig sose jártam idáig*”. Vonattal érkezik. Először a város „jelentését” kutatja: „*Pécs varázsütésre lepi meg az érkezőt. Merész vitalitás, a keletkezés szépsége: ez az első impresszióm a városról. [...] Először hát »kívülről«, azután – szinte minden átmenet nélkül – már »belülről« ismerkedem a várossal.*” Sorra veszi a város nevezetességeit, tereit („*A Széchenyi tér nagyon szép.*”), a Dóm teret, épületeit, a katakombákat. Kísérője Kocsis László költő, a székesegyház plébánosa és „barátai”. A színházban megnézte a Pókháló című balett-előadást. Pilinszky a Jelenkor folyóirat szerkesztőségébe is ellátogatott. Ekkor találkoztam vele először személyesen. *Harmadnapon (1959.)* című verseskötetébe kértem tőle dedikációt. Pilinszky „időtlen” volt, az „időn kívül élt”: pusztán ajánlást adott mindenkinek, dátumot sose írt a neve fölé. Pilinszkytól kéziratot is kértem a Jelenkor számára. Bár verset nem közölhetett tőle a Jelenkor, 1963-ban három írása jelent meg a folyóiratban. (*Ferenczy Béniről*, Jelenkor, 1963. 6. sz.; a „*Tavaly Marienbadban*” c. filmről, Jelenkor, 1963. 7. sz.; *Füst Milán: Boldogtalanok* c. drámájáról, Jelenkor, 1963. 12. sz.) A három írás Pilinszky érdeklődésének hármasként jelzi: a képzőművészet, a film, a színház iránti vonalmát. Pilinszkyról (pontosabban *Rekviem* c. verseskötetéről) értő-elemző írást is közölt a Jelenkor Rónay Györgytől a következő évben. (*A Rekviem margójára. Pilinszky János új könyvéről.* Jelenkor, 1964. 3. sz.) Pilinszky 1964-ben járt először Párizsban. A Jelenkornak „párizsi leveleket” is ígér, de ezek a „képeslapok” – tudósításai, kis-

esszéi az Új Emberben jelennek meg. Életében három levelet kaptam tőle 1962-ben és 1963-ban. Ezeket sem keltezte. A fiatal, tehetséges, az akkor 19 éves Várady Szabolcs verseit küldte el ajánlásával közlésre. Ezeket a leveleit *Időrosta* c. könyvemben közöltem. (Pannónia Könyvek, Pécs, 1994. 119–121. p.)

Pilinszky a 70-es évek elején járt másodszer Pécsen. A Doktor Sándor Művelődési Házban rendezett irodalmi esten szerepelt, verseiből olvasott föl. Pilinszky hangjára, versmondására így emlékszem vissza: „*Kilépett a színpadra, és egészen a pódium széleig jött előre. A reflektorfényben fölmagasodott törekeny, sápadt, szikár alakja. Szögletes, csontos arcán megfeszült a vékony pergamenszerű bőr. Kinyitotta a kezében tartott könyvet, és arca elé emelte. A szöveg előtte volt, de nem olvasta, behunyta szemmel olvasta a verset. Megszűnt körülötte minden. Hangja éterien tisztán, a magasból csendült. Beletemetkezett a versbe, a szavak lelkét közvetítette. Kissé énekelve mondta a szöveget. Voltak kifejező eszközei, de ezek messze jártak az üres pátosztól, a színészkedéstől. Szokatlanul éles, mutáló, extatikus hangja az első pillanatban csaknem mosolyt fakasztott, aztán a figyelem, a döbbenet nyomta el az idegenkedő érzést. Úgy állt ott, átszellemlült arccal, titkát őrizve, mint egy különös lény, aki nem szöveget mond föl, még kevésbé szaval, aki látomását osztja meg hallgatóival. Verseinek maga volt a leghitelesebb, legautentikusabb tolmácsa. Előadásában a versek teljes valósága lélegzett.*”

Pilinszky harmadik pécsi látogatására az adott alkalmat, hogy Horváth István a Pécsi Nemzeti Színház színésze *Tilos csillagok* címmel Pilinszky-műsort állított össze és mutatott be a Kamaraszínházban 1977. december 17-én. Pilinszky eljött Pécsre, és meghallgatta a bemutató előadást. Az előttem lévő sorban ült. Az előadás után többen a kötetet dedikáltatták vele. Ekkor írta be nevét kérésemre *Nagyvárosi ikonok* (1970.) c. kötetébe. Ismét keltezés nélkül, így: „*emlékűl*” – hosszú ú-vel, mivel Pilinszky némely helyesírási kérdésben egyéni megoldást követett. Az estről a Dunántúli Napló két nap múlva, december 19-én számolt be.

Pilinszkyt az „új” színház, az „oratorikus forma”, a színház, mint „szakrális tér”, az „is-teni dramaturgia” mélyen foglalkoztatta már a '60-as évektől. 1972 végén szinte látomás-szerűen születnek meg első színpadi művei: egyetlen hét leforgása alatt két darab fut ki a tolla alól, a *Gyerekek és katonák*, valamint a *Síremlék*. Ezeket két újabb színmű követi, két egyfelvonásos, az *Urbi et orbi – a testi szenvedésekről* és az *Életképek*. (Együtt 1974-ben, a *Végkifejlet* c. kötetben jelenteti meg őket.) A *Gyerekek és katonákról* írja: „*Alapvetően zenei konstrukció. Szövege, bár anyaga a szó, oly módon beszédes, mint egy kotta. Evidens és enigmatikus, közérthető és szökevény egyszerre, akár egy dallam »jelentése«. És ez vonatkozik nemcsak a »szövegre«, de a »történetre« és a »szereplőkre« is.*”

A *Gyerekek és katonáknak* „pécsi története” is van. A Harmadik Színház a költő hozzájárulásával Vincze János rendezésében 1981-ben készült a bemutatóra. Amikor – az akkor már nagybeteg – Pilinszky meghallja a hírt, levélben küldött tanácsaival, maradék erejével segíti a rendező munkáját: „*Hálásan köszönöm, hogy egyáltalán foglalkoztok ezzel a szelíden álmodozó darabommal, e különös idillel... Úgy vélem, nem szabad sose félni attól, hogy egy-egy jelenet túlzottan lelassul, ami nem zár ki esetleges szép forgószeleket. Épp az időviszonyt kívántam legyőzni...*”

A bemutató előadáson Pilinszky már nem lehetett jelen. 1981. május 27-én Budapesten elhunyt. A nyolcvanas évek végén az *Arcok és vallomások* sorozatban könyvet írtam Pilinszky Jánosról, mely két kiadást ért meg. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986.; Kráter, Bp., 1996.)

2010. SZEPTEMBER 1. PÉCS VÁROS NAPJA

Ünnepi ülést tartott a város önkormányzatának képviselőtestülete a Pécsi Nemzeti Színházban, melynek keretében kitüntetések átadására került sor. Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének zárt ülésén hozott 271/2010. (06.24.) sz. határozata alapján a Közgyűlés

Dr. ANDRÁSFALVY BERTALAN

professzor úrnak

a város kulturális életében végzett tevékenységéért és értékeinek megőrzéséért végzett kiemelkedő munkájáért, elévülhetetlen érdemeiért a

PÉCS VÁROS DÍSZPOLGÁRA

kitüntető címet, és az ezzel járó 300.000 Ft jutalmat adományozza.

Sólyom Katalin asszonynak

kiemelkedő színvonalú, sokrétű művészeti tevékenysége elismeréseként a

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntető címet, és az ezzel járó 300.000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Kellermayer Miklós professzor úrnak

a szakmai és tudományos közéletben végzett kiemelkedő munkája elismeréseként a

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntető címet, és az ezzel járó 300.000 Ft jutalmat adományozza.

Bognár Levente alpolgármester úrnak (Arad)

a testvérvárosi kapcsolatok stabilitásának megalapozása és fenntartása érdekében végzett eredményes munkája elismeréseként a

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntető címet, és az ezzel járó 300.000 Ft jutalmat adományozza.

Várnagy Attila úrnak

a város kulturális és művészeti értékeinek megőrzéséért végzett kiemelkedő munkája elismeréseként a

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 300.000 Ft jutalmat adományozza.

Garadnay Balázs főtisztelendő úrnak

magas színvonalú szellemi munkássága és társadalmi munkásságának eredménye elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 250.000 Ft jutalmat adományozza.

Vidákovics Antal úrnak

a város kulturális és művészeti értékeinek megőrzéséért végzett
kiemelkedő tevékenysége elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 250.000 Ft jutalmat adományozza.

a **Civilek Mecsekért Mozgalom** részére

a kiemelkedő színvonalon végzett, egyedülálló tevékenysége elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 250.000 Ft jutalmat adományozza.

Bánky József úrnak

magas színvonalú művészeti munkássága és példaértékű
szakmai eredménye elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 250.000 Ft jutalmat adományozza.

Károly Róbert úrnak

kiemelkedő színvonalú, sokrétű művészeti és szakmai tevékenysége
elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 250.000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Suchman Tamás úrnak

a Pécs2010 Európa Kulturális Fővárosa programhoz kapcsolódó
fejlesztési beruházások megvalósítása érdekében végzett
elévülhetetlen tevékenysége elismeréseként

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 250.000 Ft jutalmat adományozza.

Póla József úrnak

több évtizedes magas színvonalú szakmai munkájának
és kimagasló pedagógiai tevékenységének elismeréseként a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 200.000 Ft jutalmat adományozza.

Pécsi Géza zenepedagógusnak

a zene népszerűsítése területén végzett kiemelkedő munkájának
és példaértékű szakmai eredményeinek elismeréseként a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 200.000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Keresztúri József úrnak

a kultúra, az olvasás népszerűsítése területén végzett
kiemelkedő munkájának elismeréseként a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 200.000 Ft jutalmat adományozza.

Ante Soric úrnak

a pécsi születésű Zlatko Prica festőművész életművének fáradhatatlan ápolása
és a fiatal művészek támogatása terén kifejtett áldozatos munkája elismeréseként a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM

kitüntetését, és az ezzel járó 200.000 Ft jutalmat adományozza.

a **Leőwey Táncgyűttesnek**

a magyarországi német kisebbség kulturális örökségének önzetlen,
színvonalas és sokoldalú ápolásért, továbbá a szellemi és tárgyi örökség
terjesztése elismeréseként a

PÉCS VÁROS KÖZMŰVELŐDÉSI DÍJA

kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Szittár Lászlónénak

a 30 éves kiemelkedő pedagógusi és 20 éves igazgatói munkája elismeréseként a

PÉCS VÁROS OKTATÁSI DÍJA

kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Dobány Sándor úrnak

eddig végzett szakmai és sokrétű művészeti tevékenysége elismeréseként a

Pécs Város Művészeti Díja

kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Zsolt László úrnak

a város sportéletének fejlődése terén végzett kiemelkedő munkájának,
jelentős szakmai sikereinek elismeréseként a

PÉCS VÁROS TESTNEVELÉSI ÉS SPORT DÍJA

kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Hübner Mátyás úrnak

a város építészeti örökségének megőrzése és gyarapítása érdekében végzett
kiemelkedő tevékenysége elismeréseként a

PÉCS VÁROS MŰSZAKI DÍJA

kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Varsányi Ferenc evangélikus lelkész
részére karitatív munkája és önzetlen lelkipásztori
és társadalmi tevékenysége elismeréseként a
PÉCS VÁROS SZOCIÁLIS DÍJA
kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Nász László úrnak
színvonalas, eredményes, példaértékű közszolgálati
és önzetlen társadalmi munkájának elismeréseként a
PÉCS VÁROS KÖZSZOLGÁLATI DÍJA
kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Móro Mária Anna asszonynak
kiemelkedő színvonalon végzett tudományos tevékenységének elismeréseként a
PÉCS VÁROS TUDOMÁNYOS DÍJA
posztumusz
kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Morvai Imre Pio Atyának
példamutató életvitele, önzetlen társadalmi munkássága
és sokrétű humanitárius tevékenysége elismeréseként
PÉCS VÁROS HUMANITÁRIUS DÍJA
kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Filákovity István úrnak
kiemelkedő kisebbségi munkájának elismeréseként a
PÉCS VÁROS KISEBBSÉGI DÍJA
kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Tóth László úrnak
magas színvonalú újságírói magatartásának és tevékenységének elismeréseként a
PÉCS VÁROS SAJTÓDÍJA
kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Nochta Tibor úrnak
eredményes közbiztonsági tevékenységéért a
PÉCS VÁROS KÖZBIZTONSÁGI DÍJA
kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza

Fischerné Virág Éva asszonynak
kiemelkedő munkájáért, az ifjúság egészsége megőrzése érdekében végzett
alkotó szemléletű, karitatív tevékenységének elismeréseként a
PÉCS VÁROS IFJÚSÁGI DÍJA
kitüntetését, és az ezzel járó 150.000 Ft jutalmat adományozza.

ANDRÁSFALVY BERTALAN PÉCS VÁROS DÍSZPOLGÁRA

A 2010. évben díszpolgárrá választott Andrásfalvy Bertalan neve fogalom Pécssett, mint ahogy fogalom az egész országban, sőt az országhatárokon túl is. Százféle arca van, zavarba ejtően szerteágazó a tevékenysége, ember legyen a talpán, aki akár csak nyomon is kívánja kísérni az idén 80. életévét betöltő, ám fiatalos lendületét és hevületét soha el nem vesztő néprajzkutató-egyetemi tanár-politikus-közéleti személyiség életművét.

Egyike a legeredetibb magyar néprajzkutatóknak, társadalomtudósoknak, akinek nevéhez számos nagy „találat” fűződik. Jóllehet tudományos tevékenysége szinte az egész magyar néprajz, folklorisztika és társadalomnéprajz területét átfogja, témái közül különösen jelentősek az általa felfedezett „ártéri gazdálkodás”, a kadarka típusú borkészítés, a magyar gyümölcskultúra, az ökológiai néprajz, a táji munkamegosztás, az árucserre, a nemzetiségi és a néprajzi csoportok együttélése, a polgárosodás, az (összeütköző) értékrendek; illetve választott szűkebb pátriájának, a Sárköznek, Tolnának-Baranyának, Pécs városnak és környékének, a Dél-Dunántúlnak a néprajza. Tudományos publikációinak a száma meghaladja a háromszázat, magyar és külföldi tudományos társaságok és akadémiák tagja, számtalan díj és kitüntetés tulajdonosa.

Ám mégis, ha Andrásfalvy Bertalan neve ma fogalom, akkor az talán leginkább annak köszönhető, hogy a szűken vett szaktudományos kérdések vizsgálatát sohasem öncélúan végezte, hanem mindig megkísérelte összekötni közéleti cselekvéssel. Néprajztudósként a „zöld”, ökológiai szemléletmód térhódításának előharcosa és szószólója volt: a természettel való harmonikus együttélés, az elpusztított természeti környezet rehabilitációjának kérdése, amihez többek között az ő tudományos felismerései adtak támpontot, illetve e kérdés társadalmi-gazdasági-politikai fontossága ma már különösen nyilvánvaló!

Andrásfalvy a tudományos kutatást mindig is oktatással, az ismeretek – egyetemi szintű vagy akár tudományos népszerűsítő – továbbadásával ötvözte. A Pécsi Tudományegyetemen 1991-ben az ő kezdeményezésére jött létre a Néprajz (ma: Néprajz – Kulturális Antropológia) Tanszék, amelynek két cikluson keresztül a vezetője volt. Az általa irányított „iskolateremtő egyéniségek” OTKA program, amelybe számos tanítványa és külső tisztelője kapcsolódott be, már a címével „*Antropogén [azaz: ember okozta] ökológiai változások a Kárpát-medencében*” is jelzi, hogy a 2001

óta *professor emeritus* kutatásainak és tanításának fókuszában milyen központi problematika áll.

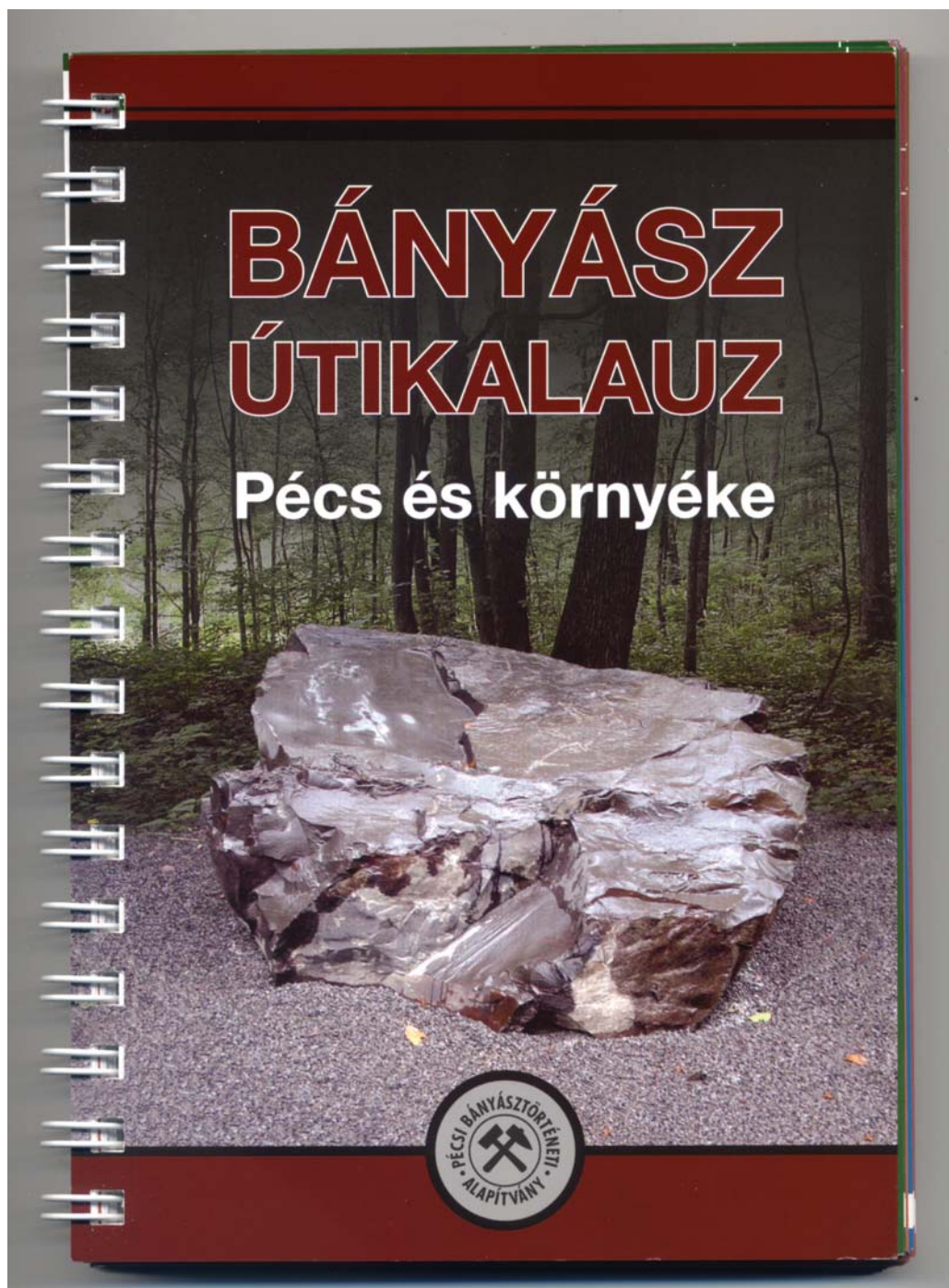
Tudományos eredményei társadalmi-politikai konzekvenciáinak nyílt vállalása mindig is heves vitákat gerjesztettek körülötte. Megalkuvást nem tűrő, szikrázóan kemény, „kurucos” habitusa, népben és nemzetben való gondolkodása, keresztény értékrendje „borítékolták” számára az egy életen keresztül tartó küzdelmet eszméiért és igazáért. Az ÁVH-val már diák korában Pécsen – amikor gyalog indult útnak, hogy bejárja a Kodolányi nyomán a szépirodalomból megismert Ormánságot – összeütközésbe került. Tudósként, közéleti szereplőként a rendszerváltást megelőző politikai megmozdulások aktív résztvevője: a kisebbségben élő magyarság, különösen a csángók ügyének szószólója, a (nyugat-európai) Protestáns Szabadegyetem előadója, a Bibó emlékkönyv szerzőinek egyike, az MDF (lakitelki) alapító tagja, a pécsi MDF szervezet első elnöke. A rendszerváltás után országgyűlési képviselő, az első demokratikus kormány kulturális minisztere.

Mindezek mellett, sőt mindezek előtt EMBER – így, csupa nagybetűvel. Kevés olyan embert ismerek, aki ennyire tisztelné a másokban az Embert, aki ennyire őszintén törekedne mások megértésére és elfogadására, aki hozzá hasonló jóindulattal, sőt már-már naiv őszinteséggel közeledne embertársaihoz, aki ennyi méltósággal, türelemmel és megbocsátással tűrné a vele kapcsolatos szándékos félremagyarázásokat, becstelen rágalmatokat, a rosszindulat nyilvánvaló jeleit. Egész életében arra törekedett, hogy önmagát legyőzve és felülmúlva szűkebb és tágabb környezete: a család, a tanítványok, a nemzet számára hasznossá váljék. Tőle magától tudom: a világháború alatt, még fiatal diákként, a lét elviselhetetlenségétől meghasonulva, „két pogány közt, egy hazáért” felajánlotta magát és életét Jézusnak, kérve őt: legyen segítségére abbéli igyekezetében, hogy hasznára lehessen népének és nemzetének. A kérés meghallgattatott. Pécs városa ezt a példamutató életet, a Pécsért és a magyarságért kifejtett fáradhatatlan munkásságot jutalmazta most a díszpolgári címmel.

Vargyas Gábor

BÁNYÁSZ ÚTIKALAUZ – PÉCS ÉS KÖRNYÉKE

A baranyai ásványok, kőzetek ismeretében több bányászati ágazat telepítette le szakszemélyzetét, fejlesztette bányászatát. A legjelentősebb két ágazat, a szén- és uránérc-bányászat felszíninformáló és településalakító múltja máig meghatározó a területen. A szénbányászat 2004-ben, az uránérc-bányászat 1997-ben hagyta fel területeit. Emlékeit, hagyományait, működésüket megőrzendő, a Mecsek Egyesület alapításában – a Mecsekérc Rt., a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt., a Pannonpower Rt., Pécs megyei város támogató együttműködésével – 2001-ben létrejött a Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány. Az Alapítvány egyéb hagyományörző tevékenysége mellett fontos feladatának tekintette a szakirodalmi munkásságot annak érdekében, hogy az utókor reálisan ismerhesse meg a mecseki bányászati múltat. Számtalan folyóirati munka és több kiadvány publikálása, 2008-ban az addig legjelentősebb, a Bányászat és Építészet Pécsen a 19–20. században (Szerző: Pilkhoffer Mónika) című könyv kiadása után most az Alapítvány kiadásában, munkatársainak tollából és a Pannónia Könyvek szerkesztőségének gondozásában jelent meg a Bányász Útikalauz. A könyv Pécs és környéke bányalétesítményeinek, eseményeinek, jeles személyeinek emlékét örökíti meg, és deklaráltan összefoglalja az Alapítvány e téren közel tíz év alatt végzett tevékenységének eredményeit is. A spirálfűzött, 250 színes oldalas útikalauz 12 fejezetben, három átnézeti térképpel, 19 térképszelvénnel, az emlékhelyek GPS koordinátaival, vezet el a szén- és uránbányászat száz emlékhelyéhez, látnivalójához. A látnivalók történetének és műszaki adatainak szöveges ismertetésével az emlékjel mai színes képe mellett, ahol lehet, bemutatja a korabeli állapotot is. Teszi mindezt angol nyelvű létesítményi összefoglalókkal és egyes fejezetek kétnyelvű megjelenítésével. A szénbányászat 1852-ben, a DGT telekvásárlásaival indult meg és az 1930-as évekre európai színvonalú bányászat működött Pécs térségében. Idővel az összes Pécs környéki bánya a DGT fennhatósága alá került. 1938-ig a mecseki kőszénbányászatot és a hozzá kapcsolódó iparágakat az ausztriai központtal rendelkező, tőkeerős, a kor legmagasabb színvonalán működő, kiterjedt gazdasági, kereskedelmi és politikai kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalat irányította. A bányák 1938 után német birodalmi tulajdonban, 1944-től, mint hadizsákmány előbb részben szovjet birtokban, majd magyar-szovjet vegyes-vállalatként (MESZHART-Magyar Szovjet Hajózási Részvénytársaság) működtek. 1953-tól magyar állami tulajdonban folytatódott a szénbányászat. Az 1900-as évek elejétől feltételezett majd kutatásokkal igazolt uránérc bányászata 1954-ben Kővágószőlős határában kezdődött és dinamikus építkezésekkel (bányaüzemek, a pécsi Uránváros) folytatódott. A kezdetben magyar-szovjet vegyes-vállalat majd önálló magyar uránérc-bányavállalat jelentősen hozzájárult a város és környéke fejlődéséhez. Ezen és erre a területre állították össze a Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány hagyománymentő szakértői a Bányász Útikalauzt. A jól használható, a látnivalókat célszerű rendezettségben felsoroló kalauz a városból kiindulva igazítja el az érdeklődőt az érdemi látnivalókhoz. A szénbányavidéken a régebbi elnevezésekkel is találkozunk (187–194. oldal). A külföldről betelepültek a Monarchia fennállása alatt megtartották eredeti ál-

lampolgárságukat, az első világháborút követően azonban magyar állampolgárokká váltak. Az 1930-as évek névmagyarosítási hulláma idején a bányászok közül sokan a magyar állampolgárság mellé magyar nevet is választottak. A névmagyarosítás idején a DGT idegen telepnevei is magyar nevet kaptak. 1937-ben a mecsekszabolcsi Rigli-telep helyett György-telep, Judenburg helyett Ferenc József-telep, Somogyon a Henrik-telep helyett Somogy-bányatelep lett az új elnevezés. Vasason is megváltozott a három bányásztelep neve: a Licht-telepből Ligettelep (a Licht-akna melletti telep), a Wiesner-telepből Vasas-bányatelep, a Thommen-telepből Flórián-telep lett. A társasági lakótelepek nem magyar hangzású neve is megváltozott, így lett Ullmann-telepből Erzsébet királyné emlékezetére Erzsébet-telep, Cassian-telepből pedig a bányászok védőszentjéről Borbála-telep. A jól válogatott képanyaghoz lényegre törő magyarázatok párosulnak. A szerzők: Bíró József : *Vasas*; Mendly Lajos: *Belváros és Uránváros, Szabolcs*; Pálffy Attila: *Pécsbánya és Somogy*; Pusztafalvi Gábor: *Pécs-újhegy*; Sallay Árpád (társzerző Berta Zsolt, Keresztény Zsolt, Kulcsár László, Varga Mihály): *Kővágószőlős*; Sallay Árpád (társzerző Keresztény Zsolt, Németh Gábor): *Bakonya*; Sallay Árpád (társzerző Németh Gábor, Ulrich Károly): *Kővágótöttös*; Sallay Árpád (társzerző Ulrich Károly): *Cserkút*; Schaller Károly: *A keleti városrész épületeit, emlékköveit, tábláit és a ma már a bányavidéken hallható bányász-toronyzene színtereit mutatják be. A fejezetenként különböző színű oldalak jó keretbe foglalják a szakszerű útvezetést. A látnivalók tervezéséhez célszerű ajánlás a *Bányász lakótelepek, városrészek közterületek* fejezet (Bíró József, Pálffy Attila, Pusztafalvi Gábor, Sallay Árpád) majd a *Pécsi bányászséták ismertetése* (Szirtes Béla), amely távolságban és időben egyaránt megvalósítható útvonalalaival a látnivalók pontosításával gazdagítja az utakat választók élményeit a hajdani bányászatról és emlékei megőrzéséről. Mindent nem lehetett bemutatni, de talán az 1982-ben, a mecseki bányászat kétszáz éves évfordulóján felavatott – ma már az enyészet áldozata lett – impozáns vasasi bányászsobor képe helyet kaphatott volna az emlékművek között. Az útikalauzban közölt válogatott képek jól tükrözik az építkezések célszerűségét és színvonalát, a hagyományörzők értékteremtését, az emléktáblák, jelkövek minőségét, elhelyezését, környezetet gazdagító voltát. Több eddig kevésbé ismert kép is szerepel a kiadványban. A pécsvidéki bányászat emlékei megőrkítésére korábban is voltak kezdeményezések, de ilyen, az elérhető és megőrkített emlékekhez kalauzoló, megtekintésüket és értésüket elősegítő, közel teljes gyűjteményre azonban eddig nem volt példa. A kötet bevezetésében Szirtes Béla méltán írhatta, hogy hiánypótló és méltó munkát adnak át az olvasónak, tisztelettel emlékezve a bányászat teremtő korszakára. A Pécssett tartandó XIII. Európai Bányász-Kohász Találkozó részvevői (az EKF Program keretében) meggyőződhetnek arról, hogy Európa e részében is számon tartják az évszázados bányászat történeti emlékeit. A Mecsek azonban a komlói és az északi területein is gazdag bányászemlékekben. Reméljük, a pécsi Útikalauz megjelenése serkentően hat a DGT teljes képanyaga kutatói feldolgozására, és arra, hogy Komló és az északi bányavidék bányász útikalauza is elkészüljön. – Jó szerencsét!*

Krisztián Béla

Bányász Útikalauz Pécs és környéke. (Szerk: Bíró József, Sallay Árpád, Szirtes Béla). Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány. Pécs. 2010.

Illa Gábor: Zsidó Mártírok Emlékműve, 2010. Főpályaudvar (Fotó: Pesti András)

PÉCSI

KRÓNIKA

RAYMAN JÁNOS–HÁGEN JÓZSEF
AZ ÉREMGYŰJTÉS TÖRTÉNETE
PÉCSETT ÉS BARANYÁBAN

RAYMAN JÁNOS–HÁGEN JÓZSEF: AZ ÉREMGYŰJTÉS TÖRTÉNETE PÉCSETT ÉS BARANYÁBAN

A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete 40. pécsi Vándorgyűlése alkalmából, augusztus 20-án jelent meg Rayman János és Hágen József könyve. A címlapon a Pécsi Dénár „szerecsenfejés” emlékérméje látható. Az első fejezet – amely az éremgyűjtőket és gyűjteményeket veszi számba 1900-ig – első szereplője a 300 éve született Klimó György pécsi püspök, akinek híres könyvtárában nagy értékű éremgyűjtemény is volt, amelynek értékes érméit halála után elloptak, de szerencsére legalább a hozzá tartozó numizmatikai szakirodalom megmaradt. Ezután az 1901-ben alakult Magyar Numizmatikai Társulat baranyai tagjainak a névsorát olvashatjuk a kezdetektől napjainkig, majd pedig a múlt század nevesebb gyűjtőinek – köztük sokunk által is ismert és tisztelt kortársak – méltatása, illetve az éremgyűjteménnyel is rendelkező baranyai és pécsi közgyűjtemények ismertetése következik. Olvashatunk továbbá az éremgyűjtők baranyai szervezeteinek a történetéről, a pécsi Szent Eligiusz Társaságról, a baranyai éremgyűjtők által elnyert kitüntetésekről. Majd a numizmatikai témájú kiállítások és kiadványok és a baranyai, a mohácsi gyűjtők, és a Szent Eligiusz Társaság által kibocsátott érmek, továbbá az alkalmi fizetőeszközök és pénzszerű kiadványok ismertetése következik. A több száz személyt tartalmazó névmutatóban sok ismert embert és ismerőst találhatunk. A könyvet német nyelvű összefoglalás zárja.

Sajnos külön fejezetben összegyűjtött irodalomjegyzéket nem találunk, és saját bevallásuk szerint teljességre se törekedtek a szerzők, de az egyes fejezetek után vannak irodalmi hivatkozások, melyek az adott téma iránt érdeklődőknek némi támpontot nyújtanak további ismeretek megszerzéséhez.

A szöveg között sok kép található, de csak fekete-fehérben. (Kár, hogy az eddig megjelent, több mint száz Pécsi Dénár c. periodika közül egynek a címlapja sem szerepel az ábrák között!) Bár tudjuk, hogy ennek „súlyos anyagi vonzatai” vannak, de mennyivel szebben mutatnának az érmek színes nyomtatásban!

A szerzők sok értékes adatot, dokumentumot és ismeretet gyűjtöttek össze, ezért bizton állíthatjuk, hogy – kisebb hiányosságaival együtt is – forrásértékű művet alkottak! Elismerés illeti a Kiadó vezetőjét, Andrell Tamást és a sorozatszerkesztő Vince Ernőt, hogy immáron a Pécsi Krónika kilencedik kötetét adják ki, lo-kálpatrióta érzelmeiktől vezérelve.

*Megjelent 2010-ben a Pécsi Krónika sorozatban 157 oldal terjedelemben.
Kiadta a HÁZMESTER '98 KFT.*

Süle Tamás

100 éve Pécssett... 1910-ben

július 1–3. Cirkusz Henry lépett fel társulatával a Búza téren.

július 4. A Budai Külvárosi Katolikus Kör nyári táncmulatságot rendezett saját kerthelyiségeiben.

július 9. A pécsi városi múzeumba látogatott Franzenau Ágoston, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.

július 11. Baranya vármegye törvényhatósága megtartotta nyári közgyűlését.

július 13. Zichy Gyula megyéspüspök 300 000 koronás alapítványt tett a pécsi internátus megvalósítása céljából.

július 16. A Pécsi Orfeum Jacques Paul humoristát szerződtette az évadra.

július 19. Telt nézőtér előtt tartotta meg érdekes műsorait (Heringhalászat és Apa becsülete c. drámáit) a Winkler-féle Bioskop a Búza téren.

július 21. Pécssett időzött Zichy Gyula megyéspüspök két nővére. A városnézés közben, Szőnyi Ottó igazgató kalauzolásával megtekintették a városi múzeum anyagait.

július 26. Selmecebányai és zimonyi diákcsoportok érkeztek Pécsre, hogy az Apostolok lován járják be a környéket, és minél több ismeretet szerezzenek annak történelméről.

augusztus 5. Bejelentés érkezett a hatóságokhoz, miszerint a Székesegyház tőszomszédságában levő Klimó utcában a városlakók megrökönyödésére disznólegeltetést folytatnak.

augusztus 6. Fizetésük elmaradása miatt sztrájkra készültek a Pécsi Orfeum művészei.

augusztus 8. Két külföldi vendéggel Pécsre érkezett a budapesti 4. hadtest parancsnoka, Schreiber Viktor.

augusztus 9. A közigazgatási bizottság ülésén, napirend előtt megemlékeztek Darázszy Ödönről, a bizottság nem régen elhunyt tagjáról.

augusztus 12–13. A Winkler-féle Bioskop műsorán a Mózes élete c. 2000 méter hosszú, bibliai vonatkozású képeit mutatták be, felolvasás kíséretében.

augusztus 12. Ganz Gyár megtette ajánlatát a tervezett pécsi villamosvasút felépítésére.

augusztus 15–18. A dunántúli ágostai evangélikus egyházkerület Pécssett tartotta meg közgyűlését. Ezen alkalomból a városba érkezett Gyurácz Ferenc, az egyházkerület püspöke és Véssey Sándor egyházkerületi főfelügyelő.

augusztus 18. A város ünnepélyes pompába öltözve ünnepelte Ferenc József uralkodó 80. születésnapját.

augusztus 19. Elhunyt Marovics János nyomdász, a Taizs-féle Könyvnyomda művezetője.

augusztus 20. Felavatták a pécsi szervezett munkások otthonát.

augusztus 22. A Pécs városi egyenesadó-kivető bizottság megkezdte tárgyalásait.

augusztus 23. A Püspöki Iroda irodatisztjévé nevezték ki Selényi Miklós végzett tanítót.

augusztus 25. Budapesti utazása közben átutazott Pécs városán Ferdinánd bolgár király.

augusztus 26. Szerződésük módosítása ügyében sztrájkba kezdtek a malomipari munkások a Palatinus kertben.

augusztus 31. Néhai Brunner István pécsi polgár hagyatékából a család 100 koronát küldött az izraelita szegények segélyezésére.

szeptember 1. A Pécsi Püspöki Joglyceumban Mutschenbacher Viktor igazgató megüresedett helyére, ideiglenes jelleggel Késmárky Istvánt nevezte ki Zichy püspök.

szeptember 1. Egy sereg, botokkal felfegyverkezve kisfiú és kislány rongálta meg a Sétatér gyönyörű fáit.

szeptember 7. Emlékünnepséget szerveztek a ciszterci főgimnázium igazgatójának, Inczedy Dénesnek halálának 10. évfordulója alkalmából.

szeptember 10. Erzsébet királyné halálának évfordulóján megemlékezést rendeztek Pécs városában.

- szeptember 12.* Pécssett töltötte a vasárnapot Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter és édesanyja.
- szeptember 13.* A város közigazgatási bizottságának ülésén bemutatták az új tanfelügyelőt, Ember Jánost.
- szeptember 16.* Külön vonattal Pécsre érkezett Vilmos német császár.
- szeptember 17.* Őszi táncestélyt rendez saját helyiségeiben a Pécsi Polgári Kaszinó.
- szeptember 20.* A Teréz utca 9. szám alatti otthonában, tüdőbajban elhunyt Löbl Gyula, a pécsi ügyvédi kar fiatal tagja.
- szeptember 21.* Elhunyt Ambruszt Nándor nyugállományú honvéderőnagy (1831–1910) Kardoss Kálmán utca 8. szám alatti házában.
- szeptember 24.* A pécsi jogakadémián hallgatói elnökválasztásra került sor. A nyertes Abrányi Alajos harmadéves hallgató lett.
- szeptember 28.* Molnár Viktor vallás- és közoktatásügyi miniszteri államtitkár és Demeczky Mihály udvari tanácsos Pécsre érkezett özvegy gróf Zichy Jánosné temetési szertartására.
- szeptember 30.* Kinevezték a Pécsi Dohánygyár új igazgatóját, Mingovits Adolf személyében. Az új vezető korábban a Budapest-ferencvárosi Dohánygyár aligazgatója volt.

75 éve Pécssett... 1935-ben

- július 2.* 40 éves találkozózt rendeztek a ciszterci főgimnázium 1895-ben végzett öregdiákjai.
- július 3.* Húszt olasz katonanövendék érkezett Pécsre Vittorio Pinto főhadnagy kíséretében Pécsre.
- július 6.* A Baranyavármegyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottság által szervezett karnagyképző tanfolyam záróünnepsége került megrendezésre a belvárosi elemi iskolában.
- július 7.* A Városi Fürdőben csapott össze a Pécs AC és a Győri Úszó Egylet vízipóló csapata.
- július 8.* Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte az új pécsi tankerületi igazgatót, Závodszy Levente budapesti reáliskolai tanár személyében.
- július 17.* Megáldották a pécsi ferences templom új Kis Szent Teréz oltárát. A szobrászmunkákat Schmeizer János és Farkas Ferenc végezte.
- július 18.* Elhunyt Mattyasovszky-Zsolnay László festőművész (1885–1935).
- július 19.* Elhunyt Rostás Géza nyugalmazott tűzoltóparancsnok.
- július 25.* Nyolc új novíciust avattak a pálos rend rendházának kápolnájában.

- augusztus 3.* Adakozásra szólították fel a város lakóit az országzászló emlékművének felállítására.
- augusztus 6.* Tűz ütött ki a Kossuth Lajos utca 16. szám alatt levő, Szegő-féle szőrme- és kalaposüzletben.
- augusztus 10.* Filirés vonat indult Pécsről a mohácsi sokác bokrétára.
- augusztus 11.* Magyar szobafestő, mázoló, fényező, cég- és címfestő, valamint aranyozó mesterek részvételével festőkongresszus nyílt meg a városháza közgyűlési termében.
- augusztus 13.* Ülést tartott Baranya vármegye közigazgatási bizottsága a vármegyeközgyűlésén.
- augusztus 17.* 50 éve vezették be Pécssett a telefont. Az első telefonos kisasszony Ripperger Jozefin volt.
- augusztus 20.* Szent István napján a Székesegyházban Virág Ferenc megyéspüspök celebrálta az ünnepi misét.
- augusztus 24.* A városi ifjúsági zenekar lampionos tisztelgést szervezett névnapja alkalmából Sik Lajos tb. főjegyző számára Horgas úti villájában.
- augusztus 25.* Megtartották a Bertalan kápolna évi szokásos búcsúját, amelynek keretében szervezett körmenet indult az Ágoston téri templomból.
- augusztus 26.* Nagy ünnepélyességgel zajlott le a pécsi járás községeinek tűzoltóversenye Vasason.
- augusztus 31.* Első osztályú labdarúgó mérkőzésnek adott otthont Pécs városa. (PVSK–NagykanizsaTE 4:1)

- szeptember 1.** Elhunyt Igaz Béla pécsi nagyrépost, az országgyűlés felsőházának tagja (1865–1935).
- szeptember 1.** Virág Ferenc megyéspüspök életbe léptette a tanító- és óvónőválasztások új rendjét.
- szeptember 2.** A római Germanicum volt növendékeinek találkozója Pécsre érkezett Zichy Gyula kalocsai érsek.
- szeptember 6.** A Pécsi Katolikus Kör helyiségeiben megnyitotta kapuit a pécsi gyümölcskiállítás.
- szeptember 8.** A Magyar Úszó Szövetség által indított úszóhét keretében úszónapot tartottak a Városi Fürdőben.
- szeptember 14.** Alapi Nándor társulatával megkezdte pécsi kamaraszínházi vendégszereplését.
- szeptember 15.** Pécsre érkezett a Független Kisgazdapárt teljes vezérkara, Eckhardt Tibor vezetésével.
- szeptember 16.** Kinevezték a pécsi fogház új őreit, Cserhádi Sándor és Kertész József személyében.
- szeptember 18.** Négy éves, pécsi eredményes munkája után, ugyancsak egyetemi lektori minőségében Helsinkibe helyezték át Ernesto Petronelli olasz egyetemi tanárt.
- szeptember 19.** Fertőzött baktériumokkal beoltott nyulakat loptak el a pécsi egyetem Kórbonctani Intézetéből.
- szeptember 20.** Az Országos Kamaraszínház előadásában William Shakespeare Hamlet c. drámáját mutatták be.
- szeptember 22.** A belvárosi templomban a Karének Egyesület vegyeskara tartott egyházzenei bemutatót.
- szeptember 24.** Nagyszabású történelmi cserkészjátékot rendeztek a Mecseken.
- szeptember 29.** Pécssett, a Tűzér utcai sporttelepen rendezték meg a Dél-Magyarország staféta-bajnokságait.

50 éve Pécssett... 1960-ban

- július 1.** Márk Bertalan igazgató átadta a Pécsi Pedagógiai Főiskolán 184 végzős tanár diplomáját.
- július 4.** Megnyitott a TIT Pécsi Nyári Szabad Egyeteme a Pedagógiai Főiskola Dísztermében.
- július 9.** 6000 fiatal vett részt a KISZ-Bizottság ülésén, ahol kiemelt napirendi pontként az 1960/61. évi oktatási feladatok voltak terítéken.
- július 11.** A Pécsi Dózsa autós- és motortúra klub rendezésében megszervezett vitaesten Bernáth János alezredest tartott KRESZ ismertetőt.
- július 13.** A Baranya Megyei Tanács rendkívüli ülést tartott.
- július 15.** A Pécsi Szénbányászati Tröszt tanácstermében értékelték a második negyedéves munkát, amelynek Vasas lett a győztese, 105,1 %-os teljesítménnyel.
- július 15.** A SZOT főtitkára, Brutyó János Pécsre látogatott.
- július 17.** A Pécsi Dózsa 10:0-ra verte az Országos Karhatalmi Válogatottat.
- július 21.** Köves Emil építészmérnök benyújtotta terveit a Pedagógiai Főiskola 272 fős, ötemeletes, női kollégiumára.
- július 28.** A Pécs Városi Művelődési Házban 88 fiatal pályakezdő pedagógus tette le az esküt és kapta meg a beosztását.
- július 30.** Délután fél egykor megérkezett 20 új, 620-as típusú autóbusból álló karaván a Széchenyi térre.
- július 30.** A Pécsi Széntröszt Déryné utcai klubjában családi esttel egybekötött avató ünnepséget rendeztek.
- augusztus 3.** Pécsi látogatást tett családjával Angelov bolgár külügyminiszter-helyettes és Boris Vacerov, a művelődésügyi miniszter első helyettese.
- augusztus 7.** A Pécsi Dózsa országos meghívásos területi bajnoki motoros gyorsasági versenyt rendezett a Mecseken.

augusztus 11-12. Szovjet opera- és balettestet rendeztek a Pécsi Szabadtéri Színpadon.
augusztus 13. Losonczi Pál földművelésügyi miniszter nyitotta meg Pécssett a dél-dunántúli mezőgazdasági kiállítást.
augusztus 14. A Vasutasok Szakszervezete Pécssett rendezte meg a X. vasutasnapot.
augusztus 14. Tíz taggal megalakult a Dél-dunántúli Nutriatényésztő Szakcsoport.
augusztus 19. Megnyitotta kapuit a Mecseki Állat- és Növénypark.
augusztus 19. Felavatták a belvárosban a Mecsek cukrászdát.
augusztus 21. Nagyszabású vadász-konferenciát tartott a Szakszervezetek Megyei Tanácsának Színház téri, földszinti nagytermében a Magyar Vadászok Szövetségének megyei választmánya.
augusztus 25. Évadnyitó társulati ülést tartottak a Pécsi Nemzeti Színházban, ahol Katona Ferenc igazgató mondott beszédet.
augusztus 26. „Az imperialisták aknamunkája a Magyar Népköztársaság ellen” címmel nyílt kiállítás a Hazafias Népfront székházának első emeletén.
augusztus 30–31. Negyvenkét pécsi úttörő csapatvezető részvételével értekezletet tartottak az Úttörőházban.

szeptember 1. Pécs utcáin megszűnt a villamosközlekedés, és helyettük már csak autóbuszok közlekedtek.
szeptember 3. Felavatták az Alajos utcai munkásklubot.
szeptember 3. Az Új-Mecsekaljai Vendéglátó Kombinát megnyitotta az Olimpia Éttermet.
szeptember 4. A pécsi karhatatalmi egység laktanyájában emlékműavató ünnepséget tartottak. A szobor az egység három hősi halottjának, Nagy Jánosnak, Kálmán Istvánnak és Máta Antalnak állított méltó emléket.
szeptember 14. Ünnepélyes tanévnyitót tartottak a POTÉ-n, a Jogtudományi Egyetemen és a Pedagógiai Főiskolán.
szeptember 15. Megnyitották az átalakított Bizományi Áruházat.
szeptember 19. Megkezdte működését Pécssett az ország harmadik burgonyavizsgáló laboratóriuma.
szeptember 20. A prágai főpolgármester vezetésével csehszlovák vendégek érkeztek a városba. Gócz Béla kalauzolásával tekintették meg a város nevezetességeit.
szeptember 24. Nagyszabású női és férfi tornaversenynek adott otthont Pécs városa.
szeptember 28. A városi tanács nagytermében megtartották a pécsi pedagógusok aktív értekezletét, ahol meghatározták a továbbfejlesztések irányelveit.
szeptember 30. A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége pécsi intézőbizottsága a városi tanács dísztermében folytatta le küldöttértekezletét.

25 éve Pécssett... 1985-ben

július 1. Dr. Bauer Miklós megkapta a Pécsi Orvostudományi Egyetem vezetésére vonatkozó rektori kinevezését.
július 2. A Pécsi Szabadtéri Táncszínen Eck Imre rendezésében az Odüsszeusz c. balettet tekinthették meg az érdeklődők.
július 3. Negyedik alkalommal látogatott Pécsre, a pécsi Nagy Lajos Gimnázium vendégeként a dániai Faaborg város Brahetrolleborg Ifjúsági Kórusa.
július 7. A pécsi vásártéren rendezték meg a IX. Országos Cserépvásárt.
július 5–19. A 17. Nemzetközi Zenei Tábornak adott otthont Pécs városa.
július 12. A 35. vasutasnap alkalmából a Ságvári Endre Művelődési Házban kitüntetések adtak át.
július 14. A Pécsi Nyári Színház programjában Ábrahám Pál Bál a Savoyban c. operettjét mutatták be.
július 17. A TIT Bartók Béla Klubjában kertészeti szakmai tanácskozás és bemutató vette kezdetét.
július 20–21. Enduro Mecsek Kupa, túramotoros versenyt rendeztek Pécssett.

július 22. A lengyel nemzet ünnepén a Vasas Bányaüzem munkásklubjában közös megemlékezést tartottak.

július 25. A Nevelési Központ nagytermében Cseh József ipari miniszter-helyettes nyitotta meg az Országos Cipő és Bőripari Szakvásárt.

július 29. A TIT által 27. alkalommal rendezték meg a Népek Barátsága Nyári Egyetemet az akadémiai bizottság székházban.

augusztus 1. Knoll Éva többszörösen díjazott kerámiatervező ipaművész műveiből nyílt kiállítás az Ifjúsági Házban.

augusztus 5. Horváth Lajos vezetésével megtartotta ülését a Baranya Megyei Tanács.

augusztus 6. Megkezdte munkáját az I. Országos Nyári Gyermekvédelmi Konferencia.

augusztus 12–31. Gisela Kohl NDK-s művész kiállítását tekinthették meg az érdeklődők a POTE kiskalériájában.

augusztus 15. Kiváló termelőszoövetkezeti tagokat tüntettek ki a megyei tanácson az augusztus 20-i ünnepek alkalmából.

augusztus 21. Felújítva visszaköltözött a régi helyére az Aranysas Gyógyszertár.

augusztus 25. A Mecsek Táncgyűttes 30 éves jubileumát ünnepelve műsort adott a Pécsi Szabadtéri Táncszínpadon.

augusztus 23. A Pécsi Nemzeti Színházban forgatták a népszerű Linda sorozat egyik epizódját. A főszerepeket Uhrik Dóra, Hajzer Lajos, Krámer György, Szekeres Lajos, Bretus Mária játszották.

augusztus 26. II. nemzetközi kisplanetáriumi tanácskozás vette kezdetét Pécsen.

augusztus 29–31. A POTÉ-n megrendezett MOTESZ Társadalom-orvostudományi Társaság VII. kongresszusának programja a magyar egészségügy negyven évének hatékonysági elemzése volt.

augusztus 30. Elrajtolt a kerékpáros Mecsek Kupa.

szepember 2–5. A világon először rendezték meg a későlatinok, azaz a vulgár-latin kollokviumát Pécsen.

szepember 6. Rendhagyó tanácskozásra gyűltek össze a Mecseki Szénbányák szocialista brigádjainak vezetői.

szepember 10. Tanévnitó ünnepség keretén belül arany-, gyémánt- és vasdiplomákat adtak át a Janus Pannonius Tudományegyetemen.

szepember 11. Elsőként mutatkozott be Pécsen a kínai iparművészet.

szepember 12. Kegyelettel emlékeztek meg halálának évfordulóján a pécsi központi temetőben dr. Babics Andrásról, az egykori Dunántúli Tudományos Intézet egykori igazgatójáról.

szepember 13. Centenárium ünnepséget tartottak a városi sportcsarnokban az 500. sz. Szakmunkásképző Intézet egykori és mai tanárai és diákjai.

szepember 16. Parfüméria bolt nyílt a Konzum Áruházban.

szepember 21. Pécsi ásványgyűjtő találkozó volt az Ércbányászati Vállalat központjában.

szepember 21. Pécsen a Székesegyház előtt tartott istentiszteletet a világhírű baptista lelkész, Billy Graham.

szepember 22. Pécsre érkezett a törökországi Kütahya tartomány és város küldöttsége a Baranya Megyei és a Pécs Városi Tanács meghívására. Ajándékként egy kerámia mozaikot helyeztek el Memi pasa fürdőjében.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

dr. Ács Zoltán * dr. Ádám Antal * Ádám Imre * dr. Andrásfalvy Bertalan * dr. Antal Borbála * Arató Csaba (Budapest) * Auer Gábor * Auth Ferenc (Budapest) * Christof Baiersdorf von Erdősi (Düsseldorf) * dr. Balatonyi Gábor * dr. Balatonyi Zoltán * Bánfai Antal * dr. Bánhegyi György (Anglia) * dr. Bánhegyi Mihály * Komoróczy Ildikó * Banna Gabriella * Baranyai Pál * dr. Barcza Tiborné (Budapest) * Baronek Jenő * Baum Attila * dr. Bellei Árpád * dr. Bencze Gerda * dr. Szekeres Péter * dr. Benke József * Benyovszky Mónika * Bertók László * Betlehem László * dr. Bihariné Bauer Zsuzsanna * dr. Bíró József * dr. Bíró Vilmos * dr. Blasszauer Róbert (Budapest) * Boda Miklós * Bóday Miklós * Bóday Zoltán * dr. Bodor András * Bognár László * Bognerné dr. Tóth Mária * dr. Bohusné Váradi Zita (Óbánya) * Bókay Endre * Boros László * dr. Borsay Péter * Borsy Eszter * Bozóky Anita * dr. Bődő László * Buchert Eszter (Kováccszenája) * dr. Búzás Tibor * Czerpán István * dr. Csaba Tamásné * Csánk Jenőné * Csirke Ernő * dr. Csullag József (Bonyhád) * dr. Csullag Zsolt (Bonyhád) * Csurgai Attilán * Dallos Nándorné (Hosszúhetyű) * Darida Miklós * dr. Deli József & Szegvári Csilla * Dénesi Ódón * Derényi László (Vác) * Dévényi Sándor * dr. Dobay Péter * Dobó Rudolf * Dolgos Sándor * Engel András * Eperjesi Ferencné * Erdi-Krausz Gábor * Erdős János (Zók) * Éri Gyöngyi (Budapest) * Eröss Zsolt * Fedeles Tamás * Fekete László * Filákovity István * Fitos Gábor * dr. Flerkóné dr. Bárdos Vera * Frankovics György * dr. Füredi Péter * Füredi Zita * Gábor Olivér * Gál Éva & Márfi Attila * Gálos Éva * Gállos Orsolya (Pécsvárad) * Garadnay Balázs * dr. Gáspár Gabriella * Nagy Csaba * dr. Gáspár László (Budapest) * Gasteiger László * Gasz Zoltán * dr. Gazda Ferenc * Gergely Tibor * Golob Ferenc * Göbölös István * Göbölös Szilárd * Góczy Zoltán * Guld József * dr. Gundrum Károly * dr. Gyenizse Péter * dr. Györey Ferencné * Győrfi Csabáné * Hágen József * dr. Hajnal László * Halbrucker Éva (Kömlió) * dr. Hald Tamás * Háló Krisztián * Harasztí Ágnes & Harasztí Gyula * dr. Hárs Éva * dr. Havasi János * Hegedűs Lajos * Hervay F. Levente OCiSt (Zirc) * Hevesi Andrásné (Budaörs) * Hideg József * Hoffmann Judit (Kozármisleny) * Homola Viktor (Budapest) * Hopp-Halász József (Paks) * dr. Hoppál Péter * Hormay Mihály * dr. Horváth Attilán * dr. Nagy Éva (Budapest) * dr. Horváth Béla (Budapest) * Horváth István & Tengely Adrienn (Járdánháza) * Horváth Józsefné * Huba József * Hudák István * dr. Hudvágner Sándor * dr. Huszár Zsuzsanna * Ijjás István * Ilcsik János (Mohács) * István László * Ivasivka Máttyás * dr. Jandó Péter * dr. Jánosi Edit * Jerney Miklós & Borsy Márta * dr. Jobst Kázmér * Jurdik Lászlóné (Kozármisleny) * Jusztinger Antal * Kamarás Júlia * Kanizsai István * Karancsi Ilus * dr. Karádi Oszkár * Kassai Róbert (Budapest) * Kasza Péter (Szeged) * Kator György * dr. Kelemen László * Kelléné Nagy Zsuzsanna * dr. Kellermayer Miklós * dr. Kende Péter * Kerekes Imre * dr. Keszthelyi Béla * Kilár Ferenc * Kilár Győző * Kismányoky Károly * dr. Kiss Iván (Essen) * dr. Kocsis Béla * Koltai Erika * dr. Korinek László * Kosári Aurél * Kovács Attila * Kovács Szabó János * dr. Kövecz Ferenc * Kraft János * dr. Krassó Sándor * dr. Krommer Károly * Kulcsár László * Kungli János * Kvéder László * dr. Laczayné dr. Dombay Sarolta * Laczhelyi Béla * Lafferton Győző * Lakatosné Novotny Sarolta * dr. Lehmann Antal * dr. Lénárd László * Lengvári István * Lenkovics László * dr. Létei György * Lischka Györgyné * Lovász Lázár * dr. Madas Éva (Székesfehérvár) * Madas Katalin * Mádli Dalma (Budapest) * Magyar Zsolt * Magyarlaki Józsefné dr. Markó Imre * Marks Levente * Mátrai Miklós * Matus Dezső * Matyasovszky Zsolnay Péter (Budapest) * Márcz Róbert * dr. Meláth Ferenc * Mendly Lajos * Mendől Zsuzsanna * dr. T. Mérey Klára * Merényi Tamás * Mesterházy Gábor (Budapest) * dr. Mestyan Gyuláné * dr. Mestyan Ildikó * Mihályi István * Mischl Róbert * Molnár G. Judit * dr. Molnár Márk (Budapest) * dr. Molnár Péter (Debrecen) * Molnárné Garai Edit * Moór József * Móró Mária Anna * dr. Mózsa Szabolcs (Budapest) * Nagy Erzsébet * Nagy Eszter (Budapest) * dr. Nagy Gábor * dr. Nagy Imre * dr. Nagy István Péter (Budapest) * Nagy Zoltánné (Kövágószőlős) * dr. Nagyváradai László (Kozármisleny) * Németh Ferenc (Budapest) * Németh József * Németh Norbert (Csányoszró) * Norgauer György * dr. Nyers József * Odrobina Zoltán * dr. Olasz István * Onhausz Miklós * Öhmüller Miklós * Paksi Sándor * Palágyi Gergely * Pálffy Attila * ifj. Pálffy Attila * dr. Pandúr József * dr. Páva István * dr. Páva Zsolt * Pavlovics Attila * Peták Péter * Pete József * dr. Péteri Zoltán (Majosháza) * Petrusz-Kerner Mária (USA) * dr. Pirkhoffer Ervin * Pilkhoffer Mónika * dr. Plótar Imréné (Hévíz) * Pusztafalvi Gábor * dr. Rác Zsolt * Radó István * Radó Péterné (Budapest) * dr. Rákóczy István * dr. Rákócsyné dr. Vass Klára * Ramocsay Istvánné (Budapest) * Rayman János * Rétfalvi Sándor * dr. Roisz Andrásné (Orfű) * Roma Enrico (Budapest) * dr. Román Lászlóné * Rónaky Edit * Rónaky Gizella * Rozs András * Róth Lajos * Ruznyákné Gaszt Felícia * Sallay Árpád * Sándorné Gacsályi Irma * dr. Sarlós Tamás * Schmelcz Józsefné * dr. Schmidt József * dr. Schmidt Pál * dr. Schneider Imre * dr. Schweitzer Gábor (Budapest) * Sebők Ferenc * Selmecci László * Sey Gábor * Sikorski-Zsolnay Antonia * dr. Simor Ferenc (Siklós) * Siptár András * Sivák Henrik * dr. Sóllyom László (Budapest) * Somkuti Nagy Gergely * Sonkoly Károly * Soó László * Staub Ernő * Stenczer Béla * dr. Süle Tamás * Szabados György * Szabó Dorka (Pogány) * Szabó Klára Gabriella (Budapest) * dr. Szabó László Gy. (2) * Szalay Lajos * dr. Szántó Péter (Budapest) * Szarka Zsolt * Szász János * dr. Szebényi Imre (Budapest) * Szeép Zoltán (Budapest) * Szeifert Judit * Szekeres Imre * Szeléné Beck Irma * dr. Szelestey Judit * Szenesné Fülöp Mária * Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) * dr. Szépe György (Budapest) * Szieberth Józsefné (Balatonföldvár) * Szieberth Judit * dr. Szili Katalin (Budapest) * dr. Szily Imre Balázs (Budapest) * Szirtes Béla * dr. Szirtes Gábor * dr. Szirtes Lajosné * Takács Dezső * Tamás Renáta (Székesfehérvár) * Tamási Balázs * dr. Tamásy István (Leányfalu) * dr. Szirtes Gábor * dr. Tegzes Ferenc * Temesi Endre Miklós * dr. Temesi László * Tenkely István (Pomáz) * Tenkely Miklósné (Budapest) * Tihanyi János * Tirkala Ferenc * Topál Zsófia (Mohács) * dr. Tóth András (Úröm) * dr. Tóth Gyula * Tóth Ivánné * dr. Tóth József * G. Tóth Károly * Tóth Klára * Tóth Mihályné * Tóth Zsolt (Borsfa) * Traj Ferenc * Trebbin Ágost * dr. Ujvári Jenő * Úz György * dr. Varga Csaba (Budapest) * dr. Varga Levente * Varga Mihály * Varga Szabolcs (Magyaregregy) * dr. Vargha Dezső * dr. Vargha Gábor (Budapest) * Várnagy Attila * dr. Varró Zoltán & dr. Darók Judit * Vass István * Vincze Ernő * dr. Visy Zsolt * Vojszik József * Vókó János * Wanek Péter Franz (Budapest) * Wenczel Csilla * Werner Imre * Wolosz Róbert és Wolosz Vera * Zalay Buda * Dezsőné dr. Zemplényi Vera * Zemplényiné Barta Júlia * Zengővári Mária (Budapest) * dr. Zoltai Ákosné * dr. Zsigmond Endréné (Szobathely) * dr. Zsolt Njura (Agárd).

INTÉZMÉNYEK

ANK * Bányász Kulturális Szövetség * B. M. Bíróság * BM Levéltár (2) * Cigány Kult. és Közműv. Egyesület * Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimn. és Koll. (2) * Csorba Győző M. Könyvtár (2) * Déri Múzeum (Debrecen) * Egészséges Városért Alapítvány * Érc- és Ásványbányászati Múzeum (Rudabánya) * Hajnóczy József Kollégium (2) * Hétfő pr. és reklámügynökség * Hidas Egészségügyi Bt. * Iskolaszolgálat (38) * Janus Pannonius Gimn. (3) * Közp. Bányászati Múzeum (Sopron) * Lüsztér-Ekszer Bt. (Kozármisleny) * Magyarországi Németség * Malomkő Alapítvány (Orfű) * Mecsek Őko Zrt. * Mecsek Egyesület * Mecsekalkjai Óvoda, Ált.- és Középsiskola * Minerva Könyvtár * Nevelők Háza Egyesület * Örökségvédelmi Hivatal (Budapest) * Parti Galéria * Pécs Médiaközpont * Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (40) * Pécs-Baranyai TIT * Pécs/Sopianae Örökség Kht. * Pécsi Galéria * Pécsi Gyermekotthon * Pécsi Horvát Színház * Pécsi Kulturális Központ * Pécsi Református Kollégium * Pécs Sopianae/Örökség Kht. * Pécsi Sport Nonprofit Zrt. * Pollack Mihály Műszaki Szakközépiskola * Pro Pannonia Kiadó * PTE Központi Könyvtár * PTE Egyetemi Levéltár * PTE BTK-TTK Könyvtár * PTE PMMF Könyvtára * PTE Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet * PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár * Radnóti Miklós Közg. Szakközép. * Sasvári és Fia Kft. * Várkonyi Nándor Könyvtár * Városközponti Iskola * Várostörténeti Múzeum.